

76.
PETERA STUCKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE

ZINĀTNISKIE RAKSTI

76. SEJUMS

EKONOMIKAS ZINĀTNES

IZDEVNIECĪBA «ZVAIGZNE»
RĪGA 1967

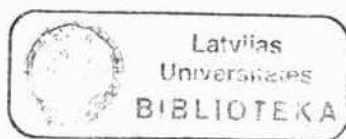
PĒTERA STUCKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE

ZINĀTNISKIE RAKSTI

76. SĒJUMS

EKONOMIKAS ZINĀTNES

LATVIJAS PSR TAUTAS SAIMNIECĪBAS
ATTĪSTĪBAS JAUTĀJUMI
RŪPNIECĪBA UN FINANCES

IZDEVNIECĪBA «ZVAIGZNE»
RĪGA 1967

5652

188

Латвийский государственный университет им. П. Стучки
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
т. 76

Экономические науки

Вопросы развития народного хозяйства Латвийской ССР
Промышленность и финансы

Издательство «Звайгзне»
На латышском языке

REDAKCIJAS KOLEGIJA:

Prof. K. *BĒRZIŅŠ*, prof. v. i. K. *ANDŽAŅŠ*,
doc. A. *LATKOVSKIS*, doc. A. *SENKĀNS*,
doc. A. *ROSA*

Prof. K. BĒRZIŅŠ,
J. KALNIŅŠ

LATVIJAS RŪPNIECĪBAS ATTĪSTĪBA 1913.—1964. GADĀ

Raksta uzdevums ir parādīt Latvijas rūpniecības stāvokli 1913. gadā un tās attīstību Padomju Latvijā, mēģinot dot iespējami salīdzināmus datus par piecdesmit gadu ilgu periodu, kas aptver vairākus vēsturiskus posmus. Autoriem vēl nav izdevies apstrādāt datus par visu pirmspadomju periodu, tāpēc šā perioda rūpniecības raksturošanai izlietoti tikai 1913. un 1940. gada dati.

Uzdevuma veikšanu apgrūtina tas, ka katrā vēsturiskajā periodā rūpniecības sastāvs, ko uzskaitīja oficiālā statistika, bija dažāds, un mūsu rīcībā esošie dati aptver dažāda lieluma uzņēmumus. Šajā rakstā rūpniecības sastāvs pieņemts atbilstoši PSRS CSP 1964. gadā spēkā esošajai rūpniecības nozaru un ražotņu¹ klasifikācijai, attiecīgi papildinot un izkorigējot 1913. un 1940. gada datus.

Šim apcerējumam materiālus par 1913. gadu sagatavojis un tekstu uzrakstījis Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes profesors K. Bērziņš, bet par 1940. gadu un rūpniecības uzplaukumu padomju varas gados — Latvijas PSR CSP rūpniecības, transporta un sakaru statistikas nodaļas priekšnieks J. Kalniņš.

I. LATVIJAS RŪPNIECĪBA 1913. GADĀ

Dati par Latvijas rūpniecības stāvokli 1913. gadā, tās teritoriālo izvietojumu un nozaru struktūru publicēti šās nodaļas autora K. Bērziņa rakstos «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis» 1957. gadā² un LVU Zinātnisko rakstu 18. sējumā 1958.

¹ Ražošanas tehnoloģiskā procesa noslēgta stadija, kurā ražo realizējamus pusfabrikātus vai gatavu produkciju.

² Берзинь К. Я. Промышленный уровень Латвии накануне первой мировой войны. «Известия Академии наук Латвийской ССР», № 3 (116), 1957, стр. 5.—22.

gadā¹. Šajos rakstos dots Latvijas 1913. gada rūpniecības izvietojums 1957. gada teritoriālajās robežās un rūpniecības nozaru struktūra pēc 1956. gada PSRS CSP rūpniecības nozaru un ražotņu klasifikācijas.

Pēc šo rakstu publicēšanas notikušas izmaiņas Latvijas PSR pilsētu un lauku rajonu administratīvajās robežās, kā arī PSRS CSP rūpniecības nozaru un ražotņu klasifikācijā, kas apgrūtināja agrāk publicēto 1913. gada datu izlietošanu pētīšanai un salīdzināšanai. Tādēļ arī šajā apcerējumā agrāk publicētie dati pārgrupēti atbilstoši republikas 1964. gada administratīvi teritoriālajam iedalījumam un 1964. gadā spēkā esošajai rūpniecības nozaru un ražotņu klasifikācijai.

Šajā apcerējumā mēģināts 1913. gada datus papildināt, lai tos varētu salīdzināt ar 1940. gada un 1945.—1964. gada datiem. 1) 1913. gada dati papildināti ar to rūpniecības ražotņu datiem, kurus 1913. gada statistika neuzskaitīja vai uzskaitīja nepilnīgi, un 2) mēģināts 1913. gada produkciju pārrēķināt 1926./1927. gada nemainīgajās cenās.

Rakstā «Latvijas rūpniecības līmenis pirmā pasaules kara priekšvakarā» ievietotie dati aptver 1253 rūpniecības uzņēmumus, tai skaitā arī 138 uzņēmumus, kas nodarbināja mazāk nekā 5 strādniekus, un 10 uzņēmumus, kas atradās tagadējās Igaunijas PSR un Lietuvas PSR robežās. Materiālu apstrādes tālākajā gaitā šos uzņēmumus izslēdza no pētāmo uzņēmumu kopuma.

Izslēdzot no pirmajā posmā savāktajiem datiem visus sīkos uzņēmumus (ar 1 līdz 4 strādniekiem) un Igaunijas PSR un Lietuvas PSR tagadējā 1964. gada teritorijā izvietotos uzņēmumus, aprēķinājām šādu Latvijas PSR tagadējā teritorijā 1913. gadā izvietoto uzņēmumu skaitu, tajos nodarbināto strādnieku skaitu un produkcijas apjomu².

	Uzņēmumi ar 5—15 strād- niekiem	Uzņēmumi ar 16 un vairāk strādniekiem	Kopā
Uzņēmumu skaits	351	753	1 104
Strādnieku skaits	3 101	134 604	137 705
Produkcija (tūkst. rb.)			
1913. g. cenās	8 697	388 462	397 159

¹ Bērziņš K. Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā. LVU Zinātniskie raksti. 18. sēj. Rīgā, 1958, 5.—53. lpp.

² Turpat 18. lpp.

Pārgrupejot šā uzņēmuma kopuma agrāk publicētos datus¹ atbilstoši Latvijas PSR 1964. gada administratīvi teritoriālajam iedalījumam, dabūjam šādu Latvijas 1913. gada rūpniecības teritoriālā izvietojuma ainu (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Latvijas rūpniecības izvietojums 1913. gadā
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem)

Pilsētas un rajoni (1964. g. teritoriālajās robežās)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rbļ.)
A. Republikāniskās pakļautības pilsētas			
Rīga	489	99 470	300 256
Liepāja	66	11 434	44 974
Daugavpils	47	3 593	8 087
Jelgava	49	3 909	11 069
Ventspils	8	358	388
Rēzekne	4	119	590
Jūrmala	9	1 373	4 476
Kopā	672	120 256	369 840
B. Administratīvie rajoni			
Dobeles	83	6 445	4 461
Talsu	32	636	1 505
Rīgas	28	700	1 157
Gulbenes	24	407	575
Daugavpils	22	1 107	2 906
Cēsu	21	987	3 641
Valmieras	21	751	1 638
Kuldīgas	20	1 487	2 331
Valkas	19	453	693
Ogres	19	401	746
Liepājas	17	891	866
Saldus	16	236	565
Bauskas	12	256	1 019

¹ Bērziņš K. Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā. LVU Zinātniskie raksti. 18. sēj. Rīgā, 1958, 15.—17. lpp.

Pilsētas un rajoni (1964. g. teritoriālajās robežās)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rb.)
Rēzeknes	9	276	961
Ludzas	9	95	263
Jēkabpils	8	638	646
Tukuma	8	144	477
Preiļu	7	802	1 454
Madonas	7	46	88
Balvu	5	46	136
Krāslavas	4	224	539
Kopā	391	17 028	26 667

C. Nezināms atrašanās

rajons	41	421	652
Pavisam (A+B+C)	1 104	137 705	397 159

Pēc 1956. gada notikuši vairāki grozījumi PSRS CSP rūpniecības nozaru un ražotņu klasifikācijā, tādēļ agrāk publicētie dati sagrupēti atbilstoši 1964. gadā spēkā esošajai klasifikācijai.

Pēc 1957. gada PSRS CSP rūpniecības nozaru un ražotņu klasifikācijas bija 19 rūpniecības nozares, bet pēc 1964. gada klasifikācijas — 13 rūpniecības nozares. Uzskaites numerācijā gan minētas 14 nozares, bet 13. nozare — medicīniskā rūpniecība — ir kompleksa nozare, kuras uzņēmumi jau ietilpst citās nozarēs. Medicīniskā rūpniecība veidojas no vairāku nozaru atsevišķām ražotnēm: medicīnas instrumentu, iekārtas un aparātu ražošana (mašīnbūve un metālapstrāde), farmaceitiskās ķīmijas rūpniecība (ķīmiskā rūpniecība), medicīnisko stikla izstrādājumu ražošana (stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība). Šādas kompleksas nozares izveidošana PSRS CSP rūpniecības uzskaites klasifikācijā bija nepieciešama, lai saskaņotu plānošanas un statistikas orgānu nozaru klasifikāciju. Pārgrupējot uzņēmumus pēc 1964. gada klasifikācijas un vienlaicīgi precizējot arī dažu uzņēmumu nozaru piederību, mūsu iepriekš publicētajos datos¹ izdarītas šādas izmaiņas:

I. **Melnā metalurģija.** Tajā, pārgrupējot 1957. gadā publicētos III — V nozares datus, ieskaitīti 7 uzņēmumi ar 4586 strādniekiem un 16 576 tūkstošiem rubļu produkcijas.

II. **Krāsainā metalurģija.** 1913. gadā Latvijā šīs nozares uzņēmumu nebija.

¹ Berziņš K. Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā, LVU Zinātniskie raksti. 18. sēj. Rīgā, 1958, 25.—53. lpp.

III. Kurināmā rūpniecība. Tajā pilnā apmērā ieskaitīti visi 1956. gada klasifikācijas II nozares («Kurināmā rūpniecība») uzņēmumi.

IV. Elektroenerģijas un siltumenerģijas ražošana. Tajā ieskaitīti visi 1956. gada klasifikācijas I nozares («Enerģijas rūpniecība») uzņēmumi.

V. Mašīnbūve un metālapstrāde. Tajā ieskaitīti 1956. gadā apvienoto III — V nozaru («Metalurģija un metālapstrāde») uzņēmumi, izņemot 7 I nozarē pārskaitītos metalurģijas uzņēmumus un 2 XIV nozarē pārskaitītos pogu fabrikas ar 175 strādniekiem un 280 tūkstošiem rubļu produkcijas.

VI. Abrazīvu, vizlas un grafīta izstrādājumi. Tajā ieskaitīti visi agrākās VIII nozares («Nerūdas izrakšanu apstrādāšana») uzņēmumi.

VII. Ķīmiskā rūpniecība. Tajā ieskaitīti agrākās VI nozares («Ķīmiskā rūpniecība») 30 uzņēmumi ar 2456 strādniekiem un 14 667 tūkstošiem rubļu produkcijas un visi VII nozares («Gumijas un azbesta rūpniecība») uzņēmumi (3 gumijas fabrikas).

VIII. Mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība. Tajā ieskaitīti 153 agrākās XI nozares («Kokapstrādes rūpniecība») uzņēmumi, 23 XII nozares («Papīra rūpniecība») uzņēmumi un 9 XIX nozares («Pārējās rūpniecības nozares») korķu fabrikas ar 3579 strādniekiem un 7473 tūkstošiem rubļu produkcijas un viena ratu smēres fabrika ar 30 strādniekiem un 100 tūkstošiem rubļu produkcijas, viens VI nozares («Ķīmiskā rūpniecība») koksnes destilēšanas uzņēmums ar 60 strādniekiem un 170 tūkstošiem rubļu produkcijas.

IX. Būvmateriālu rūpniecība. Tajā ieskaitīti 152 agrākās IX nozares («Būvmateriālu rūpniecība») uzņēmumi un viens XIX nozares («Pārējās rūpniecības nozares») uzņēmums (linoleja fabrika ar 250 strādniekiem un 1500 tūkstošiem rubļu produkcijas).

X. Stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība. Tajā ieskaitīti visi agrākās X nozares («Stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība») uzņēmumi un viens XIX nozares («Pārējās rūpniecības nozares») uzņēmums (kvēldegļu fabrika «Keros») ar 58 strādniekiem un 163 tūkstošiem rubļu produkcijas.

XI. Viegļā rūpniecība. Tajā ieskaitīti 65 agrākās XIII nozares («Tekstīlrūpniecība») uzņēmumi, 5 XIV nozares («Šūšanas rūpniecība») uzņēmumi, 47 XV nozares («Ādas un apavu rūpniecība») uzņēmumi un 2 VI nozares («Ķīmiskā rūpniecība») miecvielu fabrikas ar 421 strādnieku un 5095 tūkstošiem rubļu produkcijas, 2 XIX nozares («Pārējās rūpniecības nozares») vaska drānas fabrikas ar 525 strādniekiem un 2100 tūkstošiem

rubļu produkcijas, 6 saru un birstu fabrikas ar 456 strādniekiem un 778 tūkstošiem rubļu produkcijas.

XII. Pārtikas rūpniecība. Tajā ieskaitīti 269 agrākās XVII nozares («Pārtikas rūpniecība») uzņēmumi un 12 XVI nozares («Taukvielu, ziepju un parfimērijas rūpniecība») uzņēmumi.

XIV. Pārējās rūpniecības nozares. Tajā ieskaitīti 2 agrākās III — V nozares («Metalurģija un metālapstrāde») uzņēmumi (pogu fabrikas) ar 175 strādniekiem un 280 tūkstošiem rubļu produkcijas, 10 XII nozares («Papīra rūpniecība») papīra apstrādāšanas uzņēmumi ar 708 strādniekiem un 1061 tūkstoši rubļu produkcijas, 72 XVII nozares («Poligrāfiskā rūpniecība») uzņēmumi un 23 XIX nozares («Pārējās rūpniecības nozares») uzņēmumi ar 1756 strādniekiem un 2803 tūkstošiem rubļu produkcijas.

Pārgrupējot agrāk publicētos 1913. gada rūpniecības nozaru struktūras datus¹ atbilstoši 1964. gada spēkā esošajai PSRS CSP rūpniecības nozaru un ražotņu klasifikācijai, dabūjam 2. tabulā attēloto rūpniecības nozaru struktūru.

2. tabula

Latvijas rūpniecība 1913. gadā
(pamatsaraksta uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem)

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc CSP 1964. gada klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rubļ.) fakt. cenās
I. Melnā metalurģija	7	4 586	16 576
III. Kurināmā rūpniecība			
Naftas pārstrādāšana	2	430	2 316
Mākslīgās gāzes	3	157	836
Kopā	5	587	3 152
IV. Elektroenerģijas un siltumenerģijas ražošana			
Termiskās elektrostacijas	5	388	2 114
V. Mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecība			
Mašīnbūve	59	19 404	48 531
Metāla izstrādājumi	77	9 064	23 690
Remonta darbi	37	10 429	14 621
Kopā	173	38 897	86 842

¹ Bērziņš K. Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā. LVU Zinātniskie raksti, 18. sēj. Rīgā, 1958, 25.—53. lpp.

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc CSP 1964. gada klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rubl.) fakt. cenās
VI. Abrazīvu, vizlas un grafīta rūpniecība	3	144	237
VII. Ķīmiskā rūpniecība			
Pamatķīmija	8	1 139	4 645
Saspiestas un šķidrās gāzes	1	7	27
Sintētiskie, organiskie un citi produkti	5	105	470
Sodrēju ieguve	1	47	340
Lakas un krāsas	7	654	4 430
Gumijas ražojumi	3	15 192	59 452
Anilīna krāsvielas	6	475	4 660
Farmaceitiskā ķīmija	2	29	95
Kopā	33	17 648	74 119
VIII. Mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība			
Kokapstrādes:			
kokzāģētavas	96	8 542	20 608
finieris	2	660	1 560
koka būvdetaļas	8	752	1 126
koka tara	5	270	433
pārējie koka ražošanas līdzekļi	15	3 832	7 830
mēbeles (jaunas)	28	694	672
sērkokciņi	8	1 908	2 873
Kopā	162	16 658	35 102
Celulozes un papīra rūpniecība	23	3 213	8 459
Koksnes ķīmija	2	90	270
VIII nozare kopā	187	19 961	43 831
IX. Būvmateriālu rūpniecība			
Cements	1	445	2 411
Kalkis, ģipsis un citas saistvielas	41	797	1 071
Būvķieģeļi un dakstiņi	91	7 364	3 922
Betona konstrukcijas un detaļas	3	400	757
Jumta pape	2	52	295
Būvkeramika	5	321	287

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc CSP 1964. gada klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rbļ.) fakt. cenās
Linolejs	1	250	1 500
Būvmateriālu ieguve	9	549	888
Kopā	153	10 178	11 131

X. Stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība

Stikla rūpniecība	17	2 174	2 419
Porcelāna un fajansa izstrādājumi	3	3 422	2 664
Podniecības ražojumi	3	106	108
Kopā	23	5 702	5 191

XI. Viegļā rūpniecība

Tekstilrūpniecība:			
kokvilnas izstrādājumi	13	6 277	15 315
linu izstrādājumi	8	1 339	1 773
vilnas izstrādājumi	27	2 595	8 206
kaņepāju un džutas izstrādājumi	11	2 848	5 690
tīklu aušana	1	25	25
trikotāžas izstrādājumi	3	368	798
velteņu un filca ražošana	2	305	389
Kopā	65	13 757	32 196
Šūšanas rūpniecība			
5	188	251	
Ādas, kažokādu un apavu rūpniecība:			
ādas izstrādājumi	26	1 978	16 094
ādas aizstājēji	2	525	2 100
seglinieku izstrādājumi	1	140	900
apavu (jaunu) rūpniecība	20	3 659	7 776
saru un birstu ražošana	6	456	778
Kopā	55	6 758	27 648
Miecvielu ražošana	2	421	5 095
XI nozare kopā	127	21 124	65 190

XII. Pārtikas rūpniecība

Zivju konservu	16	1 222	3 666
Gaļa un gaļas izstrādājumu	13	572	5 030
Sviesta, siera un piena	3	157	1 606
Miltu un putraimu	51	795	11 252

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc CSP 1964. gada klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rbļ.) fakt. cenās
Maizes cepšanas	1	51	102
Konditorejas izstrādājumu	11	1 193	2 879
Makaronu izstrādājumu	3	288	750
Augu eļļas un taukvielu	14	1 369	23 776
Spirta	50	269	808
Likieru un degvīna	14	667	6 752
Alus	70	1 784	9 319
Rauga	3	471	3 257
Bezalkohola dzērienu	6	178	668
Cietes un sīrupa	8	118	398
Sāls	3	36	133
Tabakas	10	2 163	7 213
Parfimērijas un kosmētikas	4	347	1 720
Pārējās ražotnes (kafija)	1	16	40
Kopā	281	11 696	79 369

XIV. Pārējās rūpniecības nozares

Kultūras priekšmeti:			
poligrāfiskā rūpniecība	59	2 500	3 126
mūzikas instrumenti	3	432	457
rasēšanas un kancelejas piederumi	6	798	1 328
papīra izstrādājumi un burtnīcas	9	691	995
mākslas un juveliera izstrādājumi	1	143	80
rotaļlietas	1	233	233
Kopā	79	4 797	6 219
Ūdensvadi	2	89	645
Pogu ražošana	2	175	280
Pārējās ražotnes:			
kartona tara	7	964	990
čaulišu ražošana	6	121	251
ķīmiskā tīrīšana un krāsošana	9	513	572
dūnu, spalvu un astru apstrādāšana	2	135	450
Kopā	24	1 733	2 263
XIV nozare kopā	107	6 794	9 407
Pavisam (I—XIV)	1 104	137 705	397 159

Dati, kas apkopoti 2. tabulā par 1104 uzņēmumiem ar 5 un vairāk strādniekiem, neaptver visu Latvijas 1913. gada rūpniecību. Kā zināms, pirmsrevolūcijas statistika neuzskaitīja visas rūpnieciskās ražotnes, kuras padomju statistika pieskaita rūpniecībai, vai arī uzskaitīja tās nepilnīgi. Pirmsrevolūcijas statistika neuzskatīja par rūpnieciskām ražotnēm kūdras ieguvu, mežu izstrādāšanu, zivju nozveju un nepilnīgi uzskaitīja gaļas, sviesta, siera un piena ražošanu, maizes cepšanu un šūšanas rūpniecību.

Lai Latvijas rūpniecības 1913. gada datus varētu salīdzināt ar 1940. gada un 1945.—1964. gada datiem, šā apcerējuma tālākajā gaitā 1913. gada dati papildināti ar 1913. gadā neuzskaitīto vai nepilnīgi uzskaitīto ražotņu, galvenokārt ar produkcijas apjoma datiem.

Rūpnieciska rakstura kūdras ieguves uzņēmumu Latvijas teritorijā 1913. gadā nebija.

Ar mežu ekspluatāciju — kokmateriālu sagatavošanu un izvešanu — 1913. gadā galvenokārt nodarbojās kokrūpniecības uzņēmumi un koktirgotāji, kas no muižām vai valsts mežsaimniecībām izcīršanai pirktajās mežu platībās organizēja kokmateriālu sagatavošanu un izvešanu, izmantojot vietējo zemnieku darbaspēku. Tāpat mežu izstrādāšanu saimnieciskā kārtā savās mežu platībās organizēja daudzas muižas, iesaistot šajos darbos muižu strādniekus un vietējos zemniekus. Pirmsrevolūcijas periodā Rīga un Ventspils bija lieli koktirdzniecības centri. Rīga vien 1913. gadā eksportēja uz ārzemēm kokmateriālus par 40,5 miljoniem rubļu¹, kā arī daudz kokmateriālu izlietoja vietējām vajadzībām.

Dati par 1913. gadā Latvijas teritorijā izstrādāto kokmateriālu (lietkoksnis un malkas) daudzumu nav publicēti. Zināmu priekšstatu par to rada Rīgas biržas komitejas apkopotie dati par kokmateriālu ievedumu Rīgā pa dzelzceļu² un pa plostojām upēm — Daugavu, Gauju un Lielupi³. Nav datu par Liepājā un Ventspilī un citās pilsētās ievesto kokmateriālu daudzumu. Mūsu aprēķinos pieņemts, ka Latvijas teritorijā 1913. gadā rūpnieciskā kārtā izstrādāti apmēram 3 miljoni ciešmetru kokmateriālu par 20 milj. rubļu 1926./27. gada cenās.

So kokmateriālu izstrādāšanas un izvešanas vērtība 1913. gada cenās bija (20 milj. rubļu 1926./27. g. cenās: 2,14 CSP pār-

¹ Gernet B. Die Entwicklung des Rigaer Handels und Verkehrs. Jena, 1919, S. 55.

² Статистические сведения о Рижской торговле за 1913 г. II отд. Товарное движение г. Риги по железным дорогам. Рига, 1915, стр. 6.—7., 69.—72.

³ Gernet B. Die Entwicklung des Rigaer Handels und Verkehrs, Jena, 1919, S. 51.—55., 100.—107.

rēķināšanas koeficients) 9 346 tūkst. rubļu. Šajos darbos 1913. gadā nodarbināto strādnieku vidējais skaits aprēķināts, vadoties no produkcijas vērtības un strādnieku vidējās izstrādes 1940. gadā (20 milj. rbļ.: 2329 rbļ. 1926./27. g. cenās), t. i., 8587 strādnieki.

Zivju nozveju pirmsrevolūcijas statistika uzskatīja par lauksaimniecības nozari, bet padomju statistika to uzskata par iegūstošās rūpniecības nozari. Pēc Latvijas PSR CSP datiem, zivju nozveja Latvijā 1913. gadā bija 9000 t un tās vērtība 1926./27. gada cenās bija 1976 tūkst. rubļu vai (1976 tūkst. rbļ.: 1,43) 1382 tūkst. rubļu 1913. gada cenās. No strādnieku vidējās izstrādes 1940. gadā aprēķināts, ka zivju nozvejā 1913. gadā bija nodarbināti (1976 tūkst. rbļ.: 981 rbļ. 1926./27. g. cenās) 2014 strādnieku.

Sviesta, siera un piena rūpniecības produkciju pirmsrevolūcijas statistika uzskatīja nepilnīgi. Šā raksta 2. tabulā apkopotie materiāli rāda datus par šādiem piena rūpniecības uzņēmumiem:

Uzņēmumi	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rbļ.)	
			1913. g. cenās	1926./27. g. cenās
Baltijas piensaimnieku sabiedrība Rīgā	1	97	1 358	1 942
Robinsona piena iestāde Rīgā	1	15	45	65
Liepājas sabiedrības piena iestāde	1	45	203	290
Kopā	3	157	1 606	2 297
Tajā skaitā:				
Rīgā	2	112	1 403	2 007

Šajos datos neietilpst visi sviesta un siera rūpniecības produkcijas ražotāji. Latvijas teritorijā pirmā pasaules kara priekšvakarā — 1914. gadā darbojās 88 piensaimnieku sabiedrības, kas pārstrādāja 35,6 milj. kg piena un ražoja 1500 t sviesta¹. 1913. gadā darbojās 79 piensaimnieku sabiedrības vai 90% no to skaita 1914. gadā. Ja pieņemam, ka produkcijas apjoms bija proporcionāls sabiedrību skaitam, tad iznāk, ka piensaimnieku sabiedrības 1913. gadā pārstrādāja 32 milj. kg piena un ražoja 1350 t sviesta. Rūpnieciska rakstura piensaimniecības

¹ Latviešu konversācijas vārdnīca, 16. sēj. Rīgā, 1937.—1938., 32 107. sleja.

(moderniecības) bija arī daudzās muižās, kas savu produkciju realizēja pilsētās. Rīgas biržas komitejas dati, pārreķināti tonnās, rāda, ka 1913. gadā pa dzelzceļu no Latvijas teritorijas ievests Rīgā 3439 t sviesta un 4346 t pārējo piena produktu.¹ Ja pieņemam, ka no pārējiem piena produktiem 50% bija piens, 25% siers un 25% krējums, tad Rīgā ievesto piena produktu vērtība 1926./27. gada cenās bija šāda:

Produkti	Ievests (t)	1926./27. g. cena (rubl./t) ²	Produkcijas vērtība (tūkst. rubl.) 1926./27. g. cenās
Sviests	3 439	2 000	6 878
Piens	2 173	250	543
Siers	1 086	1 650	1 792
Krējums	1 087	1 160	1 260
Kopā	—	—	10 473

Rīgā ievestās produkcijas vērtība 1913. gada cenās ir (10 473 tūkst. rubl.: 1,43) 7324 tūkst. rubļu. No Rīgā ievesto pienrūpniecības produktu vērtības 10 473 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās vai 7324 tūkst. rubļu 1913. gada cenās jāatskaita iepriekš uzskaitīto Rīgas uzņēmumu produkcija 2007 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās vai 1403 tūkst. rubļu 1913. gada cenās. Izdarot šos aprēķinus, konstatējam, ka 2. tabulā uzrādītā sviesta, siera un piena produkcijas vērtība papildus jāpalielina par 5921 tūkst. rubļu 1913. gada cenās vai par 8466 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās. No pienrūpniecības uzņēmumu strādnieku vidējās izstrādes 1913. gadā aprēķināts, ka šādas produkcijas ražošanā 1913. gadā bija vēl papildus nodarbināti (8466 tūkst. rubl.: 14 631 rubl. 1926./27. gada cenās) 579 strādnieki.

Gaļas rūpniecības produkciju pirmsrevolūcijas statistika uzskaitīja nepilnīgi. Tādēļ arī 2. tabulā apkopotie šās nozares produkcijas dati nav pilnīgi. Tie jāpapildina 1) ar Rīgas lopkautuves produkcijas koriģētajiem datiem un 2) ar tās gaļas produkcijas datiem, kas ievesta Rīgā pa dzelzceļu.

Rīgas lopkautuves produkcijā ieskaitīts 1 milj. rubļu, galvenokārt par lopu kaušanu saņemtā atlīdzība, bet nav aprēķināta nokauto lopu vērtība. Rīgas lopkautuvē 1913. gadā nokauts šāds mājlopu daudzums: 53 448 liellopi, 15 827 teļi, 65 230 aitu,

¹ Статистические сведения о Рижской торговле за 1913 г. II отд.: Товарное движение г. Риги по железным дорогам. Рига, 1915, стр. 8, 9 и 68.

² Краткий перечень неизменных цен 1926/27 г. Госпланиздат, 1944, стр. 198—199.

245 kazas, 66 757 cūkas un 546 zirgi.¹ Pārrēķinot nokautos loopus kautsvarā pēc pašreiz pieņemtajām normām, to vērtība 1926./27. gada cenās bija 12 750 tūkst. rubļu vai (12 750 tūkst. rubļ. 1926./27. gada cenās: 1,43) 8 916 tūkst. rubļu 1913. gada cenās. Atskaitot no aprēķinātajām kopsummām 2. tabulā uzskaitīto Rīgas lopkautuves produkciju 1 milj. rubļu 1913. gada cenās un 1430 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās, konstatējam, ka Rīgas lopkautuves produkcija jāpalielina par 7916 tūkst. rubļu 1913. gada cenās un par 11 320 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās.

Bez tam vēl Latvijas gaļas rūpniecības 1913. gada produkcijā jāieskaita pa dzelzceļu no Latvijas teritorijas ievestā produkcija²:

	Ievests (t)	1926./27. g. cena (rubļ./t)	Produkcijas vērtība (tūkst. rubļ.) 1926./27. g. cenās
Liellopu gaļa . . .	960	800	768
Cūkgaļa	1 220	1 430	1 745
Pārējā (aitu) gaļa	3 510	910	3 194
Kopā	—	—	5 707

Šās produkcijas vērtība 1913. gada cenās ir (5707 tūkst. rubļ. 1926./27. g. cenās: 1,43) 3991 tūkst. rubļu.

Tādējādi 2. tabulas dati par gaļas produkciju jāpapildina ar (tūkst. rubļu):

	1913. g. cenās	1926./27. g. cenās
Rīgas lopkautuves produkcija . . .	7 916	11 320
Gaļas ievedumi Rīgā no Latvijas teritorijas	3 991	5 707
Kopā	11 907	17 027

No 1913. gadā ražotās gaļas produkcijas apjoma un strādnieka vidējās izstrādes 1940. gadā aprēķināts, ka šās produkcijas ražošanā 1913. gadā bija nodarbināti (17 027 tūkst. rubļ.: 12 575 rubļ. 1926./27. g. cenās) 1354 strādnieki.

Faktiski 1913. gadā nav uzskaitīta arī maizes un šūšanas rūpniecības produkcija. Tā kā mūsu rīcībā nav datu, tad salīdzināšanai ar 1940. gadu pieņemts, ka šo nozaru produkcija 1913. gadā bija 1940. gada līmenī. Šo nozaru rūpnieciskā veidā ražotās produkcijas patēriņš uz vienu iedzīvotāju 1913. gadā,

¹ Rīga kā Latvijas galvaspilsēta, Rakstu krājums. Rīgā, 1932, 372. lpp.

² Статистические сведения о Рижской торговле за 1913 г. II отд.: Товарное движение г. Риги по железным дорогам. Рига, 1915, стр. 11.

protams, bija mazāks nekā 1940. gadā, bet jāievēro, ka pilsētu iedzīvotāju 1913. gadā bija daudz vairāk. Tāpēc pieņemts, ka šie divi pretējie faktori līdzsvarojas.

No **maizes rūpniecības** uzņēmumiem pirmsrevolūcijas statistika 1913. gadā uzskaitīja vienīgi A. Mitrofanova baranku ceptuvi Daugavpilī, kas 1913. gadā nodarbināja 51 strādnieku un ražoja produkciju par 102 tūkst. rubļu 1913. gada cenās un par 146 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās. Rīgā maizes rūpniecības uzņēmumu (Samsona un Rukerta maizes ceptuvi ar 28 strādniekiem) fabriku inspekcija pirmo reizi uzskaitīja tikai 1914. gadā.

Mūsu aprēķinos pieņemts, ka maizes rūpniecības produkcijas apjoms 1913. gadā un 1940. gadā bija vienāds. Pēc Latvijas PSR CSP datiem tas sastādīja 7473 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās. Maizes rūpniecības produkcija 1913. gada cenās bija (7473 tūkst. rubļ.: 1,43) 5226 tūkst. rubļu. Atskaitot no aprēķinātajām kopsummām A. Mitrofanova baranku ceptuves produkciju, konstatējam, ka 2. tabulas dati par maizes rūpniecības produkciju 1913. gadā jāpalielina par 5124 tūkst. rubļu 1913. gada cenās un par 7327 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās. Šīs produkcijas ražošanai, aprēķinot pēc strādnieku vidējās izstrādes 1940. gadā, 1913. gadā vajadzēja nodarbināt (7327 tūkst. rubļ.: 9705 rubļ. 1926./27. g. cenās) 755 strādniekus.

Arī **šūšanas rūpniecību** pirmsrevolūcijas statistika uzskaitīja nepilnīgi. Dati, kas apkopoti 2. tabulā, aptver tikai 5 veļas šūšanas uzņēmumus ar 188 strādniekiem un 251 tūkst. rubļu produkcijas 1913. gada cenās vai 444 tūkst. rubļu produkcijas 1926./27. gada cenās. Pirmsrevolūcijas statistika nemaz neaptvēra apģērbu šūšanas uzņēmumus.

Mūsu aprēķinos pieņemts, ka šūšanas rūpniecības produkcijas apjoms 1913. gadā līdzinājās 1940. gada produkcijas apjomam, t. i., 12 910 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās vai (12 910 tūkst. rubļ.: 1,77) 7 294 tūkst. rubļu 1913. gada cenās. Atskaitot no šīm produkcijas kopsummām 1913. gadā uzskaitīto produkciju, konstatējam, ka šūšanas rūpniecības produkcijas 2. tabulas dati jāpalielina par 7 043 tūkst. rubļu 1913. gada cenās un par 12 466 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās. No šūšanas rūpniecības strādnieku vidējās izstrādes 1940. gadā aprēķināts, ka šīs produkcijas ražošanai 1913. gadā vajadzēja nodarbināt (12 466 tūkst. rubļ.: 8830 rubļ. 1926./27. g. cenās) 1412 strādnieku.

Apkopojot mūsu aprēķinu rezultātus, konstatējam, ka 2. tabulas dati jāpapildina ar ražotņu strādnieku skaitu un produkcijas palielinājuma datiem (sk. 3. tabulu).

**Pirmsrevolūcijas statistikas 1913. gadā neuzskaitītā vai nepilnīgi
uzskaitītā rūpniecības strādnieku skaita un produkcijas kopsummas
palielinājumi**

Rūpniecības nozares un ražotnes	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rbl.)	
		1913. g. cenās	1926./27. g. cenās
VIII. Mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība			
Mežu ekspluatācija	8 587	9 346	20 000
XI. Viegglā rūpniecība			
Šūšanas rūpniecība	1 412	7 043	12 466
XII. Pārtikas rūpniecība			
Zivju nozveja	2 014	1 382	1 976
Gaļas rūpniecība	1 354	11 907	17 027
Sviesta, siera un piena rūpniecība	579	5 921	8 466
Maizes cepšana	755	5 124	7 327
Kopā	4 702	24 334	34 796
Pavisam kopā	14 701	40 723	67 262

Apvienojot 3. tabulas datus ar attiecīgo ražotņu 2. tabulas 2. un 3. ailes datiem, dabūjam Latvijas 1913. gada rūpniecības strādnieku kopskaitu un produkcijas kopsummu 1913. gada cenās.

Lai Latvijas rūpniecības produkcijas 1913. gada datus varētu salīdzināt ar 1940. un vēlāko gadu datiem, 1913. gada produkcijas dati pārrēķināti PSRS 1926./27. gada nemainīgajās cenās. Tā kā nav zināmi 1913. gadā ražoto produktu naturālie daudzumi, pārrēķināšana izdarīta pēc PSRS CSP 1913. gada faktisko cenu un 1926./27. gada nemainīgo cenu vidējiem koeficientiem. PSRS 1926./27. gada nemainīgās cenas ir vidēji 1,65 reizes augstākas par 1913. gada cenām, bet atsevišķās nozarēs šie koeficienti svārstās no 1,05 (lauksaimniecības mašīnas) līdz 3,31 (zīda apstrādāšana). Pārrēķināšanas rezultāti apkopoti 4. tabulā.

4. tabula

Latvijas salīdzināmā rūpniecība 1913. gadā¹

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc PSRS CSP 1964. g. klasifikācijas)	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rbl.) 1913. g. cenās	Pārreķināšanas koeficients	Produkcija (tūkst. rbl.) 1926./27. g. cenās
I. Melnā metalurģija	4 586	16 576	1,69	28 013
III. Kurināmā rūpniecība				
Naftas pārstrādāšana	430	2 316	1,28	2 964
Mākslīgās gāzes	157	836	1,58	1 321
Kopā	587	3 152	—	4 285
IV. Elektroenerģijas un siltumenerģijas ražošana				
Termiskās elektrostacijas	388	2 114	1,2	2 537
V. Mašīnbūve un metālapstrāde				
Mašīnbūve	19 404	48 531	1,75	84 930
Metāla izstrādājumi	9 064	23 690	1,75	41 458
Remonta darbi	10 429	14 621	1,75	25 586
Kopā	38 897	86 842	—	151 974
VI. Abrazīvu, vizlas un grafīta rūpniecība	144	237	1,65	391
VII. Ķīmiskā rūpniecība				
Pamatķīmija	1 139	4 645	1,74	8 082
Saspiestas un šķidrās gāzes	7	27	1,63	44
Sintētiskie, organiskie un citi produkti	105	470	1,63	766
Sodrēju ieguve	47	340	1,63	554
Lakas un krāsas	654	4 430	1,63	7 221
Gumijas ražojumi	15 192	59 452	1,40	83 233
Anilīna krāsvielas	475	4 660	1,52	7 083
Farmaceitiskā ķīmija	29	95	1,63	155
Kopā	17 648	74 119	—	107 138
VIII. Mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība				
Mežu ekspluatācija	8 587	9 346	2,14	20 000

¹ Sastādīta no 2. un 3. tabulas datiem, papildinot tos ar produkcijas pārreķiniem 1926./27. gada nemainīgajās cenās.

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc PSRS CSP 1964. g. klasifikācijas)	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rb.) 1913. g. cenās	Pārākinašanas koeficients	Produkcija (tūkst. rb.) 1926./27. g. cenās
Kokapstrāde:				
kokzāģētavas	8 542	20 608	2,14	44 101
finieris	660	1 560	2,14	3 338
koka būvdetaļas	752	1 126	2,14	2 410
koka tara	270	433	2,14	927
pārējie koka ražošanas līdzekļi	3 832	7 830	2,14	16 756
mēbeles (jaunas)	694	672	2,14	1 438
sērkokociņi	1 908	2 873	2,21	6 349
Kopā	16 658	35 102	—	75 319
Celulozes un papīra rūpniecība .	3 213	8 459	2,29	19 371
Koksnes ķīmija	90	270	1,63	440
VIII nozare kopā	28 548	53 177	—	115 130
IX. Būvmateriālu rūpniecība				
Cements	445	2 411	1,73	4 171
Kaļķis, ģipsis un citas saistvielas	797	1 071	1,70	1 821
Būvķieģeļi un dakstiņi	7 364	3 922	1,90	7 452
Betona konstrukcijas un detaļas .	400	757	1,70	1 287
Jumta pape	52	295	1,34	395
Būvkeramika	321	287	1,90	545
Linolejs	250	1 500	1,77	2 655
Nerūdas būvmateriālu ieguve . .	549	888	1,34	1 190
Kopā	10 178	11 131	—	19 516
X. Stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība				
Stikla rūpniecība	2 174	2 419	3,17	7 668
Porcelāna un fajansa rūpniecība .	3 422	2 664	2,68	7 140
Podniecības ražojumi	106	108	1,70	184
Kopā	5 702	5 191	—	14 992
XI. Viegļā rūpniecība				
Tekstilrūpniecība:				
kokvilnas izstrādājumi	6 277	15 315	1,76	26 954

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc PSRS CSP 1964. g. klasifikācijas)	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rub.) 1913. g. cenās	Pārreķināšanas koeficients	Produkcija (tūkst. rub.) 1926./27. g. cenās
linu izstrādājumi	1 339	1 773	1,71	3 032
vilnas izstrādājumi	2 595	8 206	1,69	13 868
kaņepāju un džutas izstrādājumi	2 848	5 690	2,38	13 542
tīklu aušana	25	25	1,71	43
trikotāžas izstrādājumi	368	798	1,76	1 404
velteņu un filca ražošana . . .	305	389	1,69	657
Kopā	13 757	32 196	—	59 500
Sūšanas rūpniecība	1 600	7 294	1,77	12 910
Ādas, kažokādu un apavu rūpniecība:				
ādas izstrādājumi	1 978	16 094	2,19	35 246
ādas aizstājēji	525	2 100	1,77	3 717
seglinieku izstrādājumi	140	900	2,19	1 971
apavu (jaunu) rūpniecība . . .	3 659	7 776	2,19	17 029
saru un birstu ražošana	456	778	1,95	1 517
Kopā	6 758	27 648	—	59 480
Miecvielu ražošana	421	5 095	1,63	8 305
XI nozare kopā	22 536	72 233	—	140 195

XII. Pārtikas rūpniecība

Zivju nozveja	2 014	1 382	1,43	1 976
Zivju konservi	1 222	3 666	1,43	5 242
Gaļa un tās izstrādājumi . . .	1 926	16 937	1,43	24 220
Sviests, siers un piens	736	7 527	1,43	10 763
Milti un putraini	795	11 252	1,43	16 090
Maizes cepšana	806	5 226	1,43	7 473
Konditorejas izstrādājumi . . .	1 193	2 879	2,86	8 234
Makaronu izstrādājumi	288	750	1,43	1 073
Augu eļļa un taukvielas . . .	1 369	23 776	1,19	28 293
Spirts	269	808	1,15	929
Līķieri un degvīns	667	6 752	1,15	7 765

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc PSRS CSP 1964. g. klasifikācijas)	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rbl.) 1913. g. cenās	Pārēķināšanas koeficients	Produkcija (tūkst. rbl.) 1926./27. g. cenās
Alus	1 784	9 319	2,07	19 290
Rauga	471	3 257	1,15	3 746
Bezalkohola dzērienu	178	668	1,43	955
Cietes un sirupa	118	398	2,06	820
Sāls	36	133	1,43	190
Tabakas	2 163	7 213	1,46	10 531
Parfimērijas un kosmētikas	347	1 720	1,36	2 339
Pārējās ražotnes (kafija)	16	40	1,43	57
Kopā	16 398	103 703	—	149 986
XIV. Pārējās rūpniecības nozares				
Kultūras priekšmeti:				
poligrāfiskā rūpniecība	2 500	3 126	1,74	5 439
mūzikas instrumenti	432	457	2,14	978
rasēšanas un kancelejas piedrumi	798	1 328	2,14	2 842
papīra izstrādājumi un burtnīcas	691	995	1,34	1 333
mākslas un juveliera izstrādājumi	143	80	1,95	156
rotaļlietas	233	233	2,14	499
Kopā	4 797	6 219	—	11 247
Odensvadi	89	645	1,65	1 064
Pogu ražošana	175	280	1,63	456
Pārējās ražotnes:				
kartona tara	964	990	1,34	1 327
čaulīšu ražošana	121	251	1,34	336
ķīmiskā tīrīšana un krāsošana	513	572	1,77	1 012
dūnu, spalvu un astru apstrādāšana	135	450	1,95	878
Kopā	1 733	2 263	—	3 553
XIV. nozare kopā	6 794	9 407	—	16 320
Pavisam (I—XIV)	152 406	437 882	1,714	750 477

Rūpniecības nozares un ražotnes (pēc PSRS CSP 1964. g. klasifikācijas)	Strādnieku skaits	Produkcija (tūkst. rbl.) 1913. g. cenās	Pārēķināšanas koeficients	Produkcija (tūkst. rbl.) 1926./27. g. cenās
Tajā skaitā:				
a) pamatsaraksta 1 104 uzņēmumi	137 705	397 159	1,72	683 215
b) papildinājums (1913. g. neuzskaitītā vai nepilnīgi uzskaitītā rūpniecība)	14 701	40 723	1,65	67 262

Lai raksturotu Latvijas rūpniecības nozaru struktūru 1913. gadā, no strādnieku skaita, no produkcijas vērtības 1913. gada cenās un no produkcijas vērtības 1926./27. gada cenās izdarīja attiecīgus aprēķinus. Šo aprēķinu rezultāti apkopoti 5. tabulā.

5. tabula

Latvijas salīdzināmās rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā¹

Rūpniecības nozares (pēc PSRS CSP 1964. g. klasifikācijas)	Strādnieku skaits		Produkcija 1913. g. cenās		Produkcija 1926./27. g. cenās	
	cilvēki	%	tūkst. rbl.	%	tūkst. rbl.	%
I. Melnā metalurģija	4 586	3,01	16 576	3,79	28 013	3,73
II. Kurināmā rūpniecība	587	0,39	3 152	0,72	4 285	0,57
IV. Elektroenerģijas un siltumenerģijas ražošana	388	0,25	2 114	0,48	2 537	0,34
V. Mašīnbūve un metālapstrāde	38 897	25,52	86 842	19,83	151 974	20,25
VI. Abrazīvu, vizlas un grafitā rūpniecība	144	0,09	237	0,05	391	0,05
VII. Ķīmiskā rūpniecība	17 648	11,58	74 119	16,93	107 138	14,27
VIII. Mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība	28 548	18,73	53 177	12,14	115 130	15,34
IX. Būvmateriālu rūpniecība	10 178	6,68	11 131	2,54	19 516	2,60

¹ Sastādīta pēc 4. tabulas nozaru kopsummu datiem.

Rūpniecības nozares (pēc PSRS CSP 1964. g. klasifikācijas)	Strādnieku skaits		Produkcija 1913. g. cenās		Produkcija 1926./27. g. cenās	
	cilvēki	%	tūkst. rbļ.	%	tūkst. rbļ.	%
X. Stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība . .	5 702	3,74	5 191	1,19	14 992	2,00
XI. Viegļā rūpniecība . .	22 536	14,79	72 233	16,50	140 195	18,68
XII. Pārtikas rūpniecība .	16 398	10,76	103 703	23,68	149 986	20,00
XIV. Pārējās rūpniecības nozares	6 794	4,46	9 407	2,15	16 320	2,17
Kopā	152 406	100,00	437 882	100,00	750 477	100,00

Par rūpniecības stāvokli pirmajā padomju varas atjaunošanas gadā Latvijā — 1940. gadā — mūsu rīcībā nav pilnīgu tekošās statistikas datu. Tas bija lielu pārvērtību periods, kad asā šķiru ciņā Padomju Latvijas darba tauta lika pamatus sociālistiskajai ekonomikai. Vēl 1940. gada pirmajā pusē rūpniecībā valdīja kapitālistiskās ražošanas attiecības, arī uzskaitē un statistika bija organizēta tā, lai apmierinātu buržuāzijas vajadzības. Tūlīt pēc padomju varas atjaunošanas ministru kabinets, izpildīdams Saeimas deklarāciju, 1940. gada 25. jūlijā pieņēma likumu par lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizēšanu un apstiprināja sarakstu par 804 uzņēmumu nacionalizēšanu. Nacionalizēja visus rūpniecības uzņēmumus, kas nodarbināja vairāk nekā 20 strādnieku, bet, ja uzņēmumā bija mehāniskais dzinējspēks un uzņēmums bija svarīgs pēc ražojuma rakstura, tad arī tos, kur strādāja ne mazāk par 10 strādniekiem. Turpmākajos mēnešos izdeva vairākus dekrētus par rūpniecības uzņēmumu papildu nacionalizēšanu. 1940. gada decembrī nacionalizēto uzņēmumu skaits sasniedza 1477, un tie deva 84% no visas rūpniecības kopprodukcijas Latvijā. Šajā periodā atbilstoši sociālistisko uzņēmumu prasībām pakāpeniski tika pārveidota arī uzskaitē un statistika.

Lai iegūtu datus par rūpniecisko ražošanu 1940. gadā, 1941. gada martā notika rūpniecības uzņēmumu skaitīšana. Tā aptvēra visus sociālistiskā sektora uzņēmumus, kam bija mehāniskais dzinējspēks, bet no uzņēmumiem bez spēkmašīnām tos, kuros 1940. gadā vienā mēnesī bija strādājušas vismaz 3 personas.

Tāpat tika uzskaitīti visi privātā sektora rūpniecības uzņēmumi, kas nodarbināja mehānisko dzinējspēku, bet no uzņēmumiem bez mehāniskā dzinēja tos, kuros 1940. gadā vienā mēnesī nodarbināja vismaz vienu algotu strādnieku vai arī divus līdzstrādājošus ģimenes locekļus. Pie rūpniecības nepieskaitīja būvdarbus un veļas mazgātavas, ko buržuāziskās Latvijas statistika uzskatīja kā rūpniecību. Uzskaitīto uzņēmumu loks ievērojami atšķīrās no buržuāziskās statistikas metodoloģijas, kas par rūpniecības uzņēmumu uzskatīja visus uzņēmumus ar mehānisko dzinējspēku, bet bez tā — uzņēmumus vismaz ar 5 strādniekiem.

Skaitīšanas programma paredzēja uzskaitīt rūpniecībā nodarbinātā ražojošā personāla skaitu pa kategorijām, kā arī izmaksāto darba algu, rūpnieciskās ražošanas pamatlīdzekļu vērtību, spēkmašīnu skaitu un jaudu, patērēto elektroenerģiju, ražoto produkciju naturālajā izteiksmē 1940. gada decembra pārdošanas cenās. Bija paredzēts noteikt arī uzņēmumu kopprodukciju 1926./27. gada nemainīgajās cenās. Skaitīšanas veidlapās šī aile palika neaizpildīta, jo uzņēmumos vēl nebija pietiekami sīku cenrāžu ar 1926./27. gada nemainīgajām cenām. Tikai vēlākajos gados, izmantojot šīs skaitīšanas materiālus galvenokārt pa sociālistiskā sektora uzņēmumiem, tika noteikta rūpniecības kopprodukcija par 1940. gadu 1926./27. gada nemainīgajās cenās. Pārreķināja tieši katra uzņēmuma ražoto produkciju. Tomēr, veicot šo darbu, padomju statistiķi sadūrās ar dažām grūtībām, kas pilnībā neļāva šo metodi realizēt. Tas attiecas uz to uzņēmumu produkcijas pārreķināšanu, kas nebija uztverta naturālajā izteiksmē, tāpēc ka to praktiski nebija iespējams izdarīt. Tādiem uzņēmumiem jāpieskaita dažādas remontdarbnīcas, nespecializētas rūpnīcas ar plašu un daudzveidīgu izstrādājumu nomenklatūru. To ražošanas apjoma noteikšanai pielietots vienots nozares cenu koeficients.

So aprēķinu rezultāti publicēti statistisko datu krājumā «Основные показатели выполнения народнохозяйственного плана Латвийской ССР» (Rīgā, 1946.), kur 1940. gada valsts rūpniecības kopprodukcija 1926./27. gada cenās novērtēta 677 milj. rubļu vērtībā. Vēlāk precizēta šajā krājumā noteiktā mežrūpniecības produkcija pēc ziņām par koksnes izvešanu naturālajā izteiksmē par 33 milj. rubļu. Rezultātā aprēķināta rūpniecības 1940. gada kopprodukcija 710 milj. rubļu 1926./27. gada cenās, kas ir pamats arī pašreizējiem kopprodukcijas augšanas tempa aprēķiniem.

Latvijas rūpniecību 1940. gadā salīdzinājumā ar 1913. gadu raksturo 6. tabulā apkopotie dati.

Latvijas rūpniecība 1913. un 1940. gadā

Rūpniecības nozares	Strādnieku skaits		Produkcija (tūkst. rbļ.) 1926./27. g. cenās		1940. gads procentos pret 1913. gadu	
	1913.	1940.	1913.	1940.	produkcija	strādnieku darba ražīgums
Visa rūpniecība . . .	152 406	84 800	750 477	709 600	95	170
Tajā skaitā:						
melnā metalurģija . . .	4 586	—	28 013	—	—	—
kurināmā rūpniecība . .	587	2 285	4 285	3 450	81	21
elektroenerģijas un siltuma enerģijas ražošana	388	666	2 537	12 545	494	288
mašīnbūve un metālapstrāde	38 897	12 280	151 974	65 846	43	137
abrazīvu, vizlas un grafitā rūpniecība . . .	144	—	391	—	—	—
ķīmiskā rūpniecība . . .	17 648	1 492	107 138	16 310	15	180
mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība . .	28 548	23 994	115 130	89 735	78	93
būvmateriālu rūpniecība .	10 178	2 698	19 516	17 667	91	342
stikla, porcelāna un fajansu rūpniecība . . .	5 702	2 227	14 992	8 113	54	138
vieglā rūpniecība . . .	22 536	20 612	140 195	205 781	147	160
pārtikas rūpniecība . . .	16 398	14 904	149 986	265 942	177	195
pārējās rūpniecības nozares	6 794	3 642	16 320	24 211	148	277

Tādējādi pēc mūsu aprēķiniem Latvijas rūpniecības kopprodukcija 1940. gadā sasniedza 95% no 1913. gada līmeņa.

Par Latvijas rūpniecības kopprodukciju 1940. gadā salīdzinājumā ar 1913. gadu agrāk publicēti arī citi atšķirīgi dati. Jau 1946. gadā F. Deglava ziņojumā Latvijas PSR Augstākās Padomes pirmā sasaukuma 6. sesijā par Latvijas PSR tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības piecgades plānu 1946.—1950. gadam minēts, ka «Latvijas rūpniecības bruto produkciju nemainīgajās 1926./27. gada cenās aprēķina 685 milj.

rubļu 1913. gadā un 580 milj. rubļu 1940. gadā»¹. Tātad pēc šiem aprēķiniem rūpniecības kopprodukcija 1940. gadā sasniedza 85% no 1913. gada kopprodukcijas. Vēlāk F. Deglavs šos rādītājus vairs nelieto. 1947. gada beigās, referējot Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas zinātniskajā sesijā par Latvijas rūpniecības stāvokli un turpmākās attīstības perspektīvām, viņš jau atzīmē, ka 1940. gadā rūpniecība sasniedza tikai 68% no 1913. gada produkcijas līmeņa². Šo datu aprēķināšanas metodi mums nav izdevies noskaidrot.

Visplašākos pētījumus par Latvijas rūpniecības attīstības tempiem veicis Ļ. Starodubskis. 1956. gadā publicēts viņa raksts «Padomju Latvijas ekonomikas nemitīga augšupeja», no kura redzams, ka Latvijas rūpniecības kopprodukcija 1940. gadā salīdzinājumā ar 1913. gadu bija 70 procentu³. Šos datus pēc tam plaši lieto gandrīz visi autori, kam nepieciešams raksturot Latvijas rūpniecību šajā periodā. To pamatā ir Ļ. Starodubska jau 1952. gadā publicētie aprēķini.⁴

4. tabulā apkopotie aprēķini rāda, ka Latvijas rūpniecība 1913. gadā nodarbināja 152 406 strādniekus un ražoja produkciju par 437 882 tūkst. rubļu 1913. gada cenās vai par 750 477 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās, tai skaitā iepriekš pētītā kopuma 1104 uzņēmumi nodarbināja 137 705 strādniekus un ražoja produkciju par 397 159 tūkst. rubļu 1913. gada cenās vai par 683 215 tūkst. rubļu 1926./27. gada cenās. Šie dati nesaskan ar Ļ. Starodubska 1952. un 1953. gadā publicētajiem datiem. Ļ. Starodubskis raksta, ka 1913. gadā novada 703 uzņēmumi, kas nodarbināja 108 565 strādniekus, ražoja produkciju par 996 milj. rubļu 1926./27. gada nemainīgajās cenās.⁵ Šie dati attiecas tikai uz 1913. gadā uzskaitīto lietrūpniecību, kurā neietilpst mežu ekspluatācija, zivju nozveja un citas nozares, kuras pirmsrevolūcijas statistika uzskaitīja nepilnīgi.

Ļ. Starodubskis pārņem A. Bušēvica datus un pieņem, ka Latvijas rūpniecības produkcija 1913. gadā, pārreķinot to latos pēc kursa 1 zelta rublis — 2,667 lata, esot 829,87 milj. latu un šās produkcijas vērtība 1926./27. gada nemainīgajās cenās pēc

¹ Deglavs Fr. Rakstu izlase. II sēj. Rīgā, LVI, 1960, 133.—134. lpp. (Latvijas PSR ZA Ekonomikas institūts).

² Turpat, 147. lpp.

³ «Padomju Latvijas Komunisti», 7. num., 1956, 11. lpp.

⁴ Стародубский Л. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Рига, АН Латвийской ССР, 1952, стр. 53.—55.

⁵ Turpat.

padomju plānošanas orgānu aprēķiniem esot 996 milj. rubļu.¹ Ja iepriekš minēto produkcijas vērtību 829,87 milj. latu pārrēķina zelta rubļos, tad iznāk, ka Latvijas rūpniecības 1913. gada produkcijas vērtība (829,87 milj. latu: 2,667 lata) bijusi tikai 311,2 miljoni zelta rubļu, kas ir ievērojami mazāk par mūsu aprēķināto produkcijas kopsummu 1913. gada cenās. Iznāk, ka Ļ. Starodubska aprēķinos 1 zelta rublis ir vienlīdzīgs (996 milj. rubļ. 1926./27. gada cenās: 311,2 milj. rubļ. 1913. gada cenās) 3,2 rubļiem 1926./27. gada cenās. Turpretim pēc PSRS CSP datiem 1913. gada cenu vidējais koeficients pārrēķināšanai 1926./27. gada cenās ir 1,65, t. i., gandrīz divreiz zemāks nekā izriet no Ļ. Starodubska datiem. No 4. tabulas datiem redzams, ka Latvijas rūpniecībai tas ir 1,714. PSRS CSP pārrēķināšanas koeficienti 1913. gada produkcijas pārrēķināšanai 1926./27. gada cenās tikai dažām nozarēm pārsniedz 3,0, piemēram, stikla rūpniecībai tas ir 3,17 un zīda apstrādāšanai — 3,31, bet nozaru lielākajā daļā šie koeficienti, kā tas redzams no 4. tabulas datiem, ir zemāki par 2,0. Tas pierāda, ka Ļ. Starodubska lietotie dati (1913. gada produkcijas vērtība 1926./27. gada cenās 996 milj. rubļu) nav pareizi. Ļ. Starodubskis pieļauj arī citas kļūdas. Aprēķinot atsevišķu nozaru 1913. gada produkcijas vērtību 1926./27. gada cenās, viņš produkcijas kopsummu 996 milj. rubļu 1926./27. gada cenās sadala proporcionāli šo nozaru īpatsvaram latos aprēķinātajai produkcijai, t. i., pieņem, ka visu rūpniecības nozaru produkcijas 1926./27. gada cenas bijušas vienādi proporcionālas (3,2 : 1,0) 1913. gada cenām.² 4. tabulā ievietotie pārrēķināšanas koeficienti liecina, ka īstenībā bija ievērojamas svārstības.

II. RŪPNIECĪBAS UZPLAUKUMS PADOMJU VARAS GADOS

Nacionālajai buržuāzijai vairāk nekā 20 savas kundzības gados neizdevās atjaunot pirmā pasaules kara vētrās sagrauto rūpniecību. 1940. gadā rūpniecības kopprodukcija sasniedza tikai 95% no 1913. gada līmeņa. Bija aizritējuši divi gadu desmiti, bet pirmā pasaules kara cirstās rētas rūpniecībā vēl arvien nebija sadziedētas. Buržuāziskā Latvija visu laiku bija tipisks rietumu imperiālistisko lielvalstu agrārs un izejvielu piedēklis. Sādu lomu tai pasaules kapitālistiskajā sistēmā noteica vairāki apstākļi. Galvenais iemesls tam bija Latvijas atrašana no Krievijas saimnieciskā organisma, Latvijas rūp-

¹ Bušēvics A. Kur izeja? Rīgā, 1930, 32. lpp.

² Стародубский Л. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Рига, Изд-во АН Латвийской ССР, 1952, стр. 53.—55.

niecība 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā uzplauka, pateicoties dzīvajiem ekonomiskajiem sakariem starp Rietumeiropu un carisko Krieviju. Izmantojot no Rietumeiropas ievestās izejvielas, kurināmo un kapitālu, Latvijas rūpniecība ražoja produkciju, kuru izveda uz Iekškrēviju. Tā Latvijā izveidojās tipiska eksporta rūpniecība. Pēc Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras Krievijā, kad ar rietumu imperiālistu atbalstu politisko varu Latvijā sagrāba nacionālā buržuāzija, dzīvie ekonomiskie sakari pārtrūka, un Latvijas rūpniecībai zuda noieta tirgi. Atrast jaunus noieta tirgus citur nebija iespējams, jo tos jau sen bija sagrābis daudz varenāks sāncensis — rietumu monopolistiskā buržuāzija. Ja vēl pirmajos buržuāziskās Latvijas gados ārzemju kapitāls, cerēdams tāpat kā carisko Krieviju paverdzināt arī jauno Padomju Krievijas republiku, atjaunoja daļu eksporta rūpniecības uzņēmumu, tad ar katru turpmāko gadu, nostiprinoties padomju varai, šīs cerības mazinājās, un ārzemju kapitāls zaudēja interesi par buržuāziskās Latvijas rūpniecību. Tai bija jāpieskaņojas šaurā iekšējā tirgus vajadzībām. Latvija kļuva par lauksaimniecības produktu — sviesta, linu, bekona, kā arī kokmateriālu piegādātāju rietumu lielvalstīm. Par Latvijas rūpniecības uzdevumu kļuva lauksaimniecības izejvielu pārstrādāšana.

Tas, kas nebija iespējams nacionālās buržuāzijas kundzības gados, kļuva par īstenību Padomju Latvijā. Rūpniecības kopprodukcijas pieaugumu padomju varas gados spilgti raksturo 7. tabula.

7. tabula

Latvijas rūpniecības kopprodukcijas augšanas tempi no 1913. līdz 1964. gadam (% pret 1940. g.)

Rūpniecības nozares	1913.	1940.	1945.	1950.	1955.	1960.	1964.
Visa rūpniecība	106	100	47	303	586	1 099	1 564
Tajā skaitā:							
kurināmā rūpniecība . .	124	100	60	362	741	1 066	1 281
elektroenerģijas un siltuma enerģijas ražošana	20	100	37	236	463	881	908
mašīnbūve un metālapstrāde	231	100	131	1 157	2 871	6 563	13 354
mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība . .	128	100	60	254	356	494	620
būvmateriālu rūpniecība	110	100	8	210	475	888	1 285
stikla, porcelāna un fajansas rūpniecība . . .	185	100	49	417	659	990	1 350
vieglā rūpniecība . . .	68	100	26	206	424	712	830
pārtikas rūpniecība . . .	56	100	39	125	216	444	579

Ar visu padomju tautu brālīgo palīdzību Latvija no Rietumeiropas kapitālistisko lielvalstu agrārā piedēkļa kļuvusi par industriāli attīstītu republiku. Lai gan fašistiskais iebrukums bija cirtis dziļas brūces republikas rūpniecībai, jau 1947. gadā bija pārsniegts 1940. gada un arī 1913. gada ražošanas līmenis. Pēc padomju varas uzvaras Latvijā rūpnieciskās ražošanas apjoms palielinājies vairāk nekā 15 reizes. Tagad republikas rūpniecība 2 dienās saražo tikpat daudz produkcijas, cik 1940. gadā veselā mēnesī. Tik straujus rūpnieciskās ražošanas pieauguma tempus šajā periodā nepazīst neviena Rietumeiropas kapitālistiskā valsts. Salīdzinājumā ar 1938. gadu rūpnieciskās ražošanas apjoms 1964. gadā Beļģijā pieaudzis 2,2 reizes, Zviedrijā — 2,7 reizes, Holandē — 3,1 reizi, Austrijā — 3,6 reizes (salīdzinājumā ar 1937. g.). To, kas nav pa spēkam kapitālistiskajai pasaulei, paveic no kapitālistiskās apspiestības atbrīvojušies darba tauta.

19 pēckara gados (1946.—1964.) ikgadējais rūpniecības kopprodukcijas pieaugums Padomju Latvijā vidēji bija 20 procentu. Sevišķi strauji rūpniecība attīstījās, atjaunojot karā sagrauto tautas saimniecību. Pirmajā pēckara piecgadē (1946.—1950. g.) vidējais gada pieaugums sasniedza 45 procentus. Rūpniecības kopprodukcijas pieaugumu piecgadēs sk. 8. tabulā.

8. tabula

Latvijas rūpniecības kopprodukcijas ikgadējais pieaugums (%)
1946. — 1964. gadā

Rūpniecības nozares	1946.-1950.g.	1951.-1955.g.	1956.-1960.g.	1961.-1964.g.
Visa rūpniecība	45	14	13	9
Tajā skaitā:				
kurināmā rūpniecība	43	15	8	5
elektroenerģijas un siltuma enerģijas ražošana	45	14	14	1
mašīnbūve un metālapstrāde	55	20	18	19
mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība	33	7	7	6
būvmateriālu rūpniecība	91	18	13	10
stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība	53	10	8	8
vieglā rūpniecība	51	15	11	4
pārtikas rūpniecība	26	11	15	7

Lai gan ikgadējiem pieauguma tempiem ir tendence samazināties, jāņem vērā, ka tagadējā pieauguma viens procents sver ievērojami vairāk nekā pirmskara periodā.

No rūpniecības nozarēm visīsttraujāk attīstījusies mašīnbūve un ķīmiskā rūpniecība. Lai saražotu 1940. gada produkciju, mūsu mašīnbūvētājiem tagad pietiek ar vienu dienu. Padomju varas gados nodotas ekspluatācijā tādas varenas mašīnbūves rūpnīcas kā Rīgas elektromašīnu rūpnīca (1946. g.), Rīgas autoelektroaparātu rūpnīca (1946. g.), Rīgas eksperimentālā hidro-meteoroloģisko aparātu rūpnīca (1946. g.), Rīgas dīzeļu rūpnīca (1949. g.), Daugavpils motovelokēžu rūpnīca (1949. g.), Daugavpils elektroinstrumentu rūpnīca (1950. g.), Jelgavas mašīnbūves rūpnīca (1951. g.). Rūpnīcas, kuru vecums rēķināms daudzos gadu desmitos, arī kļuvušas it kā jaunākas: uzcelti jauni korpusi, uzstādīta moderna iekārta.

Daudzu jo daudzu mašīnbūves izstrādājumu ražošana republikā sāka tikai padomju varas gados. Kopš 1947. gada Rīgas vagonu rūpnīca būvē elektrisko vilcienu vagonus. Līdz ar konstruktoru radošās domas izaugsmi augusi arī rūpnīca un tās strādnieku meistarība. Pirmo pēckara gadu vagonus «SR» nomainīja «SR-3», tos savukārt «ER-1», «ER-2», «ER-9». 1963. gadā rūpnīca izgatavoja arī pirmos padomju dīzeļvilcienus. Rīgas vagonu rūpnīcas ražotos vagonus var redzēt daudzu republiku elektrificētajās dzelzceļa maģistrālēs, jo katru ceturto Padomju Savienības pasažieru vagonu ražo Rīgas vagonu būvētāji. Padomju Latvijā apgūta arī elektroiekārtas ražošana piepilsētu elektrovilcieniem, dīzeļu, universālo iekrāvēju, slaušanas agregātu, mikroautobusu ražošana.

No kultūras un sadzīves priekšmetiem 1950. gadā apgūta velas mazgājamo mašīnu, 1959. gadā — motovelosipēdu, 1960. gadā — mopēdu, bet pavisam nesen 1964. gadā — ledus skapju ražošana. Daudz jauna ir arī tādu izstrādājumu ražošanā, kuru tradīcijas veidojušās jau buržuāziskajā Latvijā. Vispirms tie jāmin radioaparātu ražošana. 1937. gadā Vispasaules izstādē Parīzē Latvijas radioaparāti ieguva zelta medaļu. Bet no tiem laikiem sperts milzu solis uz priekšu. 44 tūkst. radioaparātu 1939. gadā (tas bija lielākais sasniegums buržuāziskajā Latvijā) un 1144 tūkst. 1964. gadā. Šie divi skaitļi rāda radioaparātu ražošanas kvantitatīvo izaugsmi Padomju Latvijā. Tagad mūsu republikas radioaparātu ražotāju gada devums pārsoļojis jau pirmā miljona robežai. Katram ceturtajam 1964. gadā Padomju Savienībā ražotajam radioaparātam bija mūsu republikas marka. Bet radioaparātu ražošanas izaugsmei ir arī kvalitatīvas izmaiņas. 1960. gada decembrī bija izlaists tranzistoru radioaparātu pirmdzimtais «Gauja», kam pakāpeniski pievieno-

jās «Spīdola» un «Selga». 1964. gadā tranzistoru radioaparātu īpatsvars sasniedza 38 procentus.

Otra Padomju Latvijā visstraujāk attīstījusies rūpniecības nozare ir ķīmiskā rūpniecība. Šodien mūsu republikas ķīmiķi saražo 1940. gada produkciju dažās dienās.

Tomēr ķīmiskās rūpniecības īpatsvars straujas tautas saimniecības ķimizācijas apstākļos mūsu republikā ir pārāk zems. Ievērojami izmainījusies ķīmiskās rūpniecības struktūra. Par vadošo ķīmiskās rūpniecības nozari gumijas rūpniecības vietā mūsu republikā kļuvusi farmaceitiskās ķīmijas rūpniecība. Ik gadus Latvijas farmaceitiskās ķīmijas rūpniecība apgūst jaunu medikamentu ražošanu. Rīgas medicīnisko preparātu rūpnīca bija penicilīna ražošanas pionieris Padomju Savienībā. 1959. gadā rūpnīca apguva jaunu antibiotiku — nistatīna, bet 1963. gadā — grizeofulvīna ražošanu. Rīgas 3. farmaceitiskās ķīmijas rūpnīca apguva 1963. gadā sulsēna, sulfātpiperazīna un korazola ražošanu. Zinātnieku laboratorijās sintezētās jaunās ārstniecības vielas klīnisko izmēģinājumu vajadzībām ražo republikas Zinātņu akadēmijas Organiskās sintēzes institūta eksperimentālā rūpnīca. Šeit vienlaikus izstrādā arī jauno zāļu ražošanas tehnoloģiju, lai nodotu tālāk to ražošanu sērijveidā farmaceitiskajām rūpnīcām. Šajā rūpnīcā savas gaitas sākuši pretvēža preparāti ciklofosfāns un tiotefs, asins sarecēšanas regulētāji fenilīns un omefīns un daudz citu vērtīgu medikamentu.

Kopš 1962. gada farmaceitiskās ķīmijas rūpniecība pakāpeniski atdod savu noteicošo vietu jaunākai ķīmijas nozarei — sintētisko šķiedru ražošanai, ko mūsu republikā pārstāv jaunais milzis — Daugavpils sintētiskās šķiedras rūpnīca. 1962. gadā tā sāka ražot pirmo produkciju, kam gan tieši ar sintētisko šķiedru bija maz sakara — bija stājušies ierindā pirmie paligcehi. Bet rūpnīcas vēsture nav iedomājama bez diviem citiem datumiem: 1963. gada 31. decembra, kad daugavpilieši ieguva pirmo kaprona šķiedru, un 1964. gada 4. aprīļa, kad darbu sāka korda ražošanas plūsma.

Pārējo nozaru attīstības tempi ir ievērojami lēnāki. Būvmateriālu rūpniecība, stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība, kā arī kurināmā rūpniecība pārsniegusi 1940. gada līmeni vairāk nekā 10 reizes. Būvmateriālu rūpniecība padomju varas gados Latvijā pieaugusi 13 reizes. Šī ir viena no rūpniecības nozarēm, kas visciešāk saistīta ar plašo celtniecības vērienu mūsu zemē. Jauno pilsētu, rūpnīcu un fabriku, dzīvojamo namu masīvu celtniecība nav iedomājama bez plaši attīstītas būvmateriālu rūpniecības. Tāpēc būvmateriālu rūpniecības atpalcība var sākt bremsēt celtniecības tempus.

Viena no senākajām būvmateriālu rūpniecības nozarēm ir ķieģeļu un kārniņu ražošana. Tā bija noteicošā Latvijas būvmateriālu rūpniecībā gan 1913. gadā, gan 1940. gadā, kad Latvijā atjaunoja padomju varu, kā arī pirmajā Padomju Latvijas desmitgadē. Bet ķieģeļi ir samērā neekonomisks būvmateriāls. Vajadzīgs daudz darbaspēka un laika, lai, liekot ķieģeļi pie ķieģeļa, uzceltu māju. Daudz ērtāk ir rūpnīcā izgatavot veselus paneļus un plāksnes, lai būvlaukumā tās tikai samontētu. Te neaizstājamas izrādījās saliekamās dzelzsbetona konstrukcijas. To plaša ieviešana celtniecībā sākās 50. gadu otrajā pusē pēc 1954. gada 19. augustā pieņemtā PSKP CK un PSRS Ministru Padomes lēmuma «Par saliekamā dzelzsbetona izstrādājumu ražošanu celtniecībai». Ja 1955. gadā izgatavoja 32 tūkst. m³ saliekamā dzelzsbetona un betona konstrukciju un detaļu, tad 1964. gadā — 648 tūkst. m³. 1962. gadā pirmoreiz saliekamo dzelzsbetona un betona konstrukciju un detaļu ražošanā nodarbināto strādnieku skaits pārsniedza ķieģeļu un kārniņu ražošanā nodarbināto skaitu.

Vienlaicīgi par jaunu un vecu būvmateriālu rūpniecības nozari var nosaukt linoleja ražošana. Šis nozares liktenis buržuāziskajā Latvijā spilgtāk par citām nozarēm parāda kapitālistisko monopolu plēsonīgo dabu, aso konkurences cīņu un nerēķināšanos ar Latvijas ekonomikas interesēm. Tāpēc īsumā pasekosim šīs nozares vēsturei Latvijā. Jau 1886. gadā zviedru firma «Vikanders un Larsons» uzcēla Liepājā nelielu linoleja rūpnīcu. Šī rūpnīca atjaunoja darbu arī pēc pirmā pasaules kara, bet 1928. gadā ieguva jaunu saimnieku. Tās akcijas par 2 milj. latu uzpirka zviedru a/s «Linoleum Aktien-Bolaget Forshaga», kas bija saistīta galvenokārt ar vācu kapitālam piederošo Kontinentālo linoleja trestu (Continentale Linoleum Union). 1930. gadā visvarenie vācu monopolisti «racionalizācijas nolūkos» nolēma izbeigt Liepājas rūpnīcas darbību. Buržuāziskās Latvijas Finanšu ministrijas orgānam «Economists» atlika tikai nosūkstīties, ka «trests ar mūsu nacionālajām interesēm nedomā rēķināties»¹. Tādējādi 16. gadus Latvija linoleju vairs neražoja, bet gan ievada no Vācijas. Iekonservētā rūpnīca sāka ražot linoleju tikai 1947. gadā jau kā padomju rūpnīca — Liepājas korķu un linoleja fabrika. Mūsu republikā pagaidām ražo galvenokārt gliftāla linoleju (1964. g. — 3,4 milj. m² jeb 96% no visa izgatavotā linoleja). Šis linoleja veids nav perspektīvs, jo tā ražošanai jāizmanto augu eļļa, džutas audums, korķa koka miza. No tā arī veidojies linoleja nosaukums: linum — audums.

¹ «Economists», 1931, 11. num., 431. lpp.

oleum — eļļa. Aizvien vairāk augu eļļu, kas ir vērtīga uzturvielā, aizstāj sintētisko taukskābju atliekas, dārgo importa korķozola mizu daļēji atvieto ar zāģu skaidām un azbestu. Vislielākās perspektīvas tomēr ir polivinilhlorīda linolejam, ko izgatavo no naftas gāzu sveķiem. Pašlaik nelielos daudzumos polivinilhlorīda linoleju ražo Rīgas ķīmiskais kombināts (1964. g. — 71 tūkst. m²). Nākotnē šā veida linoleja ražošana ievērojami paplašināsies — to ražos arī Liepājas korķu un linoleja rūpnīca. Republikā ražo arī trešo linoleja veidu — relīnu jeb, kā to dažreiz sauc, linoleju no gumijas (ražo gumijas izstrādājumu firma «Sarkanais kvadrāts»).

Otra nozare, kas pēc Lielā Tēvijas kara atjaunojusi kara gados sagrautos uzņēmumus un pārsniegusi pirmskara līmeni vairāk nekā 13 reizes, ir stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība. Ilgus gadus šīs nozares uzņēmumi ražoja tradicionālos izstrādājumus: logu stiklu, stikla taru un traukus, porcelāna un fajansa traukus. Daži šīs nozares uzņēmumi savu vēsturi skaita jau no 19. gs. vidus. Viena no tādām ir Rīgas porcelāna un fajansa fabrika, kas 1964. gadā izgatavoja 18 milj. dažādu porcelāna un fajansa trauku, tajā skaitā 9 milj. šķīvju. Šīs rūpnīcas sākums meklējams ziņās par Kuzņecova porcelāna un fajansa fabriku (dib. 1843. g.) un Jesena porcelāna fabriku (dib. 1886. g.).

Jaunākais uzņēmums šajā nozarē ir Valmieras stikla šķiedras rūpnīca. Pirmajā mirklī jēdziēni «stikls» un «šķiedra» šķiet nesavienojami, jo stikls ir trausls, bet šķiedra — elastīga. Bet, ja stiklu izveido kā tievu pavedienu, kas ir smalkāks par cilvēka matu, stikls pārvēršas, zaudē trauslumu un kļūst pietiekami elastīgs. Tā izturība pieaug vairāk nekā 50 reizi. Valmieras stikla šķiedras rūpnīca ir septiņgades pēdējo gadu auklējums. 1962. gada septembrī laikrakstos parādījās īss ziņojums, ka nodots ekspluatācijā pirmais remonta un mehāniskais cehs. 1963. gada 18. jūlijā valmierieši ieguva pirmos vienvirziena stikla šķiedras pavedienus, bet gada beigās arī stikla šķiedras grīsti. Šīs šķiedras paredzētas dažādu tehnisko izstrādājumu — filtraudumu, elektroizolācijas lentu un īpaši stikla plastu ražošanai. Pagaidām Valmieras rūpnīca stikla plastu vēl neražo. Tā ražošana uzsākta Kalnciema būvmateriālu kombinātā, kur iegūts pirmais eksperimentālais stikla šīferis.

Vislētāk attīstījusies pārtikas rūpniecība, mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība un vieglā rūpniecība. Tam ir vairāki iemesli. Šīs nozares bija vairāk attīstītas buržuāziskajā Latvijā. Pārtikas un vieglā rūpniecība bija viena no nedaudzajām nozarēm, kas 1940. gadā pārsniedza 1913. gada ražošanas līmeni. Pārtikas rūpniecības atpalicību daļēji nosaka nepietiekamā

lauksaimniecības izejvielu bāze. Republikas lopkopība pagaidām vēl nespēj nodrošināt galveno pārtikas rūpniecības nozaru — gaļas un piena rūpniecības straujus attīstības tempus. Gaļas rūpniecība salīdzinājumā ar 1940. gadu pieaugusi 2,8 reizes, piena rūpniecība — 3,8 reizes.

Ievērojami padomju varas gados izmainījusies rūpniecības nozaru struktūra. Praktiski nozaru struktūru mēs varam raksturot tikai ar izmaiņām strādnieku skaitā. Jāatzīst gan, ka, noteicot rūpniecības struktūru pēc strādnieku skaita, mēs ņemam vērā tikai vienu produkcijas pieauguma faktoru — izmaiņas dzīvā darbaspēka patēriņā. Ārpus mūsu redzes loka paliek otrs faktors — dzīvā darbaspēka darba ražīguma pieaugums. Tikai viena faktora ievērošana atsevišķos gadījumos var radīt nepareizu priekšstatu par tās vai citas nozares nozīmi. Tāpēc pareizāk ir raksturot rūpniecības struktūru, it sevišķi dinamiskā skatījumā, ar katras nozares kopprodukciju. Bet te saduramies ar līdz galam neatrisinātu problēmu par to, kādās salīdzināmās cenās ražoto produkciju novērtēt, jo tikai Padomju Latvijas pastāvēšanas gados vien produkcija dažādos periodos uzskaitīta trīs dažādās salīdzināmās cenās: 1926./27. gada, 1952. gada 1. janvāra un 1955. gada 1. jūlija.

Atsevišķās rūpniecības nozarēs nodarbināto strādnieku skaitu no 1913. līdz 1964. gadam raksturo 9. tabulas dati.

9. tabula

Latvijas rūpniecības nozaru struktūra no 1913. līdz 1964. gadam
(% no strādnieku kopskaita)

Rūpniecības nozares	1913.	1940.	1945.	1950.	1955.	1960.	1964.
Visa rūpniecība	100	100	100	100	100	100	100
Tajā skaitā:							
melnā metalurģija . . .	3,0	—	—	1,0	0,9	1,0	1,0
kurināmā rūpniecība . .	0,4	2,7	4,7	3,3	3,1	2,3	1,5
elektroenerģijas un siltuma enerģijas ražošanas	0,3	0,8	1,2	1,3	1,4	1,3	1,2
mašīnbūve un metālapstrāde	25,5	14,5	20,4	23,4	26,0	25,5	32,4
mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecība . .	18,7	28,3	25,6	24,8	19,5	18,8	15,4
būvmateriālu rūpniecība .	6,7	3,2	2,0	3,8	4,8	5,8	5,3
stikla, porcelāna un fajansu rūpniecība . . .	3,7	2,6	1,9	1,9	1,7	1,7	1,7
vieglā rūpniecība	14,8	24,3	20,2	21,9	24,6	24,5	22,8
pārtikas rūpniecība . . .	10,8	17,6	18,9	13,1	12,0	13,8	12,9

1913. gadā visvairāk strādnieku bija nodarbināti mašīnbūves un metālapstrādes uzņēmumos, kā arī mežu, papīra un kokapstrādes uzņēmumos. Samērā liels strādnieku skaits 1913. gadā bija nodarbināts arī ķīmiskajā rūpniecībā. Šīs nozares uzņēmumu vidū izcēlās Krievijas-Francijas gumijas, gutaperčas un telegrāfa izstrādājumu fabrika «Provodņiks», kurā strādāja 14 tūkst. strādnieku jeb gandrīz 80% no visiem ķīmiskās rūpniecības strādniekiem. Turpretī 1940. gadā lielākais strādnieku skaits bija mežu, papīra un kokapstrādes rūpniecības, vieglās rūpniecības un pārtikas rūpniecības uzņēmumos. Šādas struktūras izmaiņas izsauca rūpniecības iežņaugšana šaurajos iekšējā tirgus rāmjos, tās bazešana uz diezgan ierobežoto vietējo izejvielu izmantošanu.

Pēc padomju varas uzvaras rūpniecības struktūra strauji mainījās un tuvinājās 1913. gada struktūrai. Protams, tiešas paraleles te nav iespējams novilkt. Pašreiz gandrīz viena trešdaļa rūpniecības strādnieku atkal nodarbināta mašīnbūves un metālapstrādes uzņēmumos. Mašīnbūves un metālapstrādes izvirzīšana pirmajā vietā atbilst noteiktajai darba dalīšanai starp mūsu zemes ekonomiskajiem rajoniem. Nekādi nav iespējams tādai mazai republikai kā Latvija attīstīt visas nozares un vienlaicīgi izveidot lielus, ekonomiski lietderīgus specializētus uzņēmumus. Tāpēc arī PSRS Tautas saimniecības attīstības kontrolskaitļos 1959.—1965. gadam, ko apstiprinājis PSKP XXI kongress, kā svarīgākie uzdevumi mūsu republikai izvirzīti «attīstīt elektrotehnisko un radiotehnisko rūpniecību, aparātu būvi, transporta mašīnu būvi un zivju rūpniecību»¹. Šie uzdevumi tiek sekmīgi īstenoti. Mašīnbūve un metālapstrāde kļuvusi par nozari, kas dod vislielāko ieguldījumu Vissavienības fondos. Pēc produkcijas ražošanas un sadales starpnozaru bilances datiem 1961. gadā gandrīz 60% no republikā ražotās mašīnbūves un metālapstrādes produkcijas tika izvesta (izveduma īpatsvars no visas rūpniecības produkcijas sastādīja 32%).

V. I. Leņins norādīja — «Darba ražīgums ir galu galā pats svarīgākais, pats galvenais jaunas sabiedriskas iekārtas uzvarai².» Viens no priekšnoteikumiem rūpniecības attīstībai uz jaunas, kvalitatīvi augstākas pakāpes ir darba ražīguma pieaugums. Izmantojot no citām brālīgajām republikām saņemto augstāzīgo tehniku, pārņemot to tehnisko pieredzi, padomju varas gados Latvijas rūpniecības strādnieku darba ražīgums pieaudzis 4,8 reizes (sk. 10. tabulu).

¹ PSRS tautas saimniecības attīstības kontrolskaitļi 1959.—1965. gadam. Rīgā, LVI, 1959, 76. lpp.

² Leņins V. I. Raksti. 29. sēj. Rīgā, LVI, 195., 381. lpp.

**Latvijas rūpniecības strādnieku darba ražīguma augšana
no 1913. līdz 1964. gadam (% pret 1940. gadu)**

Rūpniecības nozares	1913.	1940.	1945.	1950.	1955.	1960.	1964.
Visa rūpniecība	59	100	71	182	273	407	484
Tajā skaitā:							
kurināmā rūpniecība . .	483	100	50	171	299	553	732
elektroenerģijas un sil- tuma enerģijas ražoša- na	35	100	35	84	123	198	225
mašīnbūve un metālap- strāde	73	100	133	447	761	1 300	1 846
ķīmiskā rūpniecība . . .	56	100	65	749	1 683	3 894	3 535
mežu, papīra un kokap- strādes rūpniecība . .	108	100	96	167	235	293	356
būvmateriālu rūpniecība .	29	100	19	104	157	197	267
stikla, porcelāna un fa- jansa rūpniecība . . .	72	100	99	340	460	590	729
vieglā rūpniecība . . .	62	100	45	134	191	250	267
pārtikas rūpniecība . . .	51	100	66	111	158	238	272

Tik straujš darba ražīguma kāpinājums nozīmē, ka no visas rūpniecības produkcijas pieauguma tikai 1/7 iegūta, palielinot strādnieku skaitu, bet pārējās 6/7 ir iegūtas, kāpinot darba ražīgumu. Salīdzinot 1940. gada darba ražīgumu un produkcijas daudzumu ar to produkcijas apjomu, ko mūsu republikas rūpniecība dod šodien, tās saražošanai nepietiktu pat visu republikas darba spējīgo iedzīvotāju. Tagad katrs darba ražīguma pieauguma procents republikas rūpniecībā atbrīvo citam darbam gandrīz 3 tūkst. strādnieku.

Darba ražīguma pieaugums panākts vairāku pasākumu realizēšanas rezultātā. Galvenie no tiem ir plaša jaunās tehnikas ieviešana ražošanā, strādnieku kultūras un tehniskā līmeņa un kvalifikācijas celšana, darba organizācijas un normēšanas uzlabošana. Republikā veikti plaši pasākumi ražošanas procesu mehanizēšanā un automatizēšanā, kā arī dažādu progresīvu tehnoloģisku procesu ieviešanā. Pēc speciālās skaitīšanas datiem 1963. gada 1. augustā republikas rūpniecības uzņēmumos bija uzstādītas 714 mehanizētās plūsmas līnijas un 87 automātiskās līnijas, kompleksi mehanizēti 256 cehi un iecirkņi, bet

automatizēti 35 cehi un iecirkņi. Visi pamatražošanas procesi bija kompleksi mehanizēti sešos rūpniecības uzņēmumos, tajā skaitā Rēzeknes piena un konservu kombinātā, Rīgas bioķīmisko preparātu rūpnīcā, Jelgavas, Jēkabpils un Liepājas cukurfabrikās.

Daudz slavenu uzvaru guvuši Padomju Latvijas darbaļaudis brālīgo padomju tautu saimē. Mūsu tuvāko piegādu uzdevums ir radīt komunisma materiāli tehnisko bāzi. Galvenie uzdevumi šā mērķa veikšanai nosprausti PSKP XXII kongresā pieņemtajā partijas Programmā.

Doc. R. ROZE,
vec. pasn. L. ZOLBERGS

**PADOMJU SAVIENĪBAS VALSTS BANKAS LOMA
NORĒĶINU UN ISTERMIŅA KREDĪTA ORGANIZĒŠANĀ
LATVIJAS PSR TAUTAS SAIMNIECĪBAS ATTĪSTĪBĀ
25 GADOS
(1940.—1965. g.)**

Padomju Savienības Valsts bankas attīstība un darbība pierāda, ka tā ietver sevī nemirstīgo un patieso marksisma-ļeņinisma klasiķu mācību par kredītu un bankām pārejas periodā no kapitālisma uz sociālismu, sociālisma izveidošanā un nostiprināšanā visās tautas saimniecības nozarēs un, visbeidzot, arī periodā, kad tiek izveidota materiāli tehniskā bāze pārejai uz komunismu. Praksē to pirmo reizi pasaulē pierādīja un pielietoja Padomju Savienībā un pēc tam vispārējos vilcienos visās sociālistiskajās valstīs. Zīmīgi, ka šīs mācības atsevišķajiem elementiem piekrit arī nepievienojušās zemes un pat atsevišķas kapitālistiskās valstis.

Kapitālistiskais kredīts un kredītsistēma lielos apmēros sasina pretrunas, kas piemīt kapitālistiskajam ražošanas veidam, un līdz ar to paātrina un tuvina saimnieciskās krīzes un sagatavo ceļu jaunam ražošanas veidam — sociālismam.

K. Markss norāda: «...kredīts paātrina ražošanas spēku materiālo attīstību un pasaules tirgus izveidošanu... Līdz ar to kredīts paātrina šās pretrunas varmācīgu eksploziju, krīzes, un ar to pastiprina vecā ražošanas veida sairšanas elementus.»¹

Protams, kamēr pastāv kapitālistiskais ražošanas veids, kredīts un kredītsistēma atrodas kapitālistu rokās un kalpo kapitālistu šķiras interesēm; šos instrumentus nevar izmantot sociālisma interesēs kā ieročus pret kapitālistiem.

V. I. Ļeņins devis lielu ieguldījumu jautājumā par kredītsistēmas lomu un uzdevumiem sociālisma apstākļos. Savā darbā «Vai boļševiki noturēs valsts varu?» Ļeņins rakstīja: «Kapitālisms ir radījis tādus uzskaites aparātus kā bankas, sindikātus, pastu, patērētāju biedrības, kalpotāju savienības. Bez lielajām bankām sociālisms nebūtu realizējams. Lielās bankas ir tas

¹ Markss K. Kapitāls. 3. sēj. Rīgā, LVI, 1953, 427. lpp.

«valsts aparāts», kas mums vajadzīgs sociālisma realizēšanai un ko mēs ņemam gatavu no kapitālisma, pie kam mūsu uzdevums šeit ir tikai nocirst to, kas kapitālistiski izkropļo šo lielisko aparātu, padarīt to vēl lielāku, vēl demokrātiskāku, vēl vispārējāku... Vienota, vislielākā no vislielākajām, valsts banka ar nodaļām katrā pagastā, pie katras fabrikas — tās jau ir deviņas desmitdaļas no sociālistiskā aparāta... tas ir, tā teikt, kaut kas līdzīgs sociālistiskās sabiedrības skeletam.»¹

Vēl pirms Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas V. I. Ļeņins norādīja, ka proletariātam pēc varas saņemšanas savās rokās un lai iznīcinātu buržuāzijas ekonomisko varu, nepieciešams līdz ar citiem revolucionārajiem pasākumiem nacionalizēt bankas un koncentrēt banku lietas proletāriskās valsts rokās. Līdz ar to bankas un kredīts no finansu kapitāla ekonomiskās un politiskās kundzības un ekspluatācijas ieročiem pārvērties par svarīgām svirām ekonomikas laukā un sociālistiskās sabiedrības izveidošanā. Šie pamatnoteikumi par banku lomu un uzdevumiem ir Komunistiskās partijas Programmas prasības padomju kredītsistēmas izveidošanā.

Padomju vara, īstenojot V. I. Ļeņina norādījumus, radīja jaunu kredītsistēmu, kas principiāli atšķīrās no agrākās kapitālistiskās kredītsistēmas. Padomju kredīts un kredītsistēma lielos apmēros sekmējusi sociālistisko celtniecību visos tās attīstības periodos un Padomju valsts ekonomiskās un militārās varenības nostiprināšanos. Jau sākot ar tautas saimniecības atjaunošanu pēc pilsoņu kara un ārvalstu intervences, valsts industrializācijas un kolektivizācijas periodos, kapitālistisko elementu ierobežošanā un izspiešanā no tautas saimniecības nozarēm un sabiedriskā sektora nostiprināšanā, padomju kredīts un kredītsistēma ir bijušas svarīgas sviras un ieroči Padomju valsts rokās.

Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas padomju vara realizēja pasākumus, lai saņemtu savās rokās kredītsistēmu un izmantotu to jaunās sabiedriskās iekārtas nostiprināšanai. Svarīgākais solis bija banku nacionalizēšana. Apvienojot visas nacionalizētās privātās akciju bankas ar Valsts banku, izveidoja vienotu Tautas banku un līdz ar to sasniedza to mērķi, ko V. I. Ļeņins bija izvirzījis kā prasību pirms Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas. Tomēr pilsoņu karš un ārvalstu militārā intervence piespieda pārtraukt miera laika sociālistisko celtniecību. Pasākumi, ko padomju vara bija spiesta realizēt kara komunisma periodā, krasi sašaurināja naudas-preču attiecības. Tautas bankas kredītooperācijas sašaurinājās un tika aizvietotas ar budžeta finansēšanu. Tā kā vienlaikus centrā un uz vietām

¹ Ļeņins V. I. Raksti. 26. sēj. Rīgā, LVI, 1951, 79. lpp.

pastāvēja finansu orgāni, nebija vairs nekādas objektīvas nepieciešamības, lai līdztekus ar to pašu darbu nodarbotos arī Tautas banka. Tādēļ ar Tautas Komisāru Padomes 1920. gada 19. janvāra dekrētu likvidēja Tautas banku, un līdz 1921. gada 12. oktobrim Padomju Krievijā nepastāvēja neviena kredītiestāde.

Pārejot uz jaunās ekonomiskās politikas realizēšanu, galvenie jautājumi bija saimnieciska rakstura, tajā skaitā arī kredīta un naudas sistēmas izveidošana.

Lai veiktu šos svarīgos uzdevumus, 1921. gada 12. oktobrī nodibināja Valsts banku. Dekrētā par Valsts banku bija norādīts, ka tā tiek organizēta, lai veicinātu rūpniecības, lauksaimniecības un preču apgrozības attīstību, kā arī lai koncentrētu bankā naudas apgrozību un realizētu citus pasākumus, kas būtu vērsti uz naudas apgrozības atveseļošanu, nostabilizējot vērtībā krītošo rubli.

Ne mazāk svarīga loma kredītsistēmai bija Lielā Tēvijas kara laikā; tā sekmēja ienaidnieka sakāvi un pēckara periodā — izpostītās tautas saimniecības atjaunošanu.

Padomju Savienības Valsts banka kopš tās nodibināšanas līdz mūsu dienām ievērojami paplašinājusi un pilnveidojusi savas funkcijas un izveidojusies par Vissavienības iestādi, kuras darbība skar visas tautas saimniecības nozares. Pašlaik tā ir vienots norēķinu centrs valstī. Visi norēķini starp sociālistiskajiem uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām, tāpat arī visi maksājumi valsts budžetā un no valsts budžeta notiek norēķinu veidā bez skaidras naudas ar Valsts bankas starpniecību un ar tās ik dienas kontroli.

1963. gadā maksājumu apgrozījums, ko uzskaita Valsts banka, sastādīja 490,3 miljardus rubļu. Tajā pašā laikā Valsts banka ir arī visu uzņēmumu, iestāžu un organizāciju kases centrs, kurā jānodod visi skaidrās naudas ieņēmumi, ieskaitot tos tekošajos un norēķinu kontos, no kuriem savukārt izdara attiecīgas izmaksas skaidrā naudā darba algām un citām vajadzībām.

Valsts banka ir izveidota arī par vienotu īstermiņa kredīšanas centru valstī, kas izsniedz visām tautas saimniecības nozarēm tiešos Valsts bankas kredītus.

Kopš 1959. gada Valsts banka izsniedz arī ilgtermiņa kredītus un finansē kapitālieguldījumus lauksaimniecībā. Valsts bankas īstermiņa kredīti 1963. gadā sastādīja 489 miljardus rubļu, pie tam pāri par 35% no kredītieguldījumiem novirzīti rūpniecībai, ap 38% tirdzniecībai, 14% lauksaimniecībai un 13% pārējām tautas saimniecības nozarēm.¹

¹ Посконов А. Основа наших успехов. «Деньги и кредит», 1964, № 9, стр. 4.

Valsts banka ir arī vienots emisijas centrs valstī. Veicot uzņēmumu, iestāžu un organizāciju kases un kredīta operācijas, Valsts banka saskaņā ar tautas saimniecības attīstības plānu izlaiž naudu apgrozībā un vajadzības gadījumā izņem naudu no apgrozības. Emisijas operācijas Valsts banka realizē, vadoties no valdības apstiprinātajiem valsts plāniem, vienmēr paturot vērā nepieciešamību nostiprināt rubļa pirkjspēju un stabilitāti. Vienlaicīgi Valsts banka ir arī valsts budžeta kassieris, jo tās kasēs ieplūst visi maksājumi budžetam un no šejienes arī izsniedz līdzekļus budžetā paredzētajiem izdevumiem.

Valsts bankai ir monopoltiesības pirkt un pārdot ārzemju valūtu un dārgmetālus, kā arī kārtot ārējās tirdzniecības norēķinus un citas operācijas ar ārvalstim. Tā nosaka arī ārzemju valūtas kursu attiecībā pret padomju rubli, regulāri publicējot presē valūtas kursa biļetenus. Ārējās tirdzniecības banka Valsts bankas uzdevumā izpilda daļu no valūtas operācijām un norēķiniem ar ārzemēm.

Padomju Savienības Valsts banka pēc savu līdzekļu apmēriem, iestāžu tīkla plašuma un operāciju vispusības izveidojusies par vislielāko banku pasaulē.

Valsts bankas statūtu fonds ir 1,5 miljardus rubļu liels. Pašreiz Valsts bankas iestāžu tīkls sastāv no 116 kantoriem, 3266 nodaļām, 2630 iemaksu kasēm un 73 000 darba krājkasēm. Valsts bankas iestādes apkalpo vairāk nekā 1 142 000 klientu (valsts, kooperatīvu-kolhozu, sabiedrisko iestāžu un organizāciju), kuriem bankā ir ap 4 300 000 kontu, un ik dienas notiek vairāk nekā 4 miljoni dažādu bankas operāciju.¹ Visu šo milzīgā apjoma darbu iespējams veikt, jo 99% Valsts bankas grāmatvedības un citu operāciju veic ar modernām skaitļošanas mašīnām, pielietojot arī elektronu tehniku.²

I. KREDĪTSISTĒMAS REORGANIZĀCIJA LATVIJAS PSR 1940. GADĀ

1940. gada 20. jūnijā Latvijas darbaļaudis Komunistiskās partijas vadībā gāza fašistisko diktatūru un nodibināja demokrātisku tautas valdību. 1940. gada 14. un 15. jūlijā Tautas Saeimas vēlēšanas likumdošanas kārtībā nostiprināja tautas uzvaru. 1940. gada 21. jūlijā pasludināja padomju varu visā Latvijas teritorijā. Pēc Latvijas PSR lūguma PSRS Augstākā Padome 1940. gada 5. augustā uzņēma Padomju Latviju kā pilntiesīgu locekli PSRS tautu kopējā saimē.

¹ Денежное обращение и кредит СССР. Авт. коллект. под руков. проф. В. Иконникова. М., Госфиниздат, 1962, стр. 83.

² Посконов А. Основа наших успехов. «Деньги и кредит», 1964, № 9, стр. 5.

Padomju varas atjaunošana Latvijā 1940. gadā bija likum-sakarīgs sabiedriskās attīstības rezultāts, kas savukārt prasīja pārveidot arī visu tautas saimniecību. Buržuāziskajā Latvijā lielie rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi, kā arī bankas bija iestādes, ar kuru palīdzību ekspluatēja darbaļaudis, un tādēļ Latvijas republikas Saeima 1940. gada 22. jūlijā pieņēma lēmu-mu par lielo tirdzniecības, rūpniecības uzņēmumu un banku na-cionalizēšanu visā Latvijas teritorijā. Visus lielos tirdzniecības, rūpniecības uzņēmumus un bankas ar visām tām piederošajām vērtībām pasludināja par visas tautas mantu, t. i., par valsts īpašumu.

Padomju Savienības pieredzei banku nacionalizēšanas jau-tājumā bija liela nozīme arī Latvijas PSR, jo tos pašus princi-pus pielietoja, pārveidojot buržuāziskās Latvijas kreditsistēmu, lai tā kalpotu tautas interesēm un veicinātu sociālisma uzcel-šanu.

Padomju Latvijā banku nacionalizēšanu, kā arī seifu pār-ņemšanu veica 8 dienās. Pārņēma 32 lielāko privāto akciju banku un citu kredītiestāžu aktīvus un pasīvus un nodeva Lat-vijas bankai. Latvijas banka no Rīgā nacionalizētajām kredit-iestādēm izveidoja 6 nodaļas, bet provinces kredītiestādes pie-vienoja šīm nodaļām.

Latvijas bankai pakļāva 103 pilsētu krājaizdevu sabiedrības. 1940. gada oktobrī Latvijas banku oficiāli pievienoja PSRS Valsts bankai. Pēc zināmiem pārkārtojumiem Latvijas PSR iz-veidoja Padomju Savienības Valsts bankas republikānisko kan-tori, pakļaujot tam visas bijušās Latvijas bankas provinces no-daļas, kuras pārdēvēja par PSRS Valsts bankas nodaļām. Ar sevišķiem likumiem pārveidoja arī pārējās kredītiestādes. Valsts zemes bankai pievienoja Vispārējo lauksaimniecības banku, Zemnieku kredītbanku un 342 krājaizdevu sabiedrības, kam bija lauksaimnieciskais raksturs. Pēc šiem pārkārtojumiem jaunizvei-doto kredītiestādi nosauca par Latvijas PSR Lauksaimniecības banku.

Bijušo Latvijas Hipotēku banku uz sevišķa likuma pamata apvienoja ar Rīgas pilsētas Diskonta banku, Rīgas Jūrmalas kredītsabiedrību, 2 vācu hipotekārām kredītbiedrībām un 7 ko-munālām krājaizdevu sabiedrībām. Šādi izveidoja jaunu kredī-tiestādi — Komunālo banku.

Pasta krājcase ar 1500 nodaļām turpināja darboties bez pār-mainām un tika pakļauta Finansu Tautas komisariātam. Pēc nepilnu 3 mēnešu intensīva darba Latvijas PSR kredītsistēma visumā bija nacionalizēta, pārkārtota un pievienota PSRS kre-dītsistēmai un varēja sākt darboties pēc sociālistiskās kredītsis-tēmas principiem. Līdz ar to buržuāziskās Latvijas kredītsistē-ma, kas bija darbaļaužu ekspluatācijas līdzeklis monopolistiskā

kapitālisma interešu apmierināšanai, pēc nacionalizēšanas kļuva par spēcīgu ieroci, ar kura palīdzību Latvijas PSR pārkārtoja visu tautas saimniecību, lai varētu sākt sociālisma celtniecību.

Latvijas PSR izveidotais Valsts bankas republikāniskais kantoris uzsāka enerģisku darbu, tomēr kredītsistēmas organizatoriskā pārkārtošana bija tikai daļa no grandiozā reorganizēšanas procesa. Faktiski Valsts bankas republikāniskajam kantorim bija nepieciešams pārkārtot visu kredīta un norēķinu darbu, jo tam bija radikāli jāatšķiras no agrākās banku darba tehnikas buržuāziskās Latvijas kredītiestādēs. Republikāniskā kantora un tā nodaļu darbinieki ļoti īsā laikā apguva Valsts bankas darba tehniku un jau 1941. gada I ceturksnī pilnīgi pārgāja uz norēķinu, kredīta, kā arī uzskaites un operāciju kārtību pēc Vissavienības noteikumiem un formām.

Hitleriskās Vācijas pēkšņais uzbrukums Padomju Savienībai pārtrauca arī Latvijas PSR mierīgo sociālistiskās celtniecības darbu, un 1941. gada 27. jūnijā Valsts bankas Latvijas republikāniskais kantoris evakuējās uz valsts iekšieni.

Padomju Armijas daļām atbrīvojot republikas teritoriju no vācu fašistiskajiem okupantiem, pakāpeniski tika atjaunots Padomju Savienības Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora darbs. Lielā Tēvijas kara beigās, 1945. gada maijā, Latvijas PSR teritorijā darbojās

Valsts bankas republikāniskais kantoris,

Valsts bankas Pilsētas pārvalde un

27 Valsts bankas nodaļas.

No 1945. līdz 1946. gadam Valsts bankas tīkla iestāžu skaits pieauga līdz 30 un kopējais darbinieku skaits sasniedza 1303, bet 1964. gada 1. janvārī darbojās

Valsts bankas Latvijas republikāniskais kantoris,

Valsts bankas Pilsētas pārvalde un

Valsts bankas nodaļas ar kopējo darbinieku skaitu 1835.

Šāds Valsts bankas iestāžu tīkls un darbinieku skaits atbilst Latvijas PSR tautas saimniecības vajadzībām kā centrā, tā arī perifērijā.

II. VALSTS BANKAS LATVIJAS REPUBLIKĀNISKĀ KANTORA NORĒĶINU DARBS UN ĪSTERMĪNA KREDĪTU IEGULDĪJUMI LATVIJAS PSR TAUTAS SAIMNIECĪBĀ NO 1940. LĪDZ 1963. GADAM

a) Valsts bankas kantora norēķinu darbs Latvijas PSR tautas saimniecībā

Latvijas PSR tautas saimniecībā pēckara gados un arī turpmākajos attīstības posmos Valsts bankai bijusi ļoti svarīga loma, kārtojot norēķinus bez skaidras naudas starp sociālisti-

kajiem uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām. Uzņēmumi, iestādes un organizācijas norēķinos bez skaidras naudas samaksā par materiālām vērtībām, dažādiem pakalpojumiem un finansu saistībām, pārskaitot līdzekļus no vienu uzņēmumu, organizāciju vai iestāžu norēķinu vai tekošajiem kontiem uz citu organizāciju norēķinu vai tekošajiem kontiem. Šādas pārskaitījumus bez skaidras naudas realizē ar dažādu Valsts bankas operāciju palīdzību, ieskaitot arī dažāda veida kredītooperācijas. Valsts banka, izdarot norēķinus bez skaidras naudas, ir arī šo norēķinu organizētāja. Šajā sakarā Valsts bankas uzdevumos ietilpst **izstrādāt un ieviest** saimnieciskajos apgrozījumos

- 1) vispiemērotākās un progresīvākās norēķinu formas katrai tautas saimniecības nozarei, pastāvīgi tās uzlabot, vienkāršot un reglamentēt nepieciešamo dokumentāciju un dokumentu apgrozības laiku;
- 2) panākt, lai samaksas nokārtotu savlaicīgi, un pielietot attiecīgas sankcijas tiem uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām, kas neievēro un nepilda saimnieciskos līgumus un maksājumu disciplīnu;
- 3) izdarot norēķinus bez skaidras naudas, nepieciešams diferencēt tos atkarībā no uzņēmuma finansiālā un saimnieciskā stāvokļa;
- 4) realizējot norēķinus bez skaidras naudas, panākt, lai ar to palīdzību nodrošinātu ātrāku preču un materiālu kustību no ražotāja pie patērētāja, lai vienlaikus izveidotos savstarpēja kontrole starp piegādātāju un maksātāju un lai būtu efektīva arī Valsts bankas kontrole pār abiem norēķinu kontrahentiem.

Valsts bankai kā vienotam norēķinu centram jāveic ne tikai norēķinu tehniskā puse, bet vienlaicīgi jārealizē arī kontrole ar rubli pār

- 1) ražošanas un apgrozības plāna izpildi;
- 2) ātru preču un materiālo vērtību kustību no ražotāja pie patērētāja un ātrāku apgrozāmo līdzekļu apriti;
- 3) precīzu un savlaicīgu maksājumu norisi.

Šie pasākumi paātrina visas tautas saimniecības paplašinātu sociālistisko atražošanu.

Pieaugot ražošanai un preču apgrozībai, pavairojas arī norēķinu apgrozījumi bez skaidras naudas. Analizējot naudas norēķinus, var secināt, ka tie ik gadus ir pieauguši. Tas raksturo arī visas tautas saimniecības straujo attīstību. Ja vēl 1944. gadā naudas norēķinu kopapgrozījums sastādīja tikai 379 miljonus rubļu, tad jau 1963. gadā maksājumu kopapgrozījums visos norēķinu veidos pieaudzis līdz 6063 miljoniem rubļu. Sevišķi strauji tas pieaudzis tieši pēdējos gados (sk. 1. tabulu).

**Maksājumu kopapgrozījums Latvijas PSR un norēķinu veidi
(1960. — 1963. g.)**

Gadi	Maksājumu kopapgrozījums (miljrd. rubl.)	Norēķinu veidi (%)		
		akcepta	savstarpējie	pārējie
1960.	4 760	68,4	30,9	0,7
1961.	5 281	64,6	34,6	0,8
1962.	5 830	62,5	36,9	0,6
1963.	6 063	59,7	39,5	0,8

Dati rāda, ka pēdējos 3 gados akcepta norēķinu veids ir dominējošais Latvijas PSR tautas saimniecības maksājumos. Tajā pašā laikā jāpiezīmē, ka ar akcepta norēķinu veidu Valsts banka vislabāk var realizēt kontroli pār uzņēmumu, iestāžu un organizāciju maksājumu un saimniecisko līgumu disciplīnas ieviešanu. Nepieciešams atzīmēt, ka pie akceptu norēķinu veida akcepta atteikumi pēc būtības vislabāk raksturo, kā saimnieciskie uzņēmumi (piegādātāji) izpilda noslēgtos saimnieciskos līgumus. Tomēr stāvoklis šajā ziņā nav sevišķi apmierinošs, jo akcepta atteikumi vēl aizvien sastāda ievērojamas summas un līdz ar to izsauc maksājumu cirkulācijā lielus sarežģījumus. Visā Padomju Savienībā akcepta atteikumi 1962. gadā sastādīja 8,9 miljardus rubļu vai 2% no maksājumu kopapgrozījuma.¹ Arī 1963. gadā stāvoklis nebija uzlabojies, bet gan pasliktinājies, jo akcepta atteikumi bija pieauguši līdz 10,0 miljardiem rubļu, kas sastādīja 2,1% no maksājumu kopapgrozījuma.²

Analizējot Latvijas PSR norēķinu stāvokli, jāsecina, ka šajā jomā ir lieli trūkumi. Tā, piemēram, 1962. gada maksājumu kopapgrozījums sastādīja 5830 milj. rubļu un akcepta atteikumi — 44,2 milj. rubļu vai 0,7% no maksājumu kopapgrozījuma, turpretim 1963. gada maksājumu kopapgrozījums sastādīja 6 063,5 milj. rubļu un akcepta atteikumi 81,0 milj. rubļu vai 1,3% no maksājumu kopapgrozījuma.³

¹ Казанцев А. Больше внимания анализу расчетов. «Деньги и кредит», 1964, № 8, стр. 5.

² Turpat.

³ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora npublicētie dati.

Akcepta atteikuma analīze parāda, ka daļa no preču un materiālajām vērtībām netiek izmantotas tautas saimniecībā un ilgstoši «iesalst», atrodoties pircēja atbildīgā glabāšanā.¹

Valsts bankas uzdevumi norēķinu organizācijā neierobežojas tikai ar akcepta atteikuma analīzi, ar uzraudzību pār akcepta atteikumu pielietošanu — nepieciešams sevišķu vērību pievērst uzņēmumu, iestāžu un organizāciju maksājumu disciplīnai, jo pārkāpumi šajā jomā pēc būtības ir citu uzņēmumu apgrozāmo līdzekļu ārpus plāna pārdalīšana savā labā, kas grauj valsts saimnieciskās dzīves plānošanas pamatus un arī kavē normālu paplašināto sociālistisko atražošanu. Sociālistiskie uzņēmumi savos saimnieciskajos darījumos savstarpēji kooperējas. No tā izriet, ka visi maksājumi uzņēmumu starpā ir ķēdveidā saistīti. Līdz ar to viena uzņēmuma nesavlaicīga samaksa var izsaukt lavīnveida citu uzņēmumu nesamaksu. No teiktā izriet, ka visi maksājumi uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām jāizdara savlaicīgi, precīzi noteiktos termiņos, pie tam Valsts bankas svarīgs uzdevums norēķinu organizācijā ir analizēt katru atsevišķu nesamaksas gadījumu un noskaidrot nesamaksas cēloņus, kā arī konstatēt nesamaksātāju — pirmo uzņēmumu un pret vainīgo vērsties ar **visasākajām** finansu sankcijām.

Valsts bankas rīcībā ir visi nepieciešamie uzskaites dati, lai nekavējoties uztvertu maksājumu disciplīnas pārkāpumus (2. kartotēka, nokavētās darba algas vai kredīta atmaksa utt.) un lietotu attiecīgas sankcijas pret nedisciplinātiem uzņēmumiem.

Viens no tādiem sankciju veidiem ir atbildīgās glabāšanas režīms. Šādu atbildīgās glabāšanas režīmu nosaka saimnieciskajām organizācijām, kas sistemātiski kavē maksājumus. Valsts banka rakstveidā paziņo pircējam 5 dienas iepriekš, ka viņam aizliegts izlietot preču un materiālās vērtības, kamēr par tām nav pilnā mērā samaksāts. Ne mazāk svarīga sankcija ir piespiedu kārtā pielietot garantētus maksājumus (akreditīvi, akceptēti čeki, limitētas čeku grāmatiņas). Visus nokavētos maksājumus piespiedu neapstrīdamības kārtā piedzen no maksātāja, iekasējot soda naudu par labu piegādātājam 0,01% no maksājumu summas par katru nokavēto dienu (3,6% gadā). Ar Valsts bankas pārvaldnieka rīkojumu var samazināt līdzekļu izsniegšanu neatliekamām vajadzībām no 5 līdz 2% no dienas ieņēmumiem.

¹ Saskaņā ar pastāvošajiem noteikumiem preču un materiālās vērtības, par kurām pircējs dod akcepta atteikumu, atrodas pircēju atbildīgā glabāšanā un tiek atsūtītas atpakaļ piegādātājam vai arī citam pircējam. Protams, tas viss aizņem daudz laika.

Lai nerastos maksājumu disciplīnas pārkāpumi, saimnieciskiem uzņēmumiem vispirms ir jāizpilda produkcijas ražošanas un realizēšanas plāns, pašizmaksas un uzkrājumu plāni un jāievēro arī apgrozāmo līdzekļu riņķojumu plānveidība. Ja tiek pārkāpti šie pamata nosacījumi, rezultātā rodas maksājumu disciplīnas pārkāpumi.

Svarīgi, lai uzņēmumi, iestādes un organizācijas sastādītu savu maksājumu kalendāru, kurā jāparedz naudas ieņēmumu un izdevumu apgrozījumu grafiks (mēnesim vai dekādei). Sastādot maksājumu kalendāru, jau iepriekš var plānot visus ieņēmumus un izdevumus, paredzēt naudas līdzekļu iztrūkuma iemeslus zināmā periodā un rast savlaicīgus avotus izdevumu segšanai, atsevišķos gadījumos pat saņemt Valsts bankas kredīta palīdzību, lai nodrošinātu savlaicīgu samaksu.

Valsts bankas Latvijas republikāniskais kantoris veic lielu darbu, lai norēķinu sistēma bez skaidras naudas funkcionētu priekšzīmīgā kārtībā. Ik gadus septembrī Valsts bankas kantoris uzskaita naudas norēķinu dokumentu daudzumu, kas ienāk un iziet no Valsts bankas iestādēm.

2. tabula

Naudas norēķinu dokumentu skaits par septembri Valsts bankas Latvijas republikāniskajam kantorim pakļautajās banku iestādēs no 1957. līdz 1963. gadam.¹

Gads	Dokumentu skaits (milj.)
1957.	1 327
1958.	1 352
1959.	1 523
1960.	1 532
1961.	1 545
1962.	1 576
1963.	1 656

Šīs tabulas dati rāda, ka ik gadus Valsts bankas republikāniskais kantoris apstrādā gandrīz 20 miljonu dažādu naudas norēķinu dokumentu. Pats par sevi saprotams, ka tikai pie labas darba organizācijas, labas maksājumu disciplīnas un augstas mehanizācijas pakāpes ir iespējams veikt tik lielu un sarežģītu darbu.

¹ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora nepublicētie materiāli.

b) Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora īstermiņa kredīta ieguldījumi Latvijas PSR tautas saimniecībā

Padomju valsts saimnieciskajā darbībā izmanto kredītu, lai ar tā palīdzību iedarbotos uz sociālistiskās tautas saimniecības nozarēm saskaņā ar objektīvajiem ekonomiskajiem likumiem un iespējami ātrāk izveidotu materiāli tehnisko bāzi pārejai uz komunistisko sabiedrību.

Visi Valsts bankas kredīti tiek novirzīti ražīgiem mērķiem: rūpniecībai, tirdzniecībai, lauksaimniecībai un citām tautas saimniecības nozarēm, pie tam Valsts banka, piešķirot kredītus, ievēro šādus pamatprincipus:

- 1) kredītam jābūt plānveidīgi mērķtiecīgam. Tas nozīmē, ka katrs kredīta izsniegums no paša sākuma līdz tā atmaksai notiek plāna robežās. Kredītēšanas objektus un kredītēšanas limitus nosaka plāna kārtībā, vadoties no paplašinātas sociālistiskās atražošanas plāniem. Valsts banka kredītus piešķir tikai pēc ražošanas vai apgrozības plāna faktiskās izpildīšanas pakāpes. Tas nozīmē, ka kredītu nepiešķir visu uzreiz, bet gan pakāpeniski, par cik ir izpildīts plāns, stingri ievērojot mērķtiecības principu;
- 2) kredīts ir jāatmaksā noteiktā termiņā, pie tam atmaksas termiņu Valsts banka nosaka, ievērojot produkcijas realizācijas plānu. Lai kredītu varētu atmaksāt termiņā, uzņēmumam nepieciešams izpildīt noteikta sortimenta un kvalitātes produkcijas ražošanas plānu, nepārsniedzot plānā noteikto pašizmaksu;
- 3) visiem Valsts bankas izsniegtajiem kredītiem jābūt nodrošinātiem ar materiālām vērtībām. Šis princips ir svarīgs arī tajā ziņā, ka kredīta nodrošinājums indirekta veidā skaitās arī kā izlaisto naudas zīmju nodrošinājums, tādēļ arī Valsts banka kredīta nodrošinājumam pievērš sevišķi lielu uzmanību.

Nepārtraukti pieaugot ražošanai un preču apgrozībai, pieaug arī sociālistisko uzņēmumu apgrozāmie līdzekļi. Padomju Savienībā apgrozāmo līdzekļu struktūra izveidota tā, ka daļu no šiem līdzekļiem piešķir valsts («pašu līdzekļi»), turpretim otru vajadzīgo līdzekļu daļu (kas pārsniedz pašu līdzekļus) uzņēmumi saņem no Valsts bankas kredīta veidā (aizņemtie līdzekļi).

Valsts bankas kredīti apgrozāmo līdzekļu veidošanā vidēji visā tautas saimniecībā sastāda vairāk nekā 40 procentu¹.

¹ Usoskins M. Kredīta organizācija un plānošana. Rīgā, LVI, 1964, 191. lpp.

Pieaugot un paplašinoties ražošanai un preču apgrozībai, pieaug arī sociālistisko uzņēmumu apgrozāmie līdzekļi, un līdz ar to pieaug arī Valsts bankas kredīti kā apgrozāmo līdzekļu sastāvdaļa.

Valsts bankas republikāniskā kantora kredīta ieguldījumus raksturo 3. tabulas dati¹.

3. tabula

**Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora kredīta ieguldījumi
laikā no 1944. līdz 1963. gadam (miljonos rubļu)**

Gads	Summa	Gads	Summa
1944.	67,1	1955.	2 149,2
1945.	348,3	1956.	2 564,3
1946.	585,0	1957.	3 201,3
1947.	1 059,8	1958.	3 768,0
1948.	1 334,7	1959.	4 351,0
1949.	1 566,5	1960.	4 980,1
1950.	1 629,8	1961.	5 512,4
1951.	1 397,1	1962.	6 054,8
1952.	1 776,3	1963.	6 458,9
1953.	1 966,1		
1954.	2 046,7		

Dati rāda, ka Valsts bankas kredīta ieguldījumi Latvijas PSR tautas saimniecībā sevišķi strauji pieauga tieši pēc Lielā Tēvijas kara (1945.—1947. g.), kad bija jāatjauno fašistu izlaupītā un izpostītā tautas saimniecība. Arī turpmākajos gados redzam noteiktu stabilu ikgadēju kredīta pieaugumu, kas raksturo Latvijas PSR tautas saimniecības straujo attīstības gaitu padomju varas gados.

Analizējot kredītieguldījumus tautas saimniecības nozarēs, arī šeit varam saskatīt zināmas pārmaiņas atsevišķos laika posmos.

¹ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora npublicētie materiāli.

**Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora kredīta ieguldījumu
īpatnējais svars tautas saimniecības nozarēs¹**
(procentos uz 1. janvāri no 1945. līdz 1964. gadam)

Tautas saimniecības nozares	1945.	1950.	1955.	1960.	1964.
Rūpniecībā	18,5	51,8	52,6	43,4	41,4
Tirdzniecībā	57,0	38,5	35,5	40,4	42,5
Lauksaimniecībā	4,6	2,2	6,1	9,1	6,8
Sagādē	9,1	4,0	2,7	5,4	5,1
Transportā un sakaru die- nestā	10,8	3,5	3,3	1,7	1,8
Pārējās nozarēs	—	—	—	—	2,4

Valsts bankas kredītieguldījumu sadalījums pēc tautas saimniecības nozarēm parāda, ka galvenā kredīta daļa novirzīta rūpniecības un tirdzniecības vajadzībām. Salīdzinājumā ar šīm divām tautas saimniecības nozarēm lauksaimniecības vajadzībām izsniegtā kredīta summa ir samērā neliela un nepietiekoša. Sakarā ar lielajiem uzdevumiem lauksaimniecībā šai nozarei jāveltī daudz vairāk uzmanības, it sevišķi paplašinot kredīta saiti ar kolhoziem. Bet, lai kredītattiecības paplašinātu, nepieciešams veikt šādus pasākumus:

- 1) kolhoziem jāizveido apgrozāmo līdzekļu fonds;
- 2) ik mēnesi jā sastāda bilance;
- 3) stingri jāievēro kases, norēķinu un kredītdisciplīna;
- 4) jāievieš kolhozos tiešais Valsts bankas kredīts.

Bez šo priekšnosacījumu ievērošanas un atrisināšanas nav iespējams izvērst plašākus kredītsakarus starp Valsts banku un kolhoziem.

Runājot par Valsts bankas kredītooperācijām, jāatzīmē, ka šajā jomā bankai ir sevišķi svarīgi uzdevumi. Kredītējot uzņēmumu, Valsts banka kontrolē, vai izsniegtais kredīts ir mērķtiecīgs, vai tiek ievērots atmaksas un termiņuma princips un, visbeidzot, vai izsniegtais kredīts ir nodrošināts. Praksē vēl aizvien ir gadījumi, kad atsevišķie saimnieciskie uzņēmumi neievēro kredītdisciplīnu, termiņā neatmaksā izsniegtos aizdevumus, kas kavē normālu kredītlīdzekļu apriti. Šādos gadījumos Valsts

¹ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora neregistrētie materiāli.

bankai ir tiesības piedzīt aizdevumu piespiedu kārtā, iekasejot paaugstinātu procentu (5% gadā), kā arī nepiešķirt jaunus kredītus, kamēr nav atmaksāti iepriekšējie nokavētie aizdevumi.

c) Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora loma un uzdevumi norēķinos un īstermiņa kredītēšanā lauksaimniecībā

Norēķinu stāvoklis un it īpaši pastāvošā kredītēšanas kārtība lauksaimniecībā ievērojami atšķiras no norēķiniem un kredītēšanas kārtības citās tautas saimniecības nozarēs. Lauksaimniecībā, it sevišķi kolhozos, ir vesela rinda vēl neatrisinātu finanšu jautājumu. Bez tam jāņem vērā vēl arī tas apstāklis, ka šeit pārsvarā ir kolhozu-kooperatīvais īpašums. Šie apstākļi tad arī nosaka mūsu apsvērumus apskatīt un analizēt norēķinus un kredīta ieguldījumus lauksaimniecībā un it īpaši kolhozos atsevišķi no pārējām tautas saimniecības nozarēm.

Atskatoties vēsturē, jāatzīmē, ka 1940. gadā, pēc buržuāziskās varas gāšanas, Latvijas Tautas Saeima pasludināja zemi par visas tautas īpašumu. Ar to radīja reālu pamatu Latvijas strādnieku šķiras un darba zemniecības savienības nostiprināšanai, kā arī sagatavoja pāreju uz lauksaimniecības kooperācijas attīstību. Jau pašā sākumā padomju vara sniedza jaunsaimniecībām un agrākajām mazaizsaimniecībām lielu materiālu palīdzību. 1940. gadā jaunsaimniecības saņēma vairāk nekā vienu miljonu rubļu kredīta, bet 1941. gada plānā bija paredzēts piešķirt vairāk nekā 24 miljonus rubļu kredīta (tajā laikā pastāvošajā cenu mērogā). 1941. gadā republikā organizējās jau divi pirmie kolhozi Abrenes un Ludzas apriņķos, kuros apvienojās 49 zemnieku saimniecības ar 610 ha zemes. Fašistiskās Vācijas iebrukums pārtrauca iesākto darbu, un tikai pēc Lielā Tēvijas kara republikas lauksaimniecībā sāka nostiprināties sociālistiskās ražošanas attiecības. 1945. gada oktobrī republikā bija noorganizētas 438 lauksaimniecības kooperatīvās sabiedrības. Līdz 1946. gada beigām noorganizēja 1182 lauksaimniecības kooperatīvās sabiedrības, kurās apvienojās vairāk nekā 70% trūcīgo un vidējo zemnieku saimniecību. Lauksaimniecības kooperācijas īpatnība Padomju Latvijā bija tā, ka no apgādes un preču pārdošanas (to attīstības pirmajā posmā) kooperācija pārgāja uz ražošanas funkcijām. Noorganizēja sabiedrisku zemes apstrādāšanu, izveidoja sēklas fondus sabiedrisko sējumu paplašināšanai, izmantoja MTS zemes apstrādāšanā. Republikā 1945. un 1946. gadā noorganizēja 44 padomju saimniecības. Pirmās četras kolektīvās saimniecības noorganizēja 1946. gada beigās un 1947. gada sākumā (uz agrāk organizēto zemes kopapstrādāšanas sabiedrību bāzes). Tomēr pašos pamatos lauk-

saimniecību pārkārtoja tikai 1949.—1950. gadā, kad tā nostājās uz kooperatīvās attīstības ceļa. Pašreiz republikā ir 784 kolhozi un 187 padomju saimniecības.

PSKP Programmā izvirzīts uzdevums 20 gados palielināt lauksaimniecības produkcijas kopējo apjomu trīspusis reizes, celt darba ražīgumu 5—6 reizes. Sevišķu nozīmi iegūst ekonomiski atpalikušo kolhozu nostiprināšana. Kolhoziem un padomju saimniecībām jāklūst par komunistiska tipa lauksaimniecības uzņēmumiem. PSKP CK marta Plēnums (1965. g.) izvirzīja jaunus uzdevumus lauksaimnieciskās ražošanas tālākai kāpināšanai.

Ievērojamu lomu lauksaimnieciskās ražošanas kāpināšanā veic Valsts banka, piešķirot kolhoziem un sovhoziem kredītus ražošanas vajadzībām. Lauksaimnieciskajai ražošanai atšķirībā no citām tautas saimniecības nozarēm ir stingri izteikts sezonas raksturs. Gada pirmajā pusē izmaksu segšanai saimniecībām parasti trūkst pašu līdzekļu un ir nepieciešams bankas kredīts. Kredīta ieguldījumus lauksaimniecībā laikā no 1953. līdz 1963. gadam raksturo 5. tabulas dati.

5. tabula

Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora īstermiņa kredīta ieguldījumu atlikumi Latvijas PSR tautas saimniecībā¹
(uz gada sākumu no 1954. līdz 1964. gadam)

Gadi	Kopējie kredīta ieguldījumi tautas saimniecībā (milj. rub.)	Kopējo kredīta ieguldījumu pieaugums (%) pret 1954. g.	Kredīta ieguldījumi lauksaimniecībā (milj. rub.)	Kredīta ieguldījums lauksaimniecībā (%) pret 1954. g.	Kredīta ieguldījumu īpatsvars lauksaimniecībā (%)
1954.	173,3	100	8,0	100	4,6
1955.	151,5	87	9,8	123	6,5
1956.	195,0	113	12,8	160	6,6
1957.	222,4	128	11,8	147	5,3
1958.	257,7	149	15,4	192	6,0
1959.	316,7	183	22,4	280	7,1
1960.	383,5	221	34,9	436	9,1
1961.	373,1	215	32,8	410	8,8
1962.	430,2	248	42,1	526	9,8
1963.	446,8	258	39,3	491	8,8
1964.	507,0	293	34,3	428	6,8

¹ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora nepublicētie materiāli.

Kredīta ieguldījumi lauksaimniecībā desmit gados pieauguši vairāk nekā četras reizes, turpretim visā tautas saimniecībā nepilnas trīs reizes. Pieaudzis arī kredītu īpatnējais svars lauksaimniecībā (no 4,6% līdz 6,9%). Jāņem vērā, ka kredīta ieguldījumu atlikumi uz gada sākumu galvenokārt attiecas uz padomju saimniecībām, kas regulāri saņem Valsts bankas tiešo īstermiņa kredītu augkopības un lopkopības izmaksām, lopbarības un pārējo materiālo vērtību virsnormatīvo krājumu apmaksai. Kolhozi īstermiņa kredītu parasti saņem gada pirmajā pusē un līdz gada beigām to bankai parasti atmaksā. Straujais kredīta ieguldījumu pieaugums izskaidrojams ne tikai ar padomju saimniecību ražošanas apjoma, bet arī ar saimniecību skaita palielināšanos (1953. gadā republikā bija 82 padomju saimniecības, bet 1963. gadā jau 164).

Samērā īpatnējs stāvoklis ir kolhozu īstermiņa kredītēšanā un norēķinos. Ja padomju saimniecībām piemēro vispārējo norēķinu kārtību un piešķir tiešo bankas kredītu, tad to nevar teikt par kolhoziem. Valsts bankas attiecības ar padomju saimniecībām un kolhoziem veidojas dažādi. Tās, pirmām kārtām, nosaka pašlaik pastāvošās atšķirības starp sociālistiskā īpašuma divām formām — valsts un kooperatīvu-kolhozu īpašumu, no kā daļēji izriet arī īpatnības kolhozu finansu saimniecībā, uzskaites un atskaites sistēmā.

Attiecībā uz norēķiniem jāatzīmē, ka kolhoziem, pamatojoties uz PSKP CK un PSRS Ministru Padomes 1956. gada marta lēmumu «Par kolhoznieku ikmēneša avansēšanu un papildu darba samaksu kolhozos», blakus tekošajiem kontiem vienlaicīgi atver Valsts bankā arī īpašos tekošos kontus, kur ieskaita 25% no visiem naudas ieņēmumiem un 50% no līdzekļiem, kas saņemti avansā pēc lauksaimniecības produkcijas kontraktācijas līgumiem. Šos līdzekļus var izlietot tikai kolhoznieku darba samaksai, un tie domāti regulārai kolhoznieku avansēšanai. Saskaņā ar lauksaimniecības arteļu paraugstatūtiem kolhoziem jāglabā savi brīvie naudas līdzekļi tekošajos kontos Valsts bankā. Tomēr kolhozi bieži šo kārtību neievēro un norēķinās ar piegādātājiem un kolhozniekiem bez bankas starpniecības, t. i., izmaksā savus skaidras naudas ieņēmumus uz vietas. Kolhozu kontos vēl pilnīgi netiek savāktas visas līdzekļu rezerves. Paturot kasēs lielas skaidras naudas summas, daļa republikas kolhozu līdz ar to aizkavē norēķinus ar valsts budžetu, atskaitījumus nedalāmajos fondos, Valsts bankas aizdevumu atmaksu un piegādātāju rēķinu samaksu.

Tas traucē ne tikai normālu naudas apgrozību lauku rajonos, bet nedod arī iespēju maksimāli piesaistīt kolhozu līdzekļus Valsts bankā kā kredīta resursus. Pašreiz banka vidēji inkasē apmēram nedaudz vairāk par pusi no republikas kolhozu skaid-

ras naudas ieņēmumiem. Seit vēl ir lielas neizmantotas rezerves. Bankas uzdevums ir nostiprināt naudas apgrozību lauku rajonos, paplašināt kolhozu norēķinus bez skaidras naudas, palielināt skaidras naudas inkasāciju, maksimāli tuvināt operācijas kolhoziem, aizvien vairāk koncentrējot to naudas rezerves bankā kā kredīta resursus. Valsts intereses, kā arī saimnieciskā aprēķina nostiprināšanas intereses kolhozos prasa, lai arī tiem piemērotu nolikumu par kases operāciju organizēšanu, kāds paštāv attiecībā uz valsts uzņēmumiem.

Svarīgs noteikums pareizai kolhozu norēķinu organizācijai ir plaša Valsts bankas norēķinu bez skaidras naudas lietošana. Līdz 1958. gadam kolhoziem piemēroja apstiprinošu akceptu (t. i., līdzekļus no tekošā konta norakstīja tikai ar kolhozu rakstveida piekrišanu), turpretim tagad tiem piemēro vispārējo norēķinu kārtību (sk. šā darba 2. a nodaļu). Ar sagādes organizācijām, piegādātājiem, tāpat finansu un kredīta sistēmu kolhozi norēķinās bez skaidras naudas. Visplašāk tie pielieto akcepta norēķina formu, kā arī maksājuma uzdevuma formu.

Padomju saimniecību un kolhozu ražošanas un finansu organizācijas īpatnības (galvenokārt apgrozāmo līdzekļu organizācijā) nosaka atšķirības arī to kredīta objektos un kredītēšanas metodēs. Lielākā daļa kolhozu vēl nenormē apgrozāmos līdzekļus, neplāno produkcijas pašizmaksu. Bez tam kolhoziem nav ikmēneša grāmatvedības pārskata. Tas nedod iespēju Valsts bankai pašreiz piešķirt kolhoziem tiešo kredītu augkopības un lopkopības izmaksu segšanai (tajā skaitā arī darba samaksai), kā arī kreditēt jaunlopu, lopbarības un citu materiālo vērtību virsnormatīvos krājumus, kā tas ir padomju saimniecībās. Tomēr tas nenozīmē, ka valsts nesniegtu kolhoziem lielu finansiālu palīdzību. Kā norādīts PSKP Programmā, lauku tālāka virzīšanās uz komunismu norisināsies, attīstot un pilnveidojot abas sociālistiskās saimniecības formas — kolhozus un padomju saimniecības. Kolhozu īpašums pakāpeniski tuvināsies un perspektīvā arī saplūdis ar visas tautas īpašumu vienotā komunistiskā īpašumā. Tieši tādēļ sociālistiskās lauksaimniecības tālākas attīstības un zemkopības un lopkopības produktu pārpilnības radīšanas uzdevumu atrisināšanā svarīga loma ir bankas kredītam kolhozu apgrozāmo līdzekļu veidošanā. Lai attīstītu ražošanu, kolhoziem nepieciešams izveidot pastāvīgus degvielu, lopbarības, rezerves daļu un citu ražošanas līdzekļu krājumus. Pēc MTS reorganizēšanas un tehnikas pārdošanas kolhoziem apgrozāmie līdzekļi strauji pieauga. Tomēr sakarā ar lauksaimnieciskās ražošanas sezonas raksturu attiecības starp kolhozu naudas ieņēmumiem un izdevumiem dažādos gada periodos nav vienmērīgas. Gada pirmajā pusē kolhozu izdevumi ražošanas vajadzībām, darba samaksai pārsniedz naudas ieņēmumus, iz-

veidojas sezonas līdzekļu iztrūkums, kas jāsedz no aizņemtiem līdzekļiem. Pašreiz kolhozos aizņemtos līdzekļus izveido no diviem avotiem: 1) **no kontraktācijas avansiem**, kurus kolhoziem izsniedz sagādes organizācijas kā Valsts bankas kredītu. (Tas ir Valsts bankas netiešais kredīts kolhoziem); 2) **no Valsts bankas tiešajiem īstermiņa kredītiem** ražošanas izmaksu segšanai tekošā un nākošā gada ražai, kā arī virsnormatīviem ražošanas krājumiem. Abi šie kolhozu aizņemto līdzekļu veidi papildina viens otru, tiem ir viens avots — Valsts bankas kredīta resursi, un tie ir virzīti uz vienu mērķi — paplašināt lauksaimniecisko ražošanu. Tomēr pastāv būtiskas atšķirības šo divu kredīta veidu izsniegšanā un atmaksā. Kontraktācijas avansus kolhozi saņem no sagādes organizācijām saskaņā ar noslēgtajiem līgumiem 2—3 termiņos gada sākumā 30% apmērā (ekonomiski vājie kolhozi līdz 40% no kontraktējamo lauksaimniecības produktu un izejvielu vērtības — piena, gaļas, dārzeņu u. c.). Pusi no avansa summas ieskaita kolhoza īpašā tekošajā kontā un izlieto kolhoznieku darba samaksai. Līdz ar to šie avansi nodrošina kolhoziem regulāru darba samaksu.

Bez šiem netiešajiem kredītiem Valsts banka kolhoziem izsniedz arī tiešos īstermiņa kredītus, lai segtu ražošanas izmaksas tekošā un nākošā gada ražai. Kolhozu tiešā kredītēšana ir samērā vienkārša. Kredītus, kas izsniegti kolhoziem, lai samaksātu par iegādātajām materiālajām vērtībām vai pakalpojumiem, nepārformē par kredītu nepabeigtās ražošanas izmaksu segšanai. Kredītus tekošā gada izmaksu segšanai izsniedz, lai kolhozi varētu iegādāties naftas produktus un kurināmo, kārtē-

6. tabula

Kolhozu ražošanas vajadzībām izsniegto Valsts bankas tiešo kredītu struktūra 1963. gadā¹ (tūkst. rbļ.)

Kredīta objekti	Izsniegtie kredīti	% no kopējās summas
Naftas produkti, rezerves daļas un kārtējie remontu	1 027	13,7
Sēklas un lopbarība	4 964	66,5
Jaunlopi un lopi nobarošanā	451	6,0
Izmaksas nākamā gada ražai	190	2,5
Ilggadīgo zālāju sēklu un minerālmēslu iegādei	714	9,7
Pārējām ražošanas vajadzībām	117	1,6
Kopā	7 459	100

¹ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora nepublicētie materiāli.

jā remonta materiālus un rezerves daļas, lopbarību, sēklas. Sākot ar 1961. gadu, kreditus izsniedz arī minerālmēslu, daudzgadīgo zālāju sēklu, jaunlopu un nobarojamo lopu samaksai. Pamatojoties uz kolhozu ziņām par izpildītajiem darbiem un izmaksām nākošā gada ražai, izsniedz īstermiņa kreditus degvielai, smērvielai u. c. nākošā gada ražošanas izmaksu segšanai, kas saistītas ar papuvju sagatavošanu, ziemāju sēju, rudens aršanu. Jāsaka, ka šie krediti kolhoziem ir ļoti izdevīgi, jo tie sedz pārejošās ražošanas izmaksas un atbrīvo pašu līdzekļus kārtējām vajadzībām gada beigās. Tomēr šie krediti nav ieguvuši plašu atsauksmi, jo to saņemšanas kārtība ir visai sarežģīta. 1963. gadā šie krediti sastādīja 190 tūkstošus rubļu jeb tikai 2,5% no kopējiem kredītiem ražošanas vajadzībām.

Sākot ar 1964. gada ceturto ceturksni, Valsts banka kredītē arī kolhozu virsnormatīvos ražošanas sezonas krājumus (naftas produktus, minerālmēslus, pirkto lopbarību, rezerves daļas u. c.). Šo kreditu izsniedz tiem kolhoziem, kuri normē apgrozāmos līdzekļus un ir uzkrājuši pašu apgrozāmos līdzekļus normatīvo krājumu segšanai. Pēc 1953. gada strauji pieauga tiešie un avansa kredīti, ko banka izsniedza kolhoziem ražošanas vajadzībām. Sevišķi strauji kredītu ieguldījumi pieauga pēc 1958. gada, kad kolhoziem palielināja izmaksas ražošanas vajadzībām un darba samaksai.

Kolhozu tiešo un netiešo kredītu pieaugumu un to īpatnējo svaru kopējās ražošanas izmaksās un darba samaksā raksturo 7. tabulas dati.

7. tabula

Kredīti, ko Valsts bankas Latvijas republikāniskais kantoris izsniedz kolhoziem no 1953. līdz 1963. gadam,¹ un to īpatnējais svars ražošanas izmaksās un darba samaksā

Rādītāji	1953.	1958.	1961.	1962.	1963.
Izsniegtie Valsts bankas īstermiņa kredīti ražošanas vajadzībām (milj. rubļ.)	1,03	4,8	8,5	5,8	7,5
% pret 1953. gadu	100,0	466,0	825,0	563,0	728,0
Izsniegtie avansu kredīti (milj. rubļ.)	1,1	4,9	19,2	30,7	36,1
% pret 1953. gadu	100,0	445,0	1 745,0	2 790,0	3 281,0
Kopā tiešie un netiešie kredīti (milj. rubļ.)	2,13	9,7	27,2	36,5	43,6
% pret 1953. gadu	100,0	435,0	1 211,0	1 537,0	1 955,0
Ražošanas vajadzībām izsniegto kredītu īpatnējais svars kolhozu ražošanas izmaksās (%)	4,8	11,4	16,0	7,5	8,3

¹ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora un CSP nepublicētie materiāli.

Rādītāji	1953.	1958.	1961.	1962.	1963.
Avansu kredītu īpatnējais svars kolhozu izmaksās darba samaksai (%)	6,2	9,6	29,6	47,7	51,7
Kopējo, tiešo un netiešo kredītu īpatnējais svars kolhozu ražošanas izmaksās un darba samaksā (%)	5,7	10,4	23,0	25,8	27,3
Kopējo tiešo un netiešo kredītu īpatnējais svars kolhozu naudas ienākumos (%)	3,3	6,8	15,9	22,3	24,7

No 1953. gada līdz 1963. gadam Valsts bankas kredīti kolhoziem ražošanas vajadzībām pieauguši vairāk nekā 7 reizes, bet sagādes organizāciju avansi — vairāk nekā 32 reizes. Sevišķi straujš pieaugums ir bijis pēc 1958. gada. Kredītu īpatnējais svars kolhozu kopējās ražošanas izmaksās, ieskaitot darba samaksu, pieaudzis no 5,7% 1953. gadā līdz 27,3% 1963. gadā. 1963. gadā no kolhoziem izsniegtās kopējās kredīta summas 43,6 milj. rubļu galvenokārt ir avansu kredīts, kas sastāda 36,1 milj. rubļu jeb 80 procentu. Kolhozu izmaksās darba samaksai to īpatnējais svars 1963. gadā jau sastādīja 51,7 procentus. Avansu kredīta straujš pieaugums deva iespēju aizvien regulārāk izmaksāt avansus kolhozniekiem par darbu, kas ievērojamā stimulēja kolhoznieku materiālo ieinteresētību un nostiprināja darba disciplīnu. Jāsaka, ka kopējo izsniegto kredītu summa kolhoziem vēl pilnībā neraksturo to vajadzības pēc šiem kredītiem atsevišķos gada periodos. Istermiņa kredītus kolhozi saņem galvenokārt gada pirmajā pusē, kad naudas ienākumi nesedz izdevumus, bet atmaksā gada otrajā pusē no ieņēmumiem par realizēto produkciju. Gada pirmajā pusē republikas kolhozu naudas ienākumi sastāda apmēram 25—30% no kopējiem gada ienākumiem. Tieši šajā laikā kolhozi saņem apmēram 90—95% kredīta no kopējiem kredīta ieguldījumiem gadā.

Periodā, kad kolhoziem ir sezonas līdzekļu trūkums (gada pirmajā pusē), bankas tiešie un netiešie kredīti sedz pat līdz 65% no tekošajām ražošanas izmaksām (ieskaitot darba samaksu).

Iepriekšējie dati liecina, ka kolhozi visumā ir nodrošināti ar aizņemtajiem līdzekļiem gada pirmajā pusē. Varētu likties, ka pastāvošā kredītešanas kārtība ir pilnībā sevi attaisnojusi. Nav noliedzams, ka pastāvošajiem bankas kredīta veidiem pašreizējā periodā ir zināmas priekšrocības. Kredītu izsniegšanas kārtība ražošanas vajadzībām kārtējā gada ražai ir samērā vienkārša. Valsts bankas nodaļa brīvā kredītešanas limita robežās apmaksā iesniegtos rēķinus par degvielām, sēklām, minerālmēsliem

Naudas ienākumu, kopējo ražošanas izmaksu un Valsts bankas izsniegto īstermiņa kredītu īpatnējais svars kolhozos 1963. gada pirmajā un otrajā pusgadā¹

1963. gadā	Naudas ienākumi		Valsts bankas īstermiņa kredīts ražošanas vajadzībām		Avansu kredīts		Kolhozu ražošanas izmaksas un darba samaksa		Kopējais kredītu īpatnējais svars i/a ražošanas izmaksās un darba samaksā
	milj. rubļ.	%	milj. rubļ.	%	milj. rubļ.	%	milj. rubļ.	%	%
I pusgadā	48,6	28,0	6,2	82,0	35,1	98,0	64,2	40,0	64,3
II pusgadā	128,6	72,0	1,3	18,0	1,0	2,0	95,8	60,0	27,3
Kopā	177,2	100,0	7,5	100,0	36,1	100,0	160,0	100,0	27,3

u. c. kredītešanas objektiem, nenofonmējot katru aizdevumu ar termiņa saistībām. Avansu kredīti sociālistiskās saimniecības apstākļos ir līdzeklis, lai nostiprinātu sakarus starp lauksaimniecību un rūpniecību un radītu apstākļus tālākai lauksaimnieciskās ražošanas attīstībai. Kolhozi šos kredītus saņem no sagādes organizācijām neatkarīgi no sava finansiālā stāvokļa. Par saņemtajiem avansiem kolhoziem procenti nav jāmaksā. Pusi no avansa summas bankas nodaļa ieskaita kolhozu īpašā tekošā kontā, tādējādi nodrošinot regulāru darba samaksu kolhozniekiem. Kontrolē pār izsniegto avansu ieturēšanu izdara sagādes organizācijas, tādējādi stimulējot lauksaimniecības iepirkuma plāna izpildi. Tomēr jāsaprot, ka pašreizējai kolhozu kredītešanas kārtībai ir arī ļoti lieli trūkumi. Valsts bankas tiešo kredītu īpatnējais svars kopējā kredīta summā ir visumā neliels (1963. gadā tikai 20%). Kredītešanas objektu skaits ir samērā ierobežots. Vispār netiek kredītešanas izmaksas darba samaksai. Sakarā ar to tiešā bankas kredīta loma kolhozu apgrozāmo līdzekļu formēšanā salīdzinājumā ar citām tautas saimniecības nozarēm nav liela. Kredītešanas kārtība pēc būtības ir noteikta tāda, kāda tā pastāvēja pirms MTS reorganizēšanas. Jāņem vērā, ka līdz 1958. gadam ievērojamu daļu ražošanas izmaksu kolhoziem sedza MTS no valsts budžeta līdzekļiem. Kredītu izsniegšana kolhoziem nav saistīta ar ražošanas, darba ražīguma plāna izpildi un produkcijas pašizmaksas samazināšanu. Arī

¹ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora un CSP npublicētie materiāli.

sagādes organizāciju naudas avansu lomu, kurus kolhoziem izsniedz no Valsts bankas kredīta, nedrīkst pārvērtēt. Šo kredītu saņemšanas un uzskaites kārtība no vairākām sagādes organizācijām ir visumā sarežģīta. Avansu kredīti zaudē vienu no īstermiņa kredītešanas pamatprincipiem — mērķa raksturu. Tiek likvidēta tā ekonomiskās stimulēšanas metode, kas ir tiešam bankas kredītam. Banka pēc būtības nevar arī kontrolēt šā kredīta mērķtiecīgu izlietošanu un savlaicīgu atmaksu, neizlietojot tādā kārtā vienu no kredīta funkcijām — kontroles funkciju. Atsevišķos gadījumos kolhoziem ir iespējas saņemt liekas avansu summas, noslēdzot palielinātus kontraktācijas līgumus. Gada sākumā saņemtos avansus kolhozi bieži izlieto nevis regulārai kolhoznieku avansēšanai, bet gan darba samaksai par iepriekšējo gadu, dažādu materiālu pirkšanai, nedalāmā fonda papildināšanai, apdrošināšanas maksājumu kārtīšanai un pat pirmstermiņa ienākuma nodokļa samaksai valsts budžetā. Saņemot liekas avansu kredītu summas, kolhozi praktiski vēl saņem papildus līdzekļus no Valsts bankas procentu veidā par šo avansu glabāšanu tekošajos kontos. No otras puses, lieku avansu summu izsniegšana atsevišķos gadījumos noved pie tā, ka daļu avansu kolhozi sagādes organizācijām nevar dzēst līdz gada beigām, un šīs summas paliek kā organizāciju debitoru parādi. Kolhozi līdz 1963. gada beigām nebija seguši avansus Rīgas, Daugavpils, Liepājas u. c. gaļas pārstrādāšanas uzņēmumiem. Tas viss samazina šo aizņemto līdzekļu efektīvu izlietošanu un Valsts bankas kontroli. Pašreizējie apstākļi prasa, lai vēl vairāk tiktu nostiprināti ekonomiskie sakari starp valsti un kolhoziem. Tas, pēc mūsu domām, prasa grozīt pastāvošo kolhozu kredītešanas kārtību. Tuvākajā nākotnē būtu jāpāriet uz kolhozu tiešo bankas kredītešanu, izsniedzot šo kredītu noteiktiem mērķiem, proti, augkopības, lopkopības izmaksu segšanai, ņemot vērā izpildīto darbu plānotās pašizmaksas (iekļaujot ražošanas izmaksu sastāvā arī darba algu). Bez tam kredītu būtu nepieciešams izsniegt lopbarībai, jaunlopiem un nobarojamajiem lopiem. Nav nepieciešams kredītus ražošanas izmaksām izsniegt no vairākiem aizdevumu kontiem, bet gan no viena speciālā aizdevumu konta. Jāsaka, ka tautas demokrātijas valstīs šajā jomā ir gājušas soli uz priekšu. Tā, piemēram, Bulgārijas Tautas banka tiešo bankas kredītešanu ieyeda izmēģinājuma veidā jau 1959. gadā, kredītējot 30 darba kooperatīvās zemkopības saimniecības (DKZS), bet ar 1961. gadu šo kredītešanas kārtību piemēroja visām darba kooperatīvajām zemkopības saimniecībām. Kredīts tiek izsniegts no speciālā aizdevuma konta visām tiešajām un netiešajām ražošanas izmaksām, kas paredzētas ražošanas finansu plānā. Ieņēmumi no produkcijas realizēšanas tiek ieskaitīti šā aizdevuma kārtējai samaksai. Piemērojot

bankas tiešo kredītu arī kolhozu kredītešanā, tas piedalītos visās kolhozu apgrozāmo līdzekļu riņķojuma stadijās, ražošanas krājumos, nepabeigtajā ražošanā, gatavās produkcijas atlikumu segšanā. Valsts banka, kreditejojot ražošanas izmaksas atbilstoši ražošanas plāna izpildei un prasot atmaksāt aizdevumus no kolhozu produkcijas realizēšanas, kontrolētu ar rubli visas ražošanas procesa cikla stadijas. Pārejot uz tiešo bankas kredītešanu, kolhozos samazinātos liekās un neejošās materiālās vērtības, kā arī tiktu likvidēti jeb samazināti pārejošie naudas fondi un vispār apgrozāmie līdzekļi apgrozības sfērā. Jaunā kredītešanas kārtība dotu iespēju bankai izdarīt stingrāku kontroli pār kolhozu finansiālo stāvokli, maksājumu disciplīnas ievērošanu, ražošanas, pašizmaksas un peļņas plānu izpildi, pašu apgrozāmo līdzekļu racionālu izmantošanu. Tas dotu iespēju kolhoziem kredītešanā piemērot diferencētu pieeju, labi strādājošiem kolhoziem sniedzot kredītu atvieglojumus, bet slikti strādājošiem piemērojot sankcijas. Tādējādi būtu ievēroti visi īstermiņa kredītešanas pamatprincipi, kādi pastāv, kreditejojot valsts uzņēmumus un organizācijas.

Bez šaubām, jauno kredītešanas kārtību varēs piemērot tikai tad, kad visi republikas kolhozi normēs pašu apgrozāmos līdzekļus. Kaut arī ir izstrādāti metodiskie norādījumi par kolhozu apgrozāmo līdzekļu normēšanu, lielākā daļa republikas kolhozu vēl apgrozāmos līdzekļus nenormē, tādējādi nenovērtējot šā jautājuma svarīgumu. Apgrozāmo līdzekļu normēšanas nepieciešamību nosaka arī preču naudas attiecību paplašināšanās kolhozos, kolhozu apgrozāmo līdzekļu pieaugums un saimnieciskā aprēķina tālākā nostiprināšana. Pārejot uz tiešo bankas kredītešanu, nepieciešams, lai kolhozi plānotu produkcijas pašizmaksu pēc vienas metodes, kas saskanētu ar faktiskās produkcijas pašizmaksas aprēķināšanas noteikumiem, ieviestu vienotu grāmatvedības uzskaiti (visiem lauksaimniecības uzņēmumiem), sastādītu un iesniegtu bankai ikmēneša grāmatvedības pārskatus, atspoguļotu kolhoza darbības rezultātus peļņas vai zaudējumu veidā. Tādiem jautājumiem kā apgrozāmo līdzekļu normēšanai kolhozos, plānotās produkcijas pašizmaksas aprēķināšanai un uzskaites darba nokārtošanai ir jābūt Valsts bankas iestāžu uzmanības centrā. Bez šaubām, daudz kas atkarīgs no kolhozu uzskaites darbinieku kvalifikācijas līmeņa, jo visi šie saimnieciskā aprēķina tālākās nostiprināšanas pasākumi kolhozos prasa attiecīgo darbinieku augstu kvalifikāciju. Pirmām kārtām uz tiešo bankas kredītešanu varētu pāriet ekonomiski stiprākie kolhozi, kur būtu atrisināti visi nepieciešamie priekšnosacījumi.

Partija un valdība nemitīgi veic pasākumus, kas nostiprina kolhozu ekonomiku un finanses, nodrošina tālāku kolhozu uz-

plaukumu. Apgrozāmo līdzekļu normēšana kolhozos, tiešo bankas kredītu ieviešana radīs ciešākas saites starp kolhozu un valsts finansēm.

III. VALSTS BANKAS KONTROLES UZDEVUMU UN SANKCIJU PASTIPRINĀŠANA PĒC 1954. GADA

Viena no ļoti svarīgām un īpatnējām Valsts bankas funkcijām ir tautas saimniecības kontrole ar rubli.

Izvērstā komunisma celtniecības periodā sevišķi svarīgi organizēt uzņēmumu saimniecisko plānu kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju izpildes kontroli naudas formā, ko praksē pieņemts saukt par «kontroli ar rubli». «Uzskaitē un kontrole,» rakstīja V. I. Ļeņins, «lūk, galvenais, kas vajadzīgs komunistiskās sabiedrības pirmās fāzes «nokārtošanai» un pareizai funkcionēšanai.»¹

Kontrole ar rubli sociālistiskajā sabiedrībā var parādīties vairākos veidos — kontroli organizē paši uzņēmumi, to augstākstāvošās organizācijas, valsts finansu un kredīta sistēma. Kontrole, ko organizē kredītsistēma respektīvi Valsts banka, parādās norēķinu, kreditešanas, kases un emisiju operācijās, pie tam šī kontrole pēc būtības aptver visas tautas saimniecības nozares. Konkrēti iztīrējot Valsts bankas lomu šajā jomā, nepieciešams sīkāk pakavēties pie bankas kontroles formu īpatnībām un tās efektivitātes.

Sociālistiskā saimniecībā katrs uzņēmums saistīts ar Valsts banku (turot brīvos līdzekļus bankas kontos, realizējot norēķinus ar citiem uzņēmumiem, saņemot nepieciešamos īstermiņa kredītus). Tas viss rada labvēlīgus apstākļus Valsts bankai, lai varētu izveidot kontroles funkcijas. Valsts bankas kontrole neprobežojas tikai ar to, lai uzņēmumi ievērotu bankas noteikumus norēķinu un kreditešanas lietās, bet arī lai analizētu saimniecisko un finansiālo darbību visumā, lai varētu spriest, kā uzņēmums ievēro saimniecisko aprēķinu, taupības režīmu, kā izpilda kvantitatīvos un kvalitatīvos plāna rādītājus. Valsts bankas kontroles galvenā nozīme ir aktīvi iedarboties uz saimniecisko uzņēmumu darbību. Par atklātajiem trūkumiem atsevišķo uzņēmumu vai organizāciju darbā Valsts bankai jāziņo augstākstāvošajiem saimnieciskajiem orgāniem un jāprasa, lai likvidētu trūkumus, kas traucē plānu izpildi, un jāveic konkrēti pasākumi, kas radikāli uzlabotu darbu un novērstu atklātos trūkumus.

Ļoti svarīgi, lai Valsts banka savā ikdienas darbā uzturētu ciešus sakarus ar saimniecisko uzņēmumu, arodbiedrību un par-

¹ Ļeņins V. I. Raksti. 25. sēj. Rīgā, 1951, 435. lpp.

tijas orgānu vadītājiem, ar izpildu komitejām. Svarīgos gadījumos nepieciešams vērst arī partijas rajona vai pilsētas orgānu vadītāju uzmanību uz trūkumiem saimniecisko organizāciju darbā.

Piešķirot kreditus saimnieciskajām organizācijām, Valsts bankai jāvēltn nopietna uzmanība uzņēmuma grāmatvedības uzskaites un atskaites stāvoklim, kā arī iesniegto datu pareizībai. Ir gadījumi, kad notiek valsts apmānīšana, pierakstot vai arī viltojot iesniedzamos uzskaites un atskaites datus. Sai sakarā partija un valdība uzlikusi par pienākumu Valsts bankai pastiprināti kontrolēt iesniegto ziņu pareizību. Ja Valsts banka atklāj pārkāpumus, kad apzināti iesniegtas nepareizas ziņas, materiāli par ļaunprātībām jānodod prokuratūrai, lai vainīgos sauktu pie atbildības.

Līdz 1954. gadam Valsts bankas darbs atpalika no sociālistiskās saimniecības attīstības, vienlaicīgi atslāba arī bankas loma tautas saimniecībā. Viens no lielākajiem trūkumiem Valsts bankas darbā bija tas, ka norēķinos un kredītēšanā pielietoja vienādu pieeju slikti un labi strādājošiem uzņēmumiem. Lai pastiprinātu Valsts bankas kontroles iedarbību tautas saimniecībā, 1954. gada 21. augustā PSKP CK un Padomju Savienības Ministru Padome pieņēma speciālu lēmumu par Valsts bankas lomu un uzdevumiem.

Lēmums noteica, ka, dziļi un vispusīgi analizējot, visi uzņēmumi sadalāmi 2 grupās: labi un slikti strādājošos. Uzņēmumi, kas izpilda ražošanas pašizmaksas pazemināšanas un uzkrājumu plānu, nepielaiž virsplāna zaudējumus un saglabā pašu apgrozāmos līdzekļus, pieskaitāmi pie labi strādājošiem uzņēmumiem, kuriem Valsts banka piešķir zināmus atvieglojumus un priekšrocības norēķinos un kredītēšanā. Ja labi strādājošie uzņēmumi nonākuši īslaicīgās finansiālās grūtībās (nav savlaicīgi saņēmuši samaksu no pircējiem), Valsts bankai jāsniedz tiem palīdzība aizdevumu veidā. Atvieglotais kredītēšanas režīms līdz ar to izveidojas par labi strādājošo uzņēmumu materiālās atbalstīšanas formu. Tādējādi labi strādājošie uzņēmumi var saņemt šādus aizdevumus:

1) norēķinu dokumentu samaksai par preču un materiālām vērtībām vai pakalpojumiem, ja norēķinu kontā trūkst līdzekļu sakarā ar nesavlaicīgiem maksājumiem no pircēju puses vai citiem no uzņēmuma neatkarīgiem iemesliem. Šādus kreditus Valsts banka piešķir ar termiņu līdz 20 dienām. Savstarpējos norēķinos var saņemt kredītu līdz 30 dienām debeta saldo dzēšanai;

2) darba algas izmaksai (bez augstākstāvošas organizācijas garantijas) aizdevumus ar termiņu līdz 30 dienām. Šādus aiz-

devumus izsniedz arī, ja uzņēmumam ir nokavēti Valsts bankas aizdevumi;

3) aizdevumus pagaidu vajadzībām ar termiņu līdz 90 dienām (citiem uzņēmumiem izsniedz ar termiņu līdz 45 dienām).

1954. gada 21. augusta partijas un valdības lēmums noteica, ka slikti strādājoši ir tādi uzņēmumi, kas nepilda pašizmaksas pazemināšanas un uzkrājuma plānus, pieļauj virsplāna zaudējumus un nesaglabā pašu apgrozāmos līdzekļus. Noteikumi paredz, ka Valsts bankai ir tiesības pieskaitīt uzņēmumu slikti strādājošiem, ja uzņēmuma darbā atklāti viens vai vairāki iepriekš uzskaitītie pārkāpumi. Šādos gadījumos pret uzņēmumu pielieto atsevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu, kas ietver sevī veselu kompleksu ekonomisku pasākumu, kā arī dažādas finansiāla rakstura sankcijas, pie tam Valsts bankai ir tiesības piemērot vienu vai vairākas sankcijas, vadoties no uzņēmuma stāvokļa.

Sevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu pielieto, pamatojoties uz uzņēmuma ceturkšņa atskaites materiālu analīzi, pie tam Valsts bankai jāatrod pielaipto trūkumu cēloņi, jāinformē par to arī augstākstāvošā organizācija un jāpieprasa, lai nekavējoties likvidētu pielaiptos trūkumus. Ja pēc šāda brīdinājuma 15 dienu laikā nekādi pasākumi, kas uzlabotu stāvokli, netiek veikti, uzņēmumu pārvēd uz sevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu.

Sankcijas, ko pielieto pret uzņēmumu, kas pārvests uz sevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu, ir šādas:

1) garantijas pieprasīšana no augstākstāvošās organizācijas, ka izsniegtie Valsts bankas aizdevumi iztrūkstozo apgrozāmo līdzekļu ietvaros noteiktos termiņos tiks savlaicīgi atmaksāti;

2) garantēto norēķinu formu ieviešana (limitētas čeku grāmatiņas, čeki, akceptētie maksājumu uzdevumi un akreditīvi) samaksai piegādātājiem;

3) atbildīgā glabāšanas režīma piemērošana par piesūtītajām preču un materiālajām vērtībām.

Ja augstākstāvošā organizācija atsakās dot Valsts bankas pieprasīto garantiju, tad banka pārtrauc uzņēmuma tālāku kredītēšanu un sāk agrāk izsniegto aizdevumu pirmstermiņa piedziņu maksājumu secības kārtībā, nepārnēsot tos uz nokavētajiem aizdevumiem.

Ja uzņēmums uzlabojis savu saimniecisko un finansiālo darbību un vairākus mēnešus pēc kārtas izpilda attiecīgos plāna rādītājus, — Valsts banka sevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu atceļ un atjauno vispārējo norēķinu un kredītēšanas kārtību.

Sankciju pielietošana un to iedarbība uz slikti strādājošiem uzņēmumiem nebūt nav jāuzskata par uzņēmuma galveno «iz-

dziedināšanas» un uzlabošanas līdzekli. Daudz svarīgāks un iedarbīgāks ir tas apstāklis, ka slikti strādājošos uzņēmumus Valsts banka uzņem speciālā ik dienas uzskaitē, palīdzību sniedz augstākstāvošas organizācijas, svarīga loma ir arī arodorganizācijas un partijas organizācijas palīdzībai un, beidzot, paša uzņēmuma strādnieku un kalpotāju mobilizācijai, lai rastu attiecīgas rezerves trūkumu novēršanai.

Ja, neskatoties uz piemērotām sankcijām un palīdzību, uzņēmums 6 mēnešu laikā neuzlabo savu stāvokli, Valsts bankai ir tiesības izsludināt to par maksātnespējīgu. Izsludinot uzņēmumu par maksātnespējīgu, Valsts banka 15 dienu iepriekš šo uzņēmumu brīdina un ziņo arī augstākstāvošai organizācijai. Valsts banka informē Tautas kontroles komiteju, kura, piedaloties Valsts bankas pārstāvim, izdara uzņēmumā revīziju. Uzņēmumiem, kurus izsludina par maksātnespējīgiem, Valsts banka bez jau pielietotajām sankcijām piemēro vēl papildu sankcijas: pārtrauc uzņēmuma kredītešanu visos aizdevuma veidos, pirms termiņa iekasē agrāk izsniegtos aizdevumus, neizsniedz naudu no norēķinu konta neatliekamām vajadzībām, izslēdz no visāda veida savstarpējiem norēķiniem un uzsāk uzņēmumam piederošo materiālo vērtību pārdošanu citiem valsts uzņēmumiem. Visus naudas līdzekļus, kas ieplūst norēķinu kontā secības kārtībā, izlieto darba algas izmaksai, norēķinam ar budžetu, nokavēto rēķinu apmaksai par precēm un materiālajām vērtībām, transportu, pakalpojumiem un Valsts bankas aizdevuma dzēšanai. Jāatzīmē, ka sociālistiskajā ekonomikā reti sastopami gadījumi, kad uzņēmumus izsludina par maksātnespējīgiem. Šādi gadījumi neizriet no sociālistiskās sabiedrības ekonomiskajiem nosacījumiem, bet gan no uzņēmuma vadītāja nemākulības un nespējas kārtot saimnieciskus jautājumus un ievērot sociālistiskās saimniekošanas principus.

9. tabula

Labi, apmierinoši un slikti strādājušo uzņēmumu skaits¹
(no 1955. gada 1. janvāra līdz 1964. gada 1. janvārim)

Uzņēmuma darbības stāvoklis	Uz 1. janvāri									
	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.	1963.	1964.
Labi strādājuši	602	652	677	879	930	749	771	746	751	613
%	32	35	41	52	51	43	44	42	43	37
Apmierinoši strādājuši	842	809	624	551	630	655	651	551	511	618
%	42	44	38	32	35	38	38	32	28	37
Slikti strādājuši	503	386	354	265	266	340	319	425	516	422
%	26	21	21	16	14	19	18	26	29	26
Kopā	1 947	1 847	1 655	1 695	1 826	1 744	1 741	1 722	1 778	1 653

² Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora npublicētie materiāli.

Tomēr jāatzīmē, ka sevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu nepielieto uzreiz automātiski visiem slikti strādājošiem uzņēmumiem, jo banka var dot zināmu termiņu darbības uzlabošanai, un tikai tad, ja šā brīdinājuma rezultātā neveic nekādus pasākumus, kas nodrošinātu stāvokļa uzlabošanos, banka pielieto sevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu.

Latvijas PSR tautas saimniecībā sevišķā norēķinu un kredītēšanas režīma pielietošanu sk. 10. tabulā.

10. tabula

Sevišķā norēķinu un kredītēšanas režīma pielietošana¹
(1954.—1963. g.)

Gadi	Skaits	Gadi	Skaits
1954.	16	1959.	12
1955.	58	1960.	21
1956.	56	1961.	—
1957.	25	1962.	13
1958.	24	1963.	15

Iztirzājot šos datus, redzam, ka Latvijas PSR tautas saimniecībā vēl ir ievērojams skaits slikti strādājošu uzņēmumu, pie tam, sākot ar 1960. gadu, pat ar pieaugošu tendenci. Tas norāda, ka saimnieciskās organizācijas un viņu vadītāji neizmanto visas sociālistiskās saimniecības priekšrocības, necinās par rezervju atklāšanu, arī augstākstāvošās organizācijas sev padoto uzņēmumu darbam nepievērš pietiekošu uzmanību. Arī Valsts bankas darbā šajā jomā varam konstatēt trūkumus. Dažas Valsts bankas nodaļas savlaicīgi nenoskaidro saimniecisko uzņēmumu stāvokli un darbības rezultātus. Ekonomiskais darbs ir zemā līmenī, un tā rezultātā atsevišķie uzņēmumi saimnieciskajā darbībā ir tik zemu noslīdējuši, ka gribot negribot ir jāpieņem jau visasākā Valsts bankas sankcija — jāpielieto sevišķais norēķinu un kredītēšanas režīms.

Sastopami arī gadījumi, kad sevišķā norēķinu un kredītēšanas režīma noteikšana uzņēmumiem nav pietiekami pamatota. Tajā pašā laikā ir gadījumi, kad Valsts bankas nodaļas, izanalizējot saimnieciskā uzņēmuma darbību, pamatoti prasa pārvest

¹ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora nepublicētie materiāli.

uzņēmumu uz sevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu¹, bet Valsts bankas augstākstāvošās organizācijas (kantoris, valde) pārāk kūtri pielieto šo sankciju, vai arī sarakstišanās aizņem pārāk ilgu laiku (pat vairākus mēnešus), un stāvoklis uzņēmumā vēl vairāk pasliktinās. Pielietojot sevišķo kredītēšanas un norēķinu režīmu, kā arī pirms tā (15 dienu iepriekš brīdinot uzņēmumu) svarīgi, lai Valsts banka kopā ar paša uzņēmuma saimniecisko aktīvu, partijas organizāciju, kā arī augstākstāvošo organizāciju kopīgi veiktu efektīvus pasākumus, kas patiešām radikāli uzlabotu slikti strādājošā uzņēmuma stāvokli un nodrošinātu bankas atklāto trūkumu novēršanu. Svarīgi, lai Valsts banka pirms smago sankciju kompleksa pielietošanas plašāk piemērotu atsevišķos sankciju veidus norēķinos un kredītēšanā. Šādas atsevišķi pielietotas sankcijas ļoti labvēlīgi var ietekmēt slikti strādājošā uzņēmuma darbību un īsā laikā novērst bankas atsegtos trūkumus.

11. tabula

Valsts bankas piemērotie raksturīgākie atsevišķie sankciju veidi²
(1955., 1956. un 1963. g.)

Sankcijas veids	1955.	1956.	1963.
Kredīta piešķiršana pret augstākstāvošās organizācijas garantiju	18	54	26
Kredīta izsniegšanas pārtraukšana	27	48	33
Atbildīgās glabāšanas režīms	46	25	10
Pārvešana uz akreditīvo norēķinu formu	155	184	93
Kredīta samazināšana sakarā ar neatbilstošu nodrošinājuma kvalitāti vai neejošu preču materiālam vērtībām	167	141	204

Ir vēl citas sīkāka rakstura sankcijas, ko pielieto Valsts banka katra savlaicīgi neizdarīta maksājuma gadījumā.

1) maksājumu pieprasījumi, kurus termiņā nesamaksā, tiek pārnesti uz kartotēku Nr. 2, un līdz ar to notiek norēķinu konta arests un samaksu izdara piespiedu kārtā, ievērojot maksājumu secību;

¹ Sevišķo norēķinu un kredītēšanas režīmu var ieviest tikai ar Valsts bankas kantora resp. valdes piekrišanu.

² Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora npublicētie materiāli.

2) par katru nokavēto dienu aprēķina soda naudu 0,01% apmērā par labu piegādātājam;

3) iesniedzot Valsts bankā bezpreču dokumentus kredīta saņemšanai, aprēķina soda naudu 5% no iesniegto dokumentu summas, kā arī ievieš iepriekšējo dokumentu kontroli;

4) izlietojot preču — materiālās vērtības, kuras atrodas atbildīgā glabāšanā, jāmaksā soda nauda par labu budžetam 5% apmērā no izlietoto preču vērtības, vienlaicīgi paziņojot par to augstākstāvošai organizācijai, kā arī izmeklēšanas iestādēm;

5) sistemātiskiem finansu un maksājumu disciplīnas pārkāpējiem samazina ārpus secības saņemamās naudas summas no norēķinu konta no 5% uz 3%;

6) pielieto garantēto maksājumu formu pēc bankas pieprasījuma (akreditīvs u. c.).

Valsts bankai ieteicams pielietot diferencētu pieeju, piemērojot sankciju veidus vai nu atsevišķi, vai kopumā (kā sevišķu norēķinu un kredīšanas režīmu) pēc principa, lai iespējami ātrāk novērstu visus trūkumus saimnieciskajā un finansiālajā darbībā. Finansiālās sankcijas kombinējot ar organizatoriskajiem pasākumiem, cieši sadarbojoties ar uzņēmuma partijas organizāciju, pilsētas vai rajona izpildu komiteju — radīs labvēlīgus apstākļus rezervju atklāšanai, cels uzņēmuma maksājumu un kredītdisciplīnu atbilstošā līmenī.

IV. VALSTS BANKAS LATVIJAS REPUBLIKĀNISKĀ KANTORA UN TAI PAKĻAUTO IESTĀŽU KADRU JAUTĀJUMS

Lai veiktu visus Valsts bankai uzliktos pienākumus, svarīgi nokomplektēt Valsts bankas iestādes ar labi apmācītiem darbiniekiem. Īpatnības un arī zināmas grūtības šai jomā pastāv tai ziņā, ka Valsts bankas darbiniekiem labi jāpārzina ne tikai savas iestādes darbības noteikumi, instrukcijas par norēķiniem, kredīšanu, naudas apgrozības regulēšanu un citiem tehniskiem jautājumiem, bet tai pašā laikā labi jāpārzina arī viņiem piešķirtā saimniecisko uzņēmumu, iestāžu un organizāciju specifika. Jāņem vērā, ka visas tautas saimniecības nozares atrodas ciešos norēķinu un kredīta darījumos ar Valsts banku un katra saimnieciska nozare savā praktiskajā darbībā ievērojami atšķiras viena no otras.

Valsts bankas iestādēs strādā darbinieki ar augstu kvalifikāciju, kas gadu no gada arvien uzlabojas. Pašreiz Valsts bankas iestādēs visā Padomju Savienībā strādā apmēram 75 000 cilvēku ar augstāko un speciālo vidējo izglītību.¹

¹ Посконов А. Основа наших успехов. «Деньги и кредит», 1964, № 9, стр. 12.

Savienojot darbu ar neklātienas apmācību, 1963. gadā augstskolās, tehnikumos un speciālosursos mācījās 60 000 Valsts bankas darbinieku, bet 1964. gadā pie bankas iestādēm speciālosursos turpināja mācīties 52 000 cilvēku.¹

Apskatot Valsts bankas kadru jautājumu Latvijas PSR, jāatzīmē, ka Valsts bankas valde (Maskavā) visai atzinīgi atsaucas par Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora darbu speciālo kadru komplektēšanā. Latvijas, Baltkrievijas un Ukrainas Valsts bankas republikāniskie kantori Padomju Savienības mērogā ieņem pirmo vietu citu Valsts bankas iestāžu vidū kadru sagatavošanā un komplektēšanā.²

Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora un tam padoto iestāžu kadru stāvokli raksturo šādi dati³:

	Uz 1959. gada 1. janvāri	Uz 1964. gada 1. janvāri
Darbinieku kopskaits	1 627	1 835
tajā skaitā:		
ar augstāko izglītību	97	164
ar vidējo speciālo izglītību	478	794
	(36% no kopsk.)	(57% no kopsk.)
M ā c ī j ā s		
augstākajās mācību iestādēs	94	86
vidējās speciālajās mācību iestādēs	122	50
Nomenklatūras darbinieku skaits, kam nepieciešama vidējā un augstākā izglītība	—	1 097
tajā skaitā:		
ar vidējo speciālo izglītību	—	884
ar augstāko izglītību	—	213

Dati rāda, ka vēl aizvien vajadzīgas 49 personas ar augstāko un 90 personas ar vidējo speciālo izglītību. No tā var secināt, ka P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Ekonomikas un juridiskajai fakultātei vēl pastiprināti jāgatavo kredīta speciālisti darbam Valsts bankā, pie tam nemaz vēl netiek ņemts vērā Celtniecības bankas un Darba krājkasu iestāžu speciālistu kadru pieprasījums.

¹ Посконов А. Основа наших успехов. «Деньги и кредит», 1964, № 9, стр. 12.

² Turpat.

³ Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora nepublicētie materiāli.

Ar 1963. gada 1. janvāri Valsts Darba krājkasu iestādes iekļāva Valsts bankas sistēmā. Atšķirībā no Valsts bankas darbinieku kvalifikācijas kadru stāvoklis Valsts Darba krājkasēs ir ļoti neapmierinošs.

Uz 1964. gada 1. janvāri Latvijas PSR Darba krājkasu kopējais darbinieku skaits bija 734, no kuriem augstākā izglītība bija tikai 9, bet speciālā vidējā — 162 personām.¹

Saskaņā ar Valsts bankas valdes 1963. gada 8. februāra 27. pavēli pie nomenklatūras darbiniekiem pieskaitāmi

- 1) centrālo krājkasu vadītāji un viņu vietnieki;
- 2) galvenie grāmatveži, inspektori;
- 3) I kategorijas krājkasu pārziņi.

Visām iepriekš minētajām amata personām nepieciešama vismaz vidējā izglītība. Tādējādi uz 1964. gada 1. janvāri strādāja 229 amata personas, no kurām augstākā izglītība bija 3 un vidējā — 39 personām, tātad tikai apmēram 18% no nomenklatūras darbiniekiem bija atbilstoša izglītība.

Ar ko izskaidrojams šāds nenormāls stāvoklis? Iemesli ir vairāki.

1. Republikāniskā Valsts Darba krājkasu vadība nepievērš uzmanību savu darbinieku kvalifikācijas celšanai. Netiek veikti nekādi pasākumi, lai vidusskolu beigušos darbiniekus iesaistītu augstāko mācību iestāžu vakara vai neklātienes nodaļās.

2. Līdzšinējais darbinieku atalgojums ir ievērojami zemāks nekā finansu un kredītiestādēs nodarbinātajiem speciālistiem. Šajā sakarā arī Valsts Darba krājkasu kadros vērojama liela kadru maiņa. 1963. gadā nomainījās 20,3% no darbinieku kopskaita. Viss tas, protams, negatīvi ietekmē iestādes darbu, un daļēji ar to var arī izskaidrot plāna neizpildīšanu noguldījumu piesaistīšanā, kā arī Valsts 3% aizņēmuma izplatīšanā.

Darba uzlabošana ar kadriem ir visu Valsts bankas iestāžu neatliekams un svarīgs darbs, jo no tā atkarīgs Valsts bankas darba un kontroles kvalitātes līmenis visā tautas saimniecībā.

¹ Latvijas PSR Valsts Darba krājkares kredīta pārvaldes nepublicētie materiāli.

LATVIJAS PSR KOKVILNAS RŪPNIECĪBA

Kokvilnas rūpniecība ir lielākā tekstilrūpniecības nozare, kas ražo ap 75% no visiem Padomju Savienībā izgatavotajiem audumiem. Mūsu republikā kokvilnas audumu īpatsvars visu audumu ražošanā sasniedz 62—63 procentus.

Industriālā kokvilnas pārstrādāšana Latvijā iesākās 19. gs. pirmajā pusē un, ātri attīstoties, sasniedza ievērojamu jaudu un koncentrācijas pakāpi. 1913. gadā tagadējā Latvijas teritorijā bija 13 kokvilnas rūpniecības uzņēmumu ar 6277 strādniekiem, kas ražoja 10,4 milj. metru¹ kokvilnas auduma 15 315 tūkst. rubļu kopvērtībā.²

Pirmā pasaules kara laikā (1914.—1917. g.) kokvilnas rūpniecības attīstība tika pārtraukta: daļu uzņēmumu evakuēja uz Krievijas pilsētām.

Divdesmitajos gados Latvijas tekstilrūpniecībai sāka pievērst uzmanību vietējie un ārzemju kapitālisti. Daļēji atjaunoja vecos uzņēmumus un dibināja arī jaunus.

Buržuāziskajā Latvijā kokvilnas rūpniecības tehnikas un ražošanas organizācijas līmenis bija ļoti zems, ražošanas koncentrācija, salīdzinot ar 1913. gadu, samazinājās vairāk nekā trīs reizes.

Kokvilnas audumu izlaide 1938. gadā sasniedza 20,6 milj. metru.³

1940. gada jūnijā latviešu tauta gāza Ulmaņa fašistisko diktatūru un atjaunoja padomju varu Latvijā. Kopā ar citām Baltijas republikām Latvija tika uzņemta Padomju Savienības tautu saimē, un Latvijas rūpniecībai atvērās plašas iespējas izejvielu iegādei un produkcijas noietam. Visos rūpniecības uzņēmumos izraisījās darba entuziasms. Pēc uzņēmumu nacionalizēšanas sociālistiskās rūpniecības attīstība noritēja plānvei-

¹ Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, «Statistika», 1965, 96. lpp.

² Prof. Bērziņš K. Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā. LVU Zinātniskie raksti. 18. sēj., 1958.

³ Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, «Statistika», 1965, 96. lpp.

dīgi. Sākot ar 1941. gadu, Padomju Latvijas rūpniecību iekļāva PSRS Valsts plānā.

Krasa augšupeja iesākās arī kokvilnas rūpniecībā. Par to liecina dati kokvilnas audumu ražošanā 1940. gada otrajā pusgadā (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Kokvilnas audumu produkcija¹
(1938. gada un 1940. gada II pusgadā)

Produkcijas veids	Mēra vienība	1938. g. II pusgadā	1940. g. II pusgadā
Kokvilnas audumi . . .	milj. m	9	11
" " . . .	%	100	122

Ražošanas apjoma pieaugumu sasniedza, uzlabojot ražošanas jaudas izmantošanu un visos uzņēmumos palielinot strādnieku skaitu. Latviešu proletariāta darba entuziasms izraisīja sociālistisko sacensību kokvilnas rūpniecības uzņēmumos.

Organizatoriski gandrīz visus kokvilnas rūpniecības uzņēmumus pakļāva republikas Viegglās rūpniecības Tautas komisariātam. Tikai ap 4% no kokvilnas audumu ražošanas apjoma atstāja nelieliem vietējās rūpniecības uzņēmumiem. Pavisam Viegglās rūpniecības Tautas komisariāta pakļautībā pārgāja 18 uzņēmumu ar 6099 strādniekiem. Šīs tehniski un organizatoriski atpalikušās fabrikas un sīkos uzņēmumus vajadzēja pārveidot par pirmrindas sociālistiskiem uzņēmumiem.

Uzņēmumu reorganizēšanas pirmie soļi bija sīko fabriču apvienošana un pievienošana lielajiem uzņēmumiem, tehnoloģiskās iekārtas profilaktiskā remonta sistēmas, racionālu tehnoloģisku plāna procesu un režīma izstrādāšana un ieviešana. Lielā uzmanība tika veltīta darba ražīguma kāpināšanai un darba apstākļu uzlabošanai.

Uzņēmumu reorganizēšanu un pilnveidošanu realizēja plānveidīgi, nepārtraucot to darbu un sistemātiski palielinot audumu izlaidi (sk. 2. tabulu).

¹ Дейч В. С. Резервы текстильной промышленности Латвийской ССР и перспективы ее развития. Диссертация. Рига, Институт экономики АН Латвийской ССР. 1950, стр. 50.

Kokvilnas rūpniecības darba rādītāji¹
(1938. un 1941. g.)

Rādītāji	Mēra vienība	1938. g. maijs	1941. g. maijs
Strādnieku skaits	cilv.	5 429	7 160
Strādnieku skaits	%	100	132
Ražots vidēji mēnesī auduma . .	milj. m	1,33	2,4
Ražots vidēji mēnesī auduma . .	%	100	174
Darba ražīgums	%	100	132

Bija plānota uzņēmumu rekonstrukcija un sīko fabriku likvidācija. «Zasulauka manufaktūras» tukšajos korpusos bija paredzēts ierīkot kokvilnas vērtuvi ar 23 tūkst. vārpstīm. Attiecīgs projekts jau bija izstrādāts un apstiprināts.²

Mūsu zemes mierīgo celtniecību un Padomju Latvijas rūpniecības tālāko attīstību pārtrauca hitleriskās Vācijas nodevīgais uzbrukums Padomju Savienībai.

Sākot ar pirmajām dienām, Latvijas teritorija kļuva par kara darbības arēnu, kur saimniekoja vācu okupanti un to rokaspuīši latviešu buržuāziskie nacionālisti. Latvijas kokvilnas rūpniecība, tāpat kā visa tautas saimniecība, ražoja vācu fašistu armijas un valsts vajadzībām. Tā kā kokvilnas rūpniecība bija atrauta no izejvielu bāzes, tā strādāja ar lielām grūtībām. Vairāki kokvilnas uzņēmumi tika slēgti un fabriku iekārta aizvesta uz Vāciju, neliela uzņēmuma daļa, kas turpināja darbu, pārstrādāja atlikušos izejvielu (kokvilnas) krājumus un dažādas kokvilnas atkritumus un atvietotājus (kotonīnu u. c.).

Tā, piemēram, kombinātā «Sarkanā tekstiliece» (bijusī a/s R. Feldhūns un Ko) pārtrauca darbu visi cehi, izņemot nelielo atkritumu vērtuvi, kas ražoja vignonu dziju no dažādiem atkritumiem un lupatām. Kombināta ražošanas telpās ierīkoja nometni pārvietotajiem pilsoņiem, kurus izdzina no okupētajām Padomju Savienības republikām un apgabaliem. Tur bija ierīkota arī fašistu armijas mantu noliktava. Visi izejvielu un materiālu krājumi, vērtīgākās mašīnas un inventārs, gandrīz visi elektriskie motori tika izlaupīti un izvesti uz Vāciju. Līdzīgs

¹ Де й ч В. С. Резервы текстильной промышленности Латвийской ССР и перспективы ее развития. Диссертация. Рига, Институт экономики АН Латвийской ССР. 1950, стр. 50.—52.

² Там же, стр. 52.

liktenis bija arī uzņēmumiem «Lenta» un «Strazdumuižas manu-faktūra», kur bija ierīkotas koncentrācijas nometnes.

Fabrika «Boļševička» (bijusī a/s «Bufalo») darbu gan turpināja, bet ražoja tikai rupjos audumus maisiem un vēlai armijas vajadzībām.

Okupanti sistemātiski sašaurināja Latvijas rūpniecības darbību, plānveidīgi iznīcināja tās ražošanas jaudu. 1944. gada septembrī un oktobrī okupantu rīcība uzņēmumu iznīcināšanā sasniedza augstāko pakāpi. Speciālas komandas apbraukāja visus uzņēmumus, mēģināja izvest vērtīgāko iekārtu, materiālu un gatavās produkcijas krājumus. Visu, ko nevarēja aizvest, bija paredzēts iznīcināt uz vietas, kas arī daļēji okupantiem izdevās. Gandrīz visos uzņēmumos fašistu komandas uzspīdzināja spēka un tvaika apakšstacijas, tvaika katlus, izlaupīja visus elektriskos dzinējus, daudz vērtīgu mašīnu u. c. Fabrikā «Boļševička» tika uzspīdzināti smago kalandru pamati, sadauzīti daudzu mašīnu svarīgākie mehānismi. Strādnieki dažādi kavēja savu uzņēmumu iznīcināšanu, pielietoja efektīvus pasākumus, lai saglabātu īpašumu, noslēpa vērtīgākās mantas, mašīnu mehānismus un citu.

Karš un okupācija Padomju Latvijas tautas saimniecībai nodarīja milzīgus zaudējumus. Ap 30% no kokvilnas vērpstuvju jaudas tika iznīcināta. Pilnīgi iznīcināja 2 kokvilnas rūpniecības uzņēmumus — fabriku «Sarkanā lenta» un «Itālija». Kombinātā «Lenta» bija iznīcināts apmēram 90% no vērpšanas un aušanas iekārtas, bet fabrikā «Tekstillag» — 80 procentu. Kopējie kokvilnas rūpniecības zaudējumi¹ sasniedza 22,6 milj. rubļu².

Tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas, jau 1944. gada oktobrī sākās sagrautās saimniecības atjaunošana. Strādnieki atgriezās savās fabrikās. Ar lielu atbildības sajūtu pret Dzimteni viņi sāka ceļu un fabriku atjaunošanu, iekārtas remontēšanu un uzstādīšanu, uzsāka produkcijas ražošanu. Pārkārtoja ražošanu uz sociālistiskiem pamatiem. Karš vēl nebija beidzies, tāpēc vajadzēja steidzīgi mobilizēt visus spēkus, lai ātrāk atjaunotu ražošanu, pilnīgāk apgādātu Padomju Armiju un iedzīvotājus ar kokvilnas audumiem.

Faktiski uzņēmumu atjaunošana un daļēja, lai gan ļoti ne-nozīmīga, produkcijas izlaide sākās jau 1944. gada beigās. Jāatzīmē strādnieku radošā iniciatīva uzņēmumu atjaunošanā un ražošanas organizēšanā. To raksturo šāds piemērs: 1944. gada beigās Rīgā vēl nebija elektriskās enerģijas. «Zasulauka manu-

¹ Материалы Чрезвычайной государственной комиссии по определению ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами. (Архив Совнархоза Латвийской ССР.)

² Seit un tālāk — jaunajā cenu mērogā.

faktūras» austuves strādnieki pirmos audumu metrus izstrādāja ar aužamajām stellēm, kuras darbināja ar traktoru, kas bija uzstādīts cehā.

1945. gada pavasarī ražošanu atjaunoja gandrīz visas kokvilnas rūpniecības fabrikas, bet tām trūka kvalificētu kadru, sevišķi — meistarų palīgu, tehnoloģiskās iekārtas remontētāju, vērpeju, audēju, priekšvērpeju un citu.

1945. gada otrajā pusē uzņēmumos sāka ieplūst atvaļinātie kareivji. Kopā ar nedaudzajiem vecajiem strādniekiem, kas palika uzņēmumos, un speciālistiem, kurus atsūtīja brālīgās republikas, tie izveidoja kokvilnas rūpniecības kadru kodolu. Tomēr kvalificētu kadru trūka, un daudz iekārtu stāvēja dīkā. Pavisam 1945. gadā tika atjaunotas un nodotas ekspluatācijā 29 tūkstoši vērējamo vārpstīņu un 442 aužamās stelles, bet normāli strādāja tikai ap 40% no visas ražošanas iekārtas. Uzņēmumu darbu kavēja elektriskās enerģijas, kurināmā, izejvielu (kokvilnas) u. c. materiālu trūkums. Grūtības bija ražošanas un darba organizācijā, daudzi strādnieki neizpildīja izstrādes normas, darba ražīgums bija zems. Uzņēmumos netika vesta ekonomiskā analīze.

Pavisam 1945. gadā kokvilnas rūpniecības uzņēmumi izlaida 3 milj. metru auduma. Pirmo darba gadu pēc atbrīvošanas no fašistu jūga kokvilnas rūpniecības uzņēmumi beidza ar zaudējumiem, kas sasniedza apmēram 100 tūkstošus rubļu.

Laī nokomplektētu uzņēmumus ar kvalificētiem kadriem, jau 1945. gadā pie «Zasulauka manufaktūras» un «Rīgas manufaktūras» nodibināja FRA skolas.

REPUBLIKAS KOKVILNAS RŪPniecības ATJAUNOŠANA UN TĀS TĀLĀKĀ ATTISTĪBA (1946.—1950. g.)

Pēc Lielā Tēvijas kara Komunistiskā partija un Padomju valdība nosprauda tautai uzdevumu — atjaunot izpostīto saimniecību. Uzdevumu konkretizēja pirmais pēckara piecgades plāns — PSRS tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības plāns 1946.—1950. gadam.

Saskaņā ar šo plānu Latvijas PSR paredzēja 1950. gadā palielināt rūpniecības apjomu, salīdzinot ar pirmskara — 1940. gadu, par 80 procentiem. Kokvilnas audumu izlaidēi 1950. gadā bija jāsasniedz 25 milj. metru. Faktiski 1950. gadā kokvilnas rūpniecība izlaida tikai 24,2 milj. metru auduma, pārsniedzot 1945. gada apjomu 8 reizes, 1940. gada izlaidi — par 18,4 procentiem. Piecgades uzdevums tomēr nebija izpildīts.

Sajā piecgadē pilnīgi atjaunoja visus izpostītos kokvilnas rūpniecības uzņēmumus un iesāka novecojušu, mazražīgu mašīnu aizstāšanu ar jaunu iekārtu.

Piecgades sākumā, t. i., uz 1946. gada 1. janvāri, kokvilnas rūpniecībā bija šāda tehnoloģiskā iekārta¹: vērpjamās vārpstīņas 66,6 tūkst. gab., aužamās stelles — 1700. Nozare sastāvēja no uzņēmumiem, kas bija pakļauti Viegļās rūpniecības ministrijai (sk. 3. tabulu).

3. tabula

Kokvilnas rūpniecības uzņēmumi 1946. gadā

Uzņēmumu nosaukums	Uzņēmumu sastāvs (ražotnes)	Ražotā produkcija
Kombināts «Rīgas manufaktūra»	Vērptuve, austuve, apdares fabrika	Kokvilnas diedziņi un audumi
Kombināts «Sarkanā tekstilniece»	Kokvilnas vērptuve, atkritumu (vigonijas) vērptuve, austuve, apdares fabrika, vates ražotne	Kokvilnas un vigonijas diedziņi, kokvilnas audumi, vate
Fabrika «Boļševička»	Austuve, apdares fabrika	Kokvilnas un linu audumi
Fabrika «Zasulauka manufaktūra»	Linu vērptuve, austuve	Linu diedziņi, kokvilnas un linu jēlaudumi
Fabrika «Juglas manufaktūra»	Vērptuve, austuve	Kokvilnas diedziņi, jēlaudumi
Fabrika «Rīgas diegs»	—	Sujamie diegi
Rīgas vates fabrika	—	Higroskopiskā vate
Kombināts «Kurzemes manufaktūra»	Atkritumu vērptuve, austuve, apdares cehs	Vigonijas diedziņi, kokvilnas audumi, saru audumi
Fabrika «Daugava» (Daugavpili)	Āustuve	Kokvilnas jēlaudumi
Fabrika «Rekords»	Atkritumu vērptuve, austuve	Vigonijas diedziņi, kokvilnas (mēbeļu) audumi, segas
Fabrika «Vatelīns»	—	Vatelīns

Bez šiem uzņēmumiem nelielu kokvilnas audumu daudzumu ražoja arī kooperatīvie arteļi un vietējās rūpniecības uzņēmumu sīkie cehi.

Piecgades laikā republikas kokvilnas rūpniecības struktūrā notika lielas izmaiņas. Sīkos uzņēmumus likvidēja. To iekārta un ražošanas plāni tika nodoti lielajiem uzņēmumiem. Fabriku

¹ Latvijas PSR Viegļās rūpniecības ministrijas 1946.—1950. gada piecgades plāna aprēķini. (Latvijas PSR Tautas saimniecības padomes arhivs.)

«Vatelins» pievienoja kombinātam «Kurzemes manufaktūra», higroskopiskās vates ražošanu (Rīgas vates fabrika) nodeva kombinātam «Rīgas manufaktūra». Nelielās un nerentablās ražotnes — «Rīgas diegs», «Daugava» (Daugavpili) pilnīgi likvidēja. Pārkārtojumu rezultātā piecgades beigās kokvilnas rūpniecības uzņēmumu skaits samazinājās līdz 7. 1947.—1948. gadā nobeidza tehnoloģiskās iekārtas atjaunošanu. Tomēr vērpsanas uzņēmumu jauda nesedza republikas vajadzības pēc kokvilnas diedziņiem. Dziju ievada no citām republikām, galvenām kārtām no Krievijas Federācijas (Maskavas un Ivanovas apgabala) uzņēmumiem.

Lai likvidētu disproporciju starp kokvilnas diedziņu ražošanu un pieprasījumu, 1949.—1950. gadā kombinātu «Boļševička» un «Zasulauka manufaktūra» brīvajās ražošanas telpās ierīkoja jaunas kokvilnas vērptuves ar 19,6 un 29,6 tūkstošiem vārpstīņu. Abas vērptuves apgādāja ar modernu ražošanas iekārtu. Palielinot ražošanas jaudu, republikā likvidēja kokvilnas diedziņu deficītu. Kad jaunās iekārtas pilnīgi apguva, kļuva pat iespējams zināmu dzijas daudzumu izvest uz citām republikām (galvenokārt uz Lietuvas PSR).

Jaunās vērptuves ne tikai ievērojami paplašināja kokvilnas vērpsanas jaudu, bet kā pirmie moderni iekārtotie uzņēmumi bija paraugs citu vērptuvju strādniekiem. «Boļševičkas» un «Zasulauka manufaktūras» vērptuvēs pirmo reizi republikā pielietoja vienprocesa kokvilnas irdināšanu un kulstišanu; tika uzstādīti spēcīgi irdināšanas un kulstišanas agregāti, kas nodrošināja labu kokvilnas irdināšanu un tīrīšanu un labu tīstokļa vienmērību. Veco vērpsanas sistēmu ar divām lenšu stiepsanas un divām trim priekšvērpšanas mašīnām aizstāja ar jaunu, saīsinātu vērpsanas sistēmu, turklāt priekšdzijas un dzijas uztiņumi uz spolēm šeit bija daudz lielāki nekā vecajās fabrikās. Kokvilnas audumu ražošanas dinamiku sk. 4. tabulā.

4. tabula

Kokvilnas audumu ražošana¹
(1946.—1950. g.)

Rādītāji	Mēra vienība	1940.	1946.	1948.	1950.
Audumu ražošana absolūtos izmēros.	milj. m	20,6	7,7	14,1	24,2
Audumu ražošana attiecībā pret 1940. gadu	%	100,0	37,4	68,5	117,5

¹ Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, «Statistika», 1965, 96. lpp.

Piecgades laikā audumu izlaide pieauga no 7,7 līdz 24,2 milj. m — vairāk nekā 3,1 reizi, tomēr piecgades uzdevumu audumu izlaidē (25 milj. m 1950. gadā) neizpildīja.

Tam par iemeslu bija vairāki faktori, no kuriem galvenie ir šādi:

1. Pirmajā pēckara piecgadē nebija vēl pārvarētas grūtības uzņēmumu materiāli tehniskajā apgādē. Sevišķi jūtams bija elektrisko motoru, iekārtas rezerves daļu un izejvielu trūkums.

2. FRA skolas un individuālā strādnieku apmācīšana vēl aizvien nenodrošināja uzņēmumus ar kvalificētiem kadriem.

3. Pirmajā pēckara piecgadē rūpniecība attīstījās straujākiem tempiem nekā republikas enerģētiskā saimniecība. Tāpēc kokvilnas fabrikās bija jūtams ievērojams elektriskās enerģijas deficīts, sevišķi rudenī un ziemā.

4. Dažādu iemeslu dēļ republikas kokvilnas rūpniecībā 1949.—1950. gadā atzīmējama liela pavedienu trūkstamība vērpsnā un aušanā. Trūkstamības līmenim ir ārkārtīgi liela nozīme tekstilrūpniecībā. Tās samazināšana no 100 līdz 50 gadījumiem uz 1000 vārpstīgstundām kāpina vērpes darba ražīgumu par 30 un vairāk procentiem. Latvijas fabrikās 1950. gadā pavedienu trūkstamība sasniedza vērpsnā — 200—220 gadījumu 1000 vārpstīgstundās, aušanā — 3—3,5 gadījumu 1 metrā auduma (norma — 0,3—0,4)¹.

5. Uzņēmumu specializācijas trūkums. Samērā nelielās vērptuves ar 15—20 tūkst. vārpstiņu izlaida 8—10 un vairāk diedziņu numuru audiem, pamatnei, trikotāžas vajadzībām (18—20 veidu numuri). Austuvēs uz katrām 100 stellēm izstrādāja no 15 līdz 20 audumu veidu (artikulu). Bieži vienāodus ražojumus (dziņas numurus un audumu artikuslus) izlaida vairākas fabrikas. Līdz 1949. gadam «Boļševičkā» vienā telpā auda gan linu, gan kokvilnas audumus. Tāds stāvoklis bija arī «Zasulauka manufaktūras» austuvē. Šeit bez tam vēl atradās arī maza linu vērptuve, kas pavisam neiederējās kokvilnas rūpniecības uzņēmumā.

Nenormālo stāvokli likvidēja 1949.—1950. gadā, kad kombinātā «Boļševičkā» speciālā korpusā ierīkoja īpašu linu austuvi, bet no «Zasulauka manufaktūras» linu austuvi un vērptuvi pārcēla uz Jelgavu. Uzsāka arī daļēju kokvilnas austuvju specializēšanu. Tomēr visumā par konsekvētu uzņēmumu specializēšanu šajā periodā vēl runāt nevar. Jāatzīmē arī relatīvi neracionālais kokvilnas produkcijas sortiments².

¹ Архив Совнархоза Латвийской ССР.

² Latvijas PSR Ministru Padomes CSP publicētie materiāli.

	Audumi	%
Veļas		26,7
Katūns		—
Bjāzs		14,6
Satīns		0,3
Jēlaudums		7,9
Kleitu		22,9
Virsdrebju		4,3
Mēbeļu un dekoratīvais		5,0
Pārējie		18,3

Neražoja audumus no smalkajiem diedziņiem — katūnu, satīnu, smalko kleitu audumu. Tāpēc vidējais kvadrātmetra auduma svars pārsniedza 200 gramu. Vērpšanā lielākais kārstās dzijas numurs bija 40, tikai nelielos daudzumos ražoja 54. numura dziju trikotāžas vajadzībām.

NOZARES NOSTIPRINĀŠANA UN TĀS STRAUJA ATTĪSTĪBA (1951.—1958. g.)

Laika periodu no 1951. līdz 1958. gadam Padomju Latvijas kokvilnas rūpniecībā raksturo augsti attīstības tempi, nepārtraukts ražošanas pieaugums un uzņēmumu tehniski ekonomisko rādītāju uzlabošanās. Kokvilnas audumu ražošanas pieauguma tempus raksturo šādi dati (sk. 5. tabulu).

5. tabula

Kokvilnas audumu ražošana¹ (1951.—1958. g.)

Gadi	Milj. m	% pret		
		1913. g.	1940. g.	1950. g.
1951.	31,1	299	150	129
1955.	46,5	446	226	192
1958.	46,7	450	227	193

Astoņos gados kokvilnas audumu izlaide palielinājās vairāk nekā 1,9 reizes. 1958. gadā Latvija ražoja apmēram 2,5 reizes vairāk kokvilnas audumu nekā pēdējā pirmskara gadā (1940. g.) un 4,5 reizes vairāk nekā 1913. gadā. Ievērojami uzlabojās uzņēmumu un līdz ar to visas nozares tehniski ekonomiskie rādītāji (sk. 6. tabulu).

¹ Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, «Statistika», 1965, 96. lpp.

Kokvilnas rūpniecības galvenie tehniski ekonomiskie rādītāji¹
(1951.—1958. g.)

Rādītāji	Vidēji Latvijas PSR			Vidēji PSRS 1958. g.	Latvijas PSR (%) pret PSRS 1958. g.
	1950. g.	1955. g.	1958. g.		
Bruto produkcijas izlaide uz 1 strādājošo (%)	100,0	135,0	145,0	—	—
Vērpšana					
Dzijas izstrāde 1000 vārpstīgstundās (KN)	508,0	616,0	653,0	679,0	97,6
% pret 1950. gadu	100,0	120,7	128,6	—	—
Dzijas izstrāde 1 strādniekstundā (KN)	69,4	106,3	112,6	115,6	97,4
% pret 1950. gadu	100,0	153,0	163,0	—	—
Nostrādātās strādniekstundas uz 1000 vārpstīgstundām	7,3	5,8	5,79	5,9	98,1
% pret 1950. gadu	100,0	80,0	80,0	—	—
Aušana					
Jēlaudumu izstrāde 1 stelli stundā (tūkst. audu)	6,5	8,7	9,6	11,0	87,3
% pret 1950. gadu	100,0	135,0	148,0	—	—
Jēlaudumu izstrāde 1 strādniekstundā (tūkst. audu)	11,1	18,2	23,1	35,5	65,0
% pret 1950. gadu	100,0	164,0	210,0	—	—
Nostrādātās strādniekstundas uz 100 stelli stundām	58,0	48,0	42,0	30,9	135,8

¹ Tabula sastādīta, pamatojoties uz šādiem avotiem:

Советская Латвия в цифрах. Статистический сборник. Рига, «Статистика», 1965.

Технико-экономические показатели текстильной промышленности Латвийской ССР. Статистический справочник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1960.

Текстильная промышленность Совнархоза Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1962.

Технико-экономические показатели хлопчатобумажной промышленности СССР. Статистический сборник. М., ЦИНТИ легкой промышленности, 1964.

Šajā laika periodā darba ražīgums kokvilnas rūpniecībā ir pieaudzis par 45 procentiem. Naturālajā izteiksmē darba ražīgums ir audzis vēl straujāk — vērpšanā par 63 procentiem un aušanā par 110 procentiem. Darba ražīguma straujš pieaugums ir pa lielākai daļai iekārtas intensīvas ekspluatācijas uzlabošanas rezultāts. Šajos gados pilnīgi apguva jauno iekārtu kombinātu «Boļševička» un «Zasulauka manufaktūra» vērptuvēs, pamatos rekonstruēja kombināta «Sarkanā tekstilniece» vērpțuvi, kur veco, mazražīgo iekārtu aizstāja modernas, augstražīgas mašinas un agregāti. Aušanas fabrikās (kombinātos «Boļševička», «Sarkanā tekstilniece», «Zasulauka manufaktūra») uzstādīja daudz modernu automātisku stēļu, kas paaugstināja darba ražīguma līmeni. Uz 1958. gada 1. augustu Latvijas kokvilnas austuvēs strādāja 1155 automātiskās stēlles, t. i., 63% no visa stēļu parka.¹

Vienlaikus ar jauno mašīnu uzstādīšanu uzņēmumi daudz veica arī veco mašīnu un agregātu modernizēšanu.

Vērpțuvēs ieviesa un plaši pielietoja kāršamo mašīnu zāģveida garnitūru, ar ko krasi uzlaboja pusfabrikātu un izstrādājamo diedziņu kvalitāti, uz vērpjamajām mašīnām palielināja spoļu uztinuma garumu. Visās vērpțuvēs ieviesa pašgājējus putekļu tīrītājus, pneimatiskus galu sūcējus un tā tālāk. Šie pasākumi gandrīz pilnīgi atbrīvoja vērpējas no palīgoperācijām (mašīnu tīrīšanas, notrūkušo galu uztinumu noņemšanas un tā tālāk), līdz ar to ievērojami pieauga darba ražīgums, uzlabojās diedziņu kvalitāte.

Austuvēs modernizēja mehāniskās un novecojušās automātiskās stēlles un sagatavošanas mašīnas (spolēšanas, šķērēšanas, smitēšanas).

Ievērojami uzlabojās uzņēmumu ražošanas un tehnoloģiskā disciplīna, kas samazināja diedziņu trūkstamību vērpšanas un aušanas procesos. 1958. gadā vērpšanā pavadītu trūkstamība sasniedza 143,2 gadījumus 1000 vārpstīņstundās (1950. gadā — 200—220 gadījumu), aušanā 0,37 gadījumus 1 metrā auduma (1950. gadā — 3—3,5 gadījumus).²

Lai gan palielinājās iekārtu skaits un pieauga darba ražīgums, tomēr 1958. gadā Latvijas PSR kokvilnas rūpniecība vēl atpalika no vidējiem Padomju Savienības rādītājiem. Tajā pašā laikā atsevišķas fabrikas iekārtas un darba ražīguma ziņā ierindojās starp mūsu zemes labākajiem uzņēmumiem. («Boļševička» un «Zasulauka manufaktūra» — dzijas 34. un 40. nu-

¹ Текстильная промышленность Совнархоза Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1962, стр. 24.

² Текстильная промышленность Совнархоза Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1962, стр. 27.

mura vērpšanā, «Zasulauka manufaktūra» — darba ražīgumā vērpšanā un aušanā.)

1951.—1958. gadā sāka aušanas fabriku specializēšanu; likvidēja vienāda veida produkcijas ražošanu vairākos uzņēmumos. Tā, piemēram, raibo audumu ražošanu koncentrēja kombinātos «Rīgas manufaktūra» un «Sarkanā tekstilniece», kurā auž arī flaneli. Fabriku «Rekords» (tagad «Sakta») specializēja mēbeļu un dekoratīvo audumu, bet «Kurzemes manufaktūru» — boja un boja segu ražošanā.

Tomēr specializēšana bija nepilnīga. Atsevišķiem uzņēmumiem palika vēl diezgan plašs audumu sortiments. Vērpšanu specializēšana faktiski neskāra, un katrā vērpšanas fabrikā palika liela diedziņu numuru un veidu dažādība.

Visumā izlaižamo audumu sortiments 1958. gadā, salīdzinot ar 1950. gadu, uzlabojās. Sortimenta struktūra bija šāda¹:

Audumi	%
Katūns	6,4
Bjazzs	8,3
Satīns	26,9
Veļas	9,2
Jēlaudums	6,9
Kleitu	13,2
Virsdrēbju	7,7
Mēbeļu un dekoratīvais .	2,8
Pārējie	17,8

Vidējais kvadrātmetra auduma svars samazinājās līdz 157 gramiem, blīvums (audu skaits 1 cm) palielinājās līdz 23 audiem.² Latvijas kokvilnas rūpniecība sāka ražot lielos daudzumos smalkus audumus — dažādus katūna un satīna grupas audumus, smalkus veļas (mašapolāmu), kleitu audumus un citus.

No 1951. līdz 1958. gadam kokvilnas rūpniecība guva ievērojamus panākumus, bet tai tomēr vēl bija lielas rezerves, neizmantotas iespējas, kuru mobilizēšana atļautu sasniegt vēl augstāku attīstības līmeni.

Pie šādām rezervēm jāpieskaita tehnoloģiskās iekārtas virsplāna dīkstāves, galvenokārt organizatorisko iemeslu dēļ, likvidēšana (sk. 7. tabulu).

¹ Советская Латвия в цифрах. Статистический сборник. Рига, «Статистика», 1965, стр. 97.

² Текстильная промышленность Совнархоза Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1962, стр. 28.

7. tabula

**Tehnoloģiskās iekārtas dikstāve¹
(1958. g.)**

Ražotnēs	Dikstāve (%)	
	pēc plāna	faktiski
Vērpšanā . . .	4,0	5,7
Aušanā . . .	3,9	6,8

Sevišķi liela virsplāna dikstāve bija kombinātos «Rīgas manufaktūra», «Juglas manufaktūra» un fabrikā «Sarkanā tekstilniece». Ja tehnoloģiskās iekārtas dikstāve nebūtu pārsniegusi plāna robežas, 1958. gadā papildus būtu ražots vēl 800 tonnu diedziņu un ap 1600 tūkst. metru auduma.

Lielas rezerves slēpjas arī iekārtas un darba ražīguma līmeņa dažādībā republikas uzņēmumos. Augstākais darba ražīguma līmenis ir sasniegts kombinātos «Boļševička» un «Zasulauka manufaktūra» (sk. 8. tabulu).

8. tabula

Darba ražīgums lielākajos kokvilnas rūpniecības uzņēmumos 1958. gadā²

Uzņēmuma nosaukums	Darba ražīgums (izstrāde 1 strādniekstundā) naturālajā izteiksmē	
	vērpšanā (KN)	aušanā (tūkst. audu)
«Boļševička»	137,5	39,1
«Zasulauka manufaktūra»	141,7	45,0
«Rīgas manufaktūra»	99,9*	18,0
«Sarkanā tekstilniece»	116,0	12,9
«Juglas manufaktūra»	113,1*	—

* Vecā iekārta

Kombinātu «Rīgas manufaktūra», «Sarkanā tekstilniece» un fabrikas «Juglas manufaktūra» relatīvi zema darba ražīgums daļēji izskaidrojams ar ražojamās produkcijas sortimenta īpatnībām, tomēr galvenais iemesls ir zema tehniskā bruņojuma līmenis, trūkumi ražošanas un darba organizācijā.

¹ Текстильная промышленность Совнархоза Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1962, стр. 18 и 25.

² Текстильная промышленность Совнархоза Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1962, стр. 19 и 26.

Kā trūkums nozares darbā šajā laika periodā jāatzīmē arī nepietiekoša ražojamās produkcijas sortimenta uzlabošana un jauno, progresīvo apdares veidu ieviešana. Daļēji tas izskaidrojams ar objektīviem iemesliem (apgādes trūkumi utt.), tomēr lielā mērā šeit vainojami arī uzņēmumu un nozares vadītāji, kas sortimenta bagātināšanai un uzlabošanai neveltīja pietiekamu uzmanību.

SEPTIŅGADES PLĀNA IZPILDES GAITA

(1959.—1964. g.)

Padomju Savienības tekstilrūpniecība septiņgadē (1959.—1965.) attīstās saskaņā ar PSKP Centrālās Komitejas un PSRS Ministru Padomes lēmumu, kas tika pieņemts 1959. gada novembrī¹. Mūsu republikas kokvilnas rūpniecībai septiņgades beigās — 1965. gadā jāražo 55,1 miljons metru auduma², tas ir par 18% vairāk nekā 1958. gadā.

Septiņgades plānā noteikts ne tikai palielināt produkcijas ražošanas apjomu, bet arī ievērojami paplašināt un uzlabot audumu sortimentu, palielināt tādu audumu izlaidi, pēc kuriem ir liels iedzīvotāju pieprasījums — katūna, satīna, raibo un citu grupu audumu ražošanu. Ievērojami jāuzlabo audumu kvalitāte un izskats.

Plānota nozares specializēšanas uzlabošana, atsevišķo uzņēmumu racionālas kooperēšanas organizēšana.

Specializēšana un kooperēšana ir efektīvas un progresīvas ražošanas organizācijas pildveidošanas formas, kas veicina darba ražīguma kāpināšanu, produkcijas kvalitātes uzlabošanu. Specializētajos uzņēmumos ir vieglāk ieviest un pielietot jauno, progresīvo tehniku un masu plūsmas ražošanu. Uzņēmumu specializēšanu sk. 9. tabulā.

9. tabula

Kokvilnas rūpniecības uzņēmumu specializēšanas virzieni

Uzņēmuma nosaukums	Specializēšanas virzieni
«Boļševička»	Bjaza audumi
«Zasulauka manufaktūra»	Satīns, metkals, grinsbons (jēlaudumi)

¹ «Правда», 1959 г. 10 декабря.

² Latvijas PSR Tautas saimniecības padomes arhivs.

Uzņēmuma nosaukums	Specializēšanas virzieni
«Rīgas manufaktūra»	Raibie, virskreklu un «Tika» ¹ audumi
«Sarkanā tekstilniece»	Ziemas kleitu audumi (flanelis), irotē audumi, pikē segas
«Sakta»	Mēbeļu un dekoratīvie audumi
«Kurzemes manufaktūra»	Bojs ² , boja segas

Lai uzlabotu audumu apdari, 1965. gadā bija paredzēts nobeigt lielas apdares fabrikas celtniecību, kas apstrādās republikā ražotos jēlaudumus. Līdz ar šīs fabrikas nodošanu ekspluatācijā likvidēs nelielos apdares cehus kombinātos «Rīgas manufaktūra», «Sarkanā tekstilniece», «Boļševička» un «Kurzemes manufaktūra», kuros jēlaudumu apstrādā ļoti nepiemērotos apstākļos ar vecām mašīnām un ierīcēm — krāso, balina, apdrukā un tā tālāk. Jaunās apdares fabrikas plānotā jauda ir 75 milj. m auduma gadā. (Kokvilnas audumu apdares koncentrācijas lietderību 1957. gadā pamatoja republikas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts.³)

Septiņgadē ievērojami jāpilnveidojas uzņēmumu tehniskajam bruņojumam. Ar augstā stiepuma aparātiem apgādāto vērņemamo mašīnu īpatsvars palielināsies līdz 93%, automātisko aužamo stēļu — līdz 75 procentiem. Jāmekanizē palīgdarbi — uzņēmumu iekšējais transports, mašīnu tirīšana un kopšana. Pilnīgi jālikvidē smagais fiziskais darbs visos uzņēmumos.

Plānoto pasākumu izpildes rezultātā 1965. gadā darba ražīgumam vērņemšanā jāpieaug par 5,7% un aušanā — par 6,9% (naturālajos rādītājos).

Darbaļaužu pašai izlēdzīgā un mērķtiecīgā darba rezultātā septiņgades sešos gados ir sasniegti šādi rādītāji (sk. 10. tabulu).

No 10. tabulas redzams, ka jau 1964. gadā izpildīts septiņgades darba ražīguma celšanas uzdevums vērņemšanā (pieaugums 20,8%, plāns — 5,7%). Aušanā tuvojās uzdevuma izpildei. Sekmīgi izpildīts 1964. gada ražošanas paplašināšanas plāns.

¹ Tiks — audums spilvena pārvalkiem, matraču un vasaras krēslu apvalkšanai, saules telšu izgatavošanai u. c.

² Bojs — uzkārstis audums sporta uzvalkiem, segām u. c.

³ Дейч В. С. Специализация и кооперирование в текстильной промышленности Латвийской ССР. Рига, Академия наук Латвийской ССР, 1958.

Kokvilnas rūpniecības darba rādītāji¹
(1958.—1964. g.)

Rādītāji	Mēra vienības	1958.	1964.	1964. g. (%) pret 1958. g.
Kokvilnas audumu izlaide . . .	milj. m	45,02	56,31	125,0
Kokvilnas dzijas izlaide . . .	t	13 100,0	14 307,0	109,2
Strādājošo skaits (pēc saraksta) . . .	cilv.	8 131,0	9 185,0	112,9
tajā skaitā strādnieki . . .	„	7 025,0	8 129,0	115,7
Uzstādītas vērpijāmās vārpstīņas . . .	tūkst. gab.	127,6	138,0	108,1
Uzstādītas stelles . . .	gab.	1 904,0	2 255,0	118,4
Iekārtas ražīgums				
vērpišanā — dzijas izstrāde 1000 vārpstīņstundās . . .	KN	653,0	708,0	108,4
aušanā — jēlaudumu izstrāde 1 strādniekstundā . . .	tūkst. audu	9,6	10,1	105,2
Nostrādātas cilvēkstundas				
vērpišanā — 1000 vārpstīņstundās . . .	—	5,79	5,2	88,7
aušanā — 100 stēļu stundās . . .	—	42,0	42,7	101,7
Darba ražīgums				
vērpišanā — dzijas izlaide 1 strādniekstundā . . .	KN	112,6	136,1	120,8
aušanā — jēlaudumu izlaide 1 strādniekstundā . . .	tūkst. audu	23,1	23,6	102,2

Septiņgadē pabeigta «Zasulauka manufaktūras» un «Rīgas manufaktūras» rekonstruēšana. Veikti svarīgi pasākumi «Juglas manufaktūras» ražošanas pilnveidošanai un paplašināšanai.

¹ Tabula sastādīta, pamatojoties uz šādiem avotiem:

Текстильная промышленность Совнархоза Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1962, стр. 10.

Советская Латвия в цифрах. Статистический сборник. Рига, «Статистика», 1965, стр. 46 и 112.

Fabriku «Sakta» (bijušais «Rekords») šajos gados paplašināja, pievienojot bijušo vilnas fabriku «Merīno». Uzņēmumos lielākā daļa veco vērptamo mašīnu ir apmainītas ar jaunām, oriģinālām mašīnām. Daudz jaunu ražošanas iekārtu ir uzstādīts aušanas fabrikās: «Zasulauka manufaktūrā» austuve paplašināta ar 140 jaunām automātiskajām stellēm, «Sarkanajā tekstilniecē» un «Rīgas manufaktūrā» ar automātiskajām stellēm aizvietotas vecās mehāniskās stelles. Ap 60 jaunu stellu jaudas palielināšanai saņēma fabrika «Sakta». Šajā laikā uzņēmumi modernizēja arī iekārtu, kuras tehniskais līmenis vairs neatbilda mūsdienu prasībām, bet kuru pēc attiecīgas pilnveidošanas var vēl sekmīgi ekspluatēt. 1963. gadā vien tika modernizētas vairāk nekā 1280 dažādu mašīnu un agregātu.

1963. gadā iēsākta jaunās apdares fabrikas celtniecība. Arī pašreizējos balināšanas, krāsošanas un apdares cehos pēdējos gados pilnveidota tehnoloģija, ieviesti jauni materiāli un apdares veidi. Kokvilnas rūpniecības uzņēmumi ir uzlabojuši ražošanas organizēšanu un ražošanas procesu mehanizēšanu, sevišķi palīgdarbu. To mehanizēšanu sekmēja Viegļās rūpniecības pārvaldes Speciālais projektēšanas un konstruēšanas birojs, ko nodibināja 1957. gadā, bet kas faktiski izvērsa darbu, sākot tikai ar 1959.—1960. gadu. Ievērojama loma ir arī Rīgas tekstiliekārtas rūpnīcai, kas veica mehanizēšanas darbus pēc minētā biroja projektiem. Speciālā projektēšanas un konstruēšanas biroja, Rīgas tekstiliekārtas rūpnīcas un fabriku kolektīvu ciešās sadarbības rezultātā pēdējos gados mehanizēti izejvielu, pusfabrikātu un gatavās produkcijas transportdarbi «Zasulauka manufaktūrā», «Boļševičkā», «Juglas manufaktūrā» un «Sarkanajā tekstilniecē».

Lielu darbu paveikuši uzņēmumu novatori. Kombināta «Zasulauka manufaktūra» novatori E. Cukurs, E. Pētersons un citi paši konstruēja, izgatavoja un nodeva ekspluatācijā mehanizētu plūsmas līniju jēlaudumu tīrīšanai un pārbaudei. Turpat mehanizēti kraušanas darbi jēlaudu noliktavā. Kombināta «Boļševička» novatori L. Zicers, L. Fabrikants un K. Sala izgatavoja oriģinālu auduma grīstu iztaisnošanas mašīnu.¹

Veiktā darba rezultātā uzlabojās kokvilnas rūpniecības ražošanas mehanizācijas rādītāji (sk. 11. tabulu).

¹ К л а з с Б. Н. К вопросу комплексной механизации производственных процессов В сб. «Механизация производственных процессов на предприятиях легкой промышленности Латвийской ССР», № 2. Рига, Латинти, 1964.

Ražošanas mehanizācijas rādītāji (%)¹
(1959.—1963. g.)

Rādītāji	1959.	1963.
Mehanizētajos ražošanas procesos nodarbināto strādnieku skaits	45,1	57,3
Darba mehanizācijas līmenis	34,5	43,7
Ražošanas procesu mehanizācijas līmenis . .	61,7	87,5

Pēdējos gados ievērojami uzlabojušies uzņēmumu tehniski ekonomiskie rādītāji (sk. 12. tabulu).

Vērpšanā gandrīz visi uzņēmumi sasniedza un daži pat pārsniedza nozares vidējos rādītājus iekārtas un darba ražīgumā. Vienīgi fabrikas «Juglas manufaktūra» rādītāji atpaliek no nozares vidējiem rādītājiem, bet tas izskaidrojams ar to, ka ražotās produkcijas sortiments krasi atšķiras no vidējā nozares sortimenta. («Juglas manufaktūra» ražo kārstos un sukātos diedziņus ar vidējo numuru 69,74, PSRS rūpniecībā dzijas vidējais numurs ir 39,4.)

Aušanā nozares vidējos rādītājus pārsniedza kombināti «Boļševička» un «Zasulauka manufaktūra», pārejo uzņēmumu audumu sortiments nav salīdzināms.

Pēdējos gados līdz ar nemītīgu darba ražīguma pieaugumu palielinājās arī strādnieku vidējā darba alga (sk. 13. tabulu). Latvijas kokvilnas rūpniecība padomju varas divdesmit piecos gados ir guvusi ievērojamus panākumus. Salīdzinot ar pirmskara — 1940. gadu, audumu ražošana ir palielinājusies gandrīz 2,5 reizes.

Pēckara periodā audumu izlaide ir pieaugusi 17 reizes. Uzlabojušies arī visi tekstilrūpniecības darba rādītāji. Tādi attīstības tempi ir iespējami tikai sociālistiskā zemē, kur tautas augošo vajadzību apmierināšana ir kļuvusi par augstāko likumu.

¹ Tabula sastādīta, pamatojoties uz šādiem avotiem:

План ликвидации тяжелого ручного труда на предприятиях легкой промышленности Совнархоза Латвийской ССР на 1961—1965 гг. (Приложение к постановлению Совнархоза Латвийской ССР № 34 от 1961 года. Архив Совнархоза Латвийской ССР.)

Перспективный план комплексной механизации производственных процессов в промышленности Латвийской ССР на 1963—1970 гг. Отрасль — легкая промышленность (Архив Совнархоза Латвийской ССР.)

Kokvilnas rūpniecības uzņēmumu darba un iekārtas ražīgums¹
(1958.—1964. g.)

12. tabula

Uzņēmumu un ražotņu nosaukums	Iekārtas ražīgums vērpsnā — KN 1000 vārpstīgstundās; aušanā — audu skaits 1 stundā			Vidējā izstrāde 1 strādniekstundā vērpsnā — KN aušanā — tūkst. audu			Nostrādātās cilvēkstundas iekārtas darba laika vienībā vērpsnā — 1000 vārpstīgstundās; aušanā — 100 stēļu stundās		
	1958.	1961.	1964.	1958.	1961.	1964.	1958.	1961.	1964.
«Zasulauka manufaktūra»									
vērpsnā	703	728	754	141,7	153,5	160,1	5,0	4,74	4,70
aušanā	10 861	11 323	11 827	45,0	53,7	58,8	24,0	21,10	20,10
«Sarkanā tekstilniece»									
vērpsnā	726	771	853	116,0	123,0	133,7	6,3	6,27	6,38
aušanā	7 741	8 731	9 287	12,9	17,2	20,5	60,0	51,00	45,30
«Boļševička»									
vērpsnā	749	773	848	137,5	141,3	158,2	5,4	5,47	5,36
aušanā	11 151	11 485	11 387	39,1	46,2	45,2	28,6	24,90	25,20
«Rīgas manufaktūra»									
vērpsnā	688	701	727	99,1	103,7	129,3	6,9	6,80	5,62
aušanā	8 994	9 193	9 356	18,0	20,0	23,0	50,0	46,00	40,60
«Juglas manufaktūra»									
vērpsnā	544	570	590	113,7	121,7	151,1	4,8	4,70	3,90
Vidēji Padomju Savienībā									
vērpsnā	679	714	720	115,6	129,0	132,0	5,9	5,54	5,45
aušanā	10 984	11 360	11 446	35 500,0	38 605,0	41,5	30,9	29,40	29,00

¹ Tabula sastādīta, pamatojoties uz šādiem avotiem:

Текстильная промышленность Совнархоза Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, ЦСУ Латвийской ССР, 1962, стр. 19 и 26.

Технико-экономические показатели хлопчатобумажной промышленности СССР. Сборник. М., ЦИНТИЛегпром, 1964, стр. 80 и 81.

Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli par 1964. gadu.

**Vidējās darba algas palielināšanās
(1958.—1963. g.)**

Rādītāji	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.	1963.	1964.
Vidējā gada darba alga (rubļos)	905,1	927,1	949,9	986,0	1 003,0	1 010,3	1 050,6
% pret iepriekšējo gadu .	—	102,4	102,5	103,8	101,7	100,7	104,0

Kapitālistiskajās zemēs, kur augstākais likums ir dziņa pēc peļņas, kokvilnas audumu ražošana, salīdzinot ar 1938. gadu, samazinājusies par 9,7%¹, kaut gan šie audumi ir ļoti vajadzīgi iedzīvotājiem.

Lai gan sasniegti labi rezultāti, tomēr republikas kokvilnas rūpniecībā ir vēl daudz neizmantotu rezervju kā izejvielu un materiālu izlietošanā, tā arī iekārtas un darba resursu izmantošanā. Galvenais neizmantoto rezervju cēlonis ir nozares nepietiekošā ražošanas koncentrācija, kas neļauj attīstīt vajadzīgā apjomā tās specializēšanu, it sevišķi — tehnoloģisko. Datus par Latvijas PSR kokvilnas rūpniecības koncentrāciju sk. 14. tabulā.

14. tabula

Kokvilnas rūpniecības ražošanas koncentrācija Baltijas republikās²

Republika	Vērpšanā			Auššanā		
	uzņēmumu skaits	vērpjamo vārstiņu skaits (tūkst.)	vērpjamo vārstiņu skaits I uzņēmumā (tūkst.)	uzņēmumu skaits	aužamo stīļu skaits	aužamo stīļu skaits I uzņēmumā
Latvijas PSR	7	138,9	19,8	7	2 228	318
Lietuvas PSR	2	118,6	59,3	2	584	292
Igaunijas PSR	2	346,3	173,1	4	5 937	1 484

¹ Хлопчатобумажная промышленность капиталистических стран. М., ЦИНТИЛегпром, 1962, стр. 7.

² Латвийский комплексный научно-исследовательский институт легкой промышленности. Отчет по теме № 61 «Разработка предложений по предметной специализации хлопчатобумажных предприятий Западного экономического района». Рига, 1963. (Ротапринт.)

Caurmērā katras 40 stelles ražo vienu audumu (artikulu), katras 3,6 tūkst. vārpstiņu — vienu dziedziņu numuru. Tādos apstākļos nevar sasniegt pilnīgu iekārtas noslogošanu, jo tā bieži jāpārstāda, kas izsauc lieku mašīnu dīkstāvi.

Liels šķērslis iekšējo ražošanas rezervju izmantošanā ir uzņēmumu tehniskā un organizatoriskā līmeņa nevienādība. Tās iemesls ir nozares struktūras nepilnība. Līdzās relatīvi lieliem, samērā labi organizētiem uzņēmumiem («Zasulauka manufaktūra», «Rīgas manufaktūra» u. c.) pastāv mazi uzņēmumi («Sakta», «Kurzemes manufaktūra») un pat pusamatnieciskas darbības un cehi (fabrikā «Sadarbs»). Šajos uzņēmumos grūti mehanizēt ražošanas procesus, it sevišķi palīgdarbos, ieviest un efektīvi izmantot jauno tehniku.

Lai tālāk attīstītu kokvilnas rūpniecību, nepieciešams rast apstākļus visu neizmantoto rezervju mobilizēšanai.

PADOMJU LATVIJAS KOKVILNAS RŪPniecības ATTISTības PERSPEKTIVAS

Tautas vispusīgo vajadzību apmierināšanai nepieciešams racionāli attīstīt produkcijas ražošanu, tajā skaitā arī dažādu kokvilnas audumu izlaidi.

Kokvilnas audumu sortiments ir ļoti plašs. Ražot visus audumu veidus (artikulus) vienā republikā ir nelietderīgi un pat neiespējami, tāpēc kokvilnas rūpniecības tālākā attīstība jāvirza tā, lai ar minimāliem ražošanas resursiem un kapitālieguldījumiem sasniegtu audumu un dziedziņu izlaidi tādā sortimentā un apjomā, kas kopā ar attiecīgo ievedumu no citām brālīgajām republikām un importu atbilstu mūsu republikas iedzīvotāju pieprasījumam un tautas saimniecības vajadzībām.

Latvijas kokvilnas rūpniecība attiecīgi jāspecializē, tai cieši jāsadarbojas un jākooperējas ar citām Padomju Savienības republikām, pirmām kārtām ar Rietumu ekonomiskā rajona republikām — Lietuvas un Igaunijas PSR.

Datus par kokvilnas audumu ievedumu un izvedumu republikā sk. 15. tabulā.

Lielāko daļu audumu (1963. gadā 89,5%) iaved no Krievijas Federācijas republikām un apgabaliem. Latvijas audumus izved uz Krievijas PFSR, Ukrainas PSR, Baltkrievijas PSR un relatīvi ļoti maz uz mūsu kaimiņu republikām — Lietuvas PSR un Igaunijas PSR.

Turpmāk mūsu republikas kokvilnas rūpniecība attīstīsies saskaņā ar Rietumu ekonomiskā rajona attīstības galvenajiem virzieniem.

Kokvilnas audumu balance¹ (%)

Gadi	Sagēmts		Izlietots	
	ražots Latvijas PSR	ievests no citām republikām un importēts	realizēts Latvijas PSR	izvests uz citām republikām un eksportēts
1956.	71,0	29,0	62,3	37,3
1961.	63,5	36,5	70,0	30,0
1963.	62,5	37,5	67,9	32,1

Nākamajos piecos gados kokvilnas ražojumu izlaide turpinās pieaugt. 1970. gadā paredzēts ražot 62—64 miljonus metru kažādu audumu. Tas ir par 10—13% vairāk nekā 1964. gadā².

Rūpniecības nepārtrauktā izaugsme, ražošanas apjoma krass pieaugums, jaunās tehnikas un tehnoloģijas ieviešana, ražošanas procesu mehanizēšana prasa tālāku ražošanas organizācijas pilnveidošanu, jaunu ražošanas organizācijas formu ieviešanu. Īpatrod jauna, efektīva kokvilnas nozares pārvaldes organizācijas forma, kas atļautu konsekventi pilnveidot uzņēmumu specializēšanu, to kooperēšanu, radniecisko ražošanas vienību koncentrēšanu un apvienošanu. Pēdējo gadu prakse pierādīja, ka ļoti efektīva ekonomisko rajonu rūpniecības nozaru pārvaldes forma ir nozaru ražošanas apvienības — firmas.

Ražošanas apvienību pamatā ir nozares kopība un tehnoloģisko procesu vienotība, kas nodrošina maksimālas iespējas priekšmetu un tehnoloģiskajai specializēšanai, racionālai ražošanas procesu mehanizēšanai, progresīvo pārvaldes organizācijas, ražošanas, plānošanas un uzskaites metožu ieviešanai. Šeit tiek radīti priekšnosacījumi viendabīgo apakšnozaru apvienošanai un koncentrēšanai, labākai jaudas un platību izmantošanai un optimālai resursu izlietošanai.

Latvijas kokvilnas rūpniecības organizācijas un pārvaldes pilnveidošanai ir lietderīgi izmantot citu brālīgo republiku ra-

¹ Tabula sastādīta, pamatojoties uz šādiem avotiem:

Дейч В. С. Специализация и кооперирование в текстильной промышленности Латвийской ССР. Академия наук Латвийской ССР, 1958. Латвийский комплексный научно-исследовательский институт легкой промышленности. Отчет по теме № 61 «Разработка предложений по предметной специализации хлопчатобумажных предприятий Западного экономического района».

Latvijas republikāniskās tekstilražojumu tirdzniecības bāzes nepublicētie materiāli par 1963. gadu. (Bāzes arhīvs.)

² Latvijas PSR Tautas saimniecības padomes Viegglās rūpniecības pārvaldes nepublicētie dati. (Latvijas PSR TSP arhīvs.)

žošanas apvienību — firmu pieredzi, dibinot līdzīgu ražošanas apvienību, kuras sastāvu un galvenos rādītājus raksturo 16. tabula.

16. tabula

Kokvilnas rūpniecības apvienības sastāvs un galvenie rādītāji

Uzņēmuma nosaukums	Sastāvs un iekārtas jauda (produkcijas gada izlaide)			Strādājošo skaits (tūkst. cilvē.)
	vērpšana (tūkst. vārpstīgu)	aušana (stelli skaits)	apdare (milj. m)	
«Rīgas manufaktūra» (galvenais uzņēmums)	26,8	350	20,9/75 ¹	1,8
1. filiāle («Juglas manufaktūra»)	44,5	—	—	1,1
2. filiāle («Boļševička»)	19,6	320	20,6	1,4
3. filiāle ² («Zasulauka manufaktūra»)	32,0	825	0,4	1,4
4. filiāle («Sarkanā tekstilniece»)	12,4	323	9,6	1,4
5. filiāle («Kurzemes manufaktūra»)	2,4	79	1,5	0,5
6. filiāle («Sakta»)	1,2	134	0,5	0,6
7. filiāle («Sadarbs»)	—	124	1,7	1,1
Kopā	138,8	2 155	55,2/75 ¹	9,2

Piezīme: ¹ ražos pēc jaunās apdares fabrikas uzcelšanas.

² 3. filiāle ražo arī jēlaudumus.

Pazīmes, kas nosaka kokvilnas rūpniecības firmas nozares kopību, ir ražojamās produkcijas (kokvilnas audumi), pārstrādājamo izejvielu (kokvilnas un ķīmiskās šķiedras) un tehnoloģisko procesu vienotība (vērpšana, aušana, apdare).

Atšķirībā no citu rūpniecības nozaru pirmajām padomju firmām, kur sīkie uzņēmumi tika apvienoti ar kādu lielāku, labāk organizētu uzņēmumu, jaundibināmajā firmā ietilpst relatīvi lieli kombināti un fabrikas. Kombināts «Rīgas manufaktūra» ir izraudzīts par firmas galveno uzņēmumu. Pēc jaunās apdares fabrikas uzcelšanas šeit tiks koncentrēta visa gatavo kokvilnas audumu izlaide.

Jaunās firmas dibināšana dos ievērojamu ekonomisku efektu, galvenokārt ražošanas koncentrācijas, konsekventas tehnoloģiskas specializēšanas un lietderīgas kooperēšanas rezultātā. Apvienošana uzlabos ražošanas pārvaldes organizāciju, pilnveidos plānošanu, uzskaiti, centralizēs materiālu un tehnikas apgādi un produkcijas realizēšanu.

Tuvākajos gados uzņēmumu ražošanas jauda palielināsies. 1965.—1966. gadā sāks strādāt jaunā centrālā apdares fabrika ar jaudu 75 milj. metru audumu gadā. Šeit paredzēts pielietot modernus agregātus, plūsmas līnijas, ieviest jaunu apdares veidu. Atbrīvotajās apdares cehu telpās («Boļševičkā», «Sarkanajā tekstilniecē», «Rīgas manufaktūrā», «Kurzemes manufaktūrā») varēs uzstādīt vērpsšanas un aušanas iekārtas. Uzcels papildu korpusus fabrikā «Juglas manufaktūra» un kombinātā «Zasuļauka manufaktūra» (nākamās firmas 1. un 3. filiāle). Jaunajos cehos un iecirkņos ieviesīs jaunus tehnoloģiskus procesus. Vērpsšanas cehus apgādās ar modernu, t. i., «bez priekšdzijas» sistēmas iekārtu¹. Tai ir tikai trīs tehnoloģiskie pārgājieni (agrāko sešu vietā), tāpēc tā aizņem mazāku ražošanas platību un prasa ievērojami mazāk darbaspēka.

Līdztekus jaunās iekārtas uzstādīšanai lielu darbu veiks arī strādājošās tehnikas pilnveidošanā. Esošās vērptuves darbošies vēl pēc vecās sistēmas, bet šeit plaši modernizēs kāršanas, lenšu stiepšanas un vērpsšanas mašīnas.

Vērpsjamo mašīnu stiepšanas aparātu modernizēšana atļaus palielināt stiepšanu no 14—18 līdz 30—40. Pilnveidojot kāršanas un lenšu stiepšanas mašīnas, varēs samazināt priekšdzijas numuru, priekšvērpēju skaitu par 30—40% un panākt ievērojamu darba ražīguma pieaugumu.

Sevišķi liela nozīme ir pavedienu trūkstamības samazināšanai. Tās līmenis ir atkarīgs no ražošanas kultūras, tehnoloģiskas disciplīnas un tehnikas stāvokļa. Trūkstamībai ir izšķiroša ietekme uz darba ražīgumu vērpsnā (sk. 17. tabulu).

17. tabula

Trūkstamības ietekme uz darba ražīgumu
54. numura dzijas ražošanā²

Rādītāji	Dzijas trūkstamība 1000 vārpstīgstundās					
	10	30	60	90	120	150
Vērpesas apkalpošanas zona (vārpstīgu skaits)	3780	2902	2150	1710	1419	1213
Darba izlietojums 1000 kg dzijas ražošanai (cilvēkstundās)	29,1	37,8	51,5	65,2	79,7	94,7

¹ Архив Совнархоза Латвийской ССР.

² Turpat.

Kā redzam, trūkstumības samazināšana no 150—120 līdz 90 gadījumiem 1000 vārpstīņstundās palielina vērpes apkalpošanas zonu no 1213—1419 līdz 1710 vārpstīņām un samazina darba izlietojumu par 25—30 procentiem. Tuvākajos gados austuvēs turpināsies mehānisko aušanas stēļu aizvietošana ar automātiskajām, jaunos aušanas iecirkņos pielietos bezatspolu stelles. Sagatavošanas nodaļās uzstādīs jaunas spolēšanas, šķērēšanas un smitēšanas mašīnas un audu spolēšanas automātus.

1970. gadā gandrīz pusi no audumiem izlaidīs ar nenomazgājamo apretu: tie mazgājot nerausies. Ap 20% no visiem audumiem būs ar dažādiem speciāliem apdares efektiem (gofrē, flokonē u. c.).

Ievērojami uzlabosies uzņēmumu specializēšana, kas turpmāk notiks kokvilnas rūpniecības firmas ietvaros.

Ekonomiski lietderīgās ražošanas koncentrēšana, specializēšana, kooperēšana un kombinēšana ir svarīgi produkcijas apjoma palielināšanas faktori. Uzņēmumu koncentrēšana un specializēšana rada labvēlīgus apstākļus tehnikas progresam, augstākā ražošanas iekārtas efektīvu tehnoloģisko procesu ieviešanai, ražošanas procesu mehanizēšanai un pat automatizēšanai.

Tekstilrūpniecībā vēsturiski izveidojās un dabūja plašu pielietošanu t. s. priekšmetu specializēšana. Uz tās bāzes vēlāk attīstījās arī stadiju tehnoloģiskās specializēšanas forma.

Mūsu republikas kokvilnas rūpniecības specializēšana turpmāk attīstīsies līdztekus citu Rietumu ekonomiskā rajona republiku rūpniecības specializēšanai.¹

Tuvākajos 5—6 gados Latvija ražos satīnu, flaneli, virskreklu un kleitu audumu, kā arī dažādus žakarda audumus (mēbeļu, galdaudu u. c.), boja segas. Attiecīgi specializēs arī diedziņu ražošanu.

Milzīga nozīme ir audumu sortimenta uzlabošanai un paplašināšanai, to kvalitātes un izskata uzlabošanai. Auduma kvalitātes uzlabošana nedrīkst pasliktināt uzņēmumu tehniski ekonomiskos rādītājus. Tāpēc turpmāk jaunu audumu veidu un struktūru radīšanai, to gaumīgai apdarei (krāsošanai, apdrukāšanai utt.) vienlaikus ar eksperimentāliem un mākslinieciskās apdares darbiem izvērsīs zinātniskās pētniecības darbu ražošanas procesu ekonomiskai un mākslinieciskai optimalizācijai.

Ievērojamas pārmaiņas tuvākajos gados notiks kokvilnas rūpniecības izejvielu struktūrā. Līdz šim kokvilnas audumiem

¹ Латвийский комплексный научно-исследовательский институт легкой промышленности. Отчет по теме № 61 «Разработка предложений по предметной специализации хлопчатобумажных текстильных предприятий Западного экономического района». Рига, 1963.

lietoja gandrīz vienīgi kokvilnu un ļoti maz viskozes šķiedru. Turpmāk ievērojami palielinās dažādu ķīmisko šķiedru pārstrādāšanu maisījumā ar kokvilnu (lavsāns, kaprons u. c.), kas atļaus uzlabot audumu fiziski mehāniskās īpašības un izskatu.

Uzņēmumu specializēšana, vienveidīgo ražotņu apvienošana un koncentrēšana atļaus pilnīgāk un efektīvāk mehanizēt ražošanas procesus, uzlabot nozares mehanizācijas rādītājus un samazināt darba izlietojumu ražošanā (sk. 18. tabulu).

18. tabula

Ražošanas mehanizācijas līmeņa rādītāji¹

Rādītāji	1962. g. fakt.	1970. g. plāns
Ražošanas mehanizācijas līmenis (%)		
Pamatražošanā	89,0	94,8
Palīgražošanā	22,9	29,9
Ražošanas kompleksās mehanizācijas līmenis (%)		
Pamatražošanā	1,9	88,2
Palīgražošanā	—	0,85
Darba izlietojums uz bruto produkcijas 1000 rubļiem (%)		
Pavisam kopā	100,0	77,5
tajā skaitā nemehanizētā darba	40,2	19,4
smagā fiziskā darba	4,3	—

Sevišķi nozīmīgs ir pamatražošanas kompleksās mehanizācijas rādītājs, kas pieaug no 1,9% 1962. gadā līdz 88,2% 1970. gadā. Tas nozīmē, ka pamatražošanas strādnieki tiks atbrīvoti gandrīz no visām palīgfunkcijām, kas līdz šim vēl nav mehanizētas, galvenokārt mašīnu un iekārtu apkalpošanā. Ieviesis mehānismus un ierīces spoļu noņemšanai no vērptamajām un šķēterējamajām mašīnām. Pilnveidos pašgājēju pneimatiskos mašīnu tīrītājus, pneimatiskos pavedienu galu ķērājus, plašāk

¹ Архив Совнархоза Латвийской ССР.

К л а з с Б. К вопросу комплексной механизации производственных процессов. В сб.: «Механизация производственных процессов на предприятиях легкой промышленности Латвийской ССР» № 2. Рига, Латгити, 1964.

pielietos dažādas beztaras transporta ierīces un tā tālāk. Lielu uzmanību pievērsīs palīgsaimniecību pilnveidošanai un lietderīgai koncentrēšanai (iekārtas remonts, transporta saimniecība, taras saimniecība u. c.).

Iepriekš minētā firma būs pirmā kokvilnas rūpniecības ražošanas apvienība Padomju Savienībā, tāpēc šeit teorētiski jāizstrādā daudz neatrisinātu jautājumu ražošanas un pārvaldes organizācijā un jāievieš praksē attiecīgie pasākumi tās uzlabošanai. Rūpīgi jāanalizē firmas ražošanas struktūra, lai atrastu optimālo firmas un tās filiāļu pārvaldes sistēmu, jāunificē un jāvienkāršo firmas filiāļu iekšējā plānošana un uzskaitē, jāizstrādā dokumentācijas formas vienveidīgai ražošanas procesu kodificēšanai, kas atļaus efektīvi pielietot moderno, ātri darbojošos skaitļošanas tehniku plānošanas, uzskaites un analitiskajā darbā.

Firmā varēs sekmīgi ieviest un plaši pielietot jaunākos zinātnes sasniegumus. Elektronu, pusvadītāju un ultraskaņu tehnika, radioaktīvie izotopi, automātiskās kontroles un vadīšanas ierīces, augstmolekulārie savienojumi, jaunākie ķīmiskie preparāti un citi zinātnes sasniegumi nodrošinās nozares augstu tehnisko līmeni un attiecīgi izmainīs nozares tehniski ekonomiskos rādītājus.

Sevišķu uzmanību pievērsīs darba apstākļu uzlabošanai. Turpināsies un padziļināsies pētījumi un praktiskie darbi normālu klimatisko apstākļu radīšanai visos cehos. Tiks ieviestas automātiskās ierīces gaisa temperatūras un mitruma regulēšanai, darba vietu apgaismošanas uzlabošanai, trokšņu samazināšanai cehos, sevišķi austuvēs.

Kopā ar citām tautas saimniecības nozarēm kokvilnas rūpniecība ieguldīs savu daļu partijas uzdevumu izpildīšanā — komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanā.

LATVIJAS PSR KŪDRAS RŪPNIECĪBA

Viens no dabas resursiem, kam ir zināma loma tautas saimniecībā, ir kūdra.

Kūdras krājumu ziņā Padomju Savienība ieņem pirmo vietu pasaulē. Pēc vispārgeoloģiskās uzskaites datiem aprēķināts, ka PSRS ir 158 mljrd. t kūdras krājumu, kas sastāda 60,8% no visiem pasaules kūdras krājumiem.¹

PSRS teritorijā esošie kūdras resursi koncentrēti galvenokārt KPFSR teritorijā (92,0%), kā arī Baltkrievijā (3,2%), Ukrainā (2,3%) un Baltijas republikās (2,6%). Pārējās republikās kūdras resursi ir niecīgi un sastāda tikai 0,1% no kopējā daudzuma.²

Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas Padomju Savienībā veikts liels darbs kūdras atradņu pētīšanā, tomēr visas atradnes vēl nav pilnībā izpētītas. No kopējā kūdras fonda (pēc platības) izpētīti 81,2%, bet detali — tikai 6,8%, rekognoscēti — 11 procenti.³

Esošie kūdras krājumi vislabāk izpētīti rajonos, kur plaši attīstījusies kūdras ieguve: KPFSR Centrā, Baltkrievijā, Baltijas republikās, kaut gan šeit atsevišķās vietās veikti tikai maršruta pētījumi, piemēram, Baltkrievijā no visiem izpētītajiem kūdras krājumiem (77,1%) 39,1% izpētīts ar maršruta pētījumiem, Lietuvā — 42,9% utt.⁴

I. LATVIJAS PSR KŪDRAS FONDA RAKSTUROJUMS

Latvijas kūdras fonda sistemātiska izpēte sāka 1926. gadā, kad toreizējā Latvijas Universitātes purvu un kūdras pētīšanas laboratorija veica lielāko kūdras atradņu rekognoscējošu izmeklēšanu. Šie pirmreizējie izpētes darbi aptvēra visu Latvijas te-

¹ О л е н и н А. С. Использование торфяных богатств СССР. М., 1960. стр. 7.

² Там же, стр. 8.

³ Экономика торфяной промышленности. Минск, 1961, стр. 11. (Институт экономики АН БССР.)

⁴ Там же.

ritoriiju. Tos vadīja profesors Dr. P. Nomals. Darbus pabeidza 1933. gadā. Izpētes rezultātus publicēja kūdras fonda veidā. Šajā kūdras fondā ietverti galvenokārt tikai valsts mežu fondā esošie kūdrāji, kas lielāki par 50 hektāriem. Šos datus plaši izmantoja pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā, kad sāka strauji attīstīties kūdras rūpniecība.

Ļoti plaši kūdras atradņu pētījumi veikti pēc Lielā Tēvijas kara, kad uzsāka jaunu lielu kūdras uzņēmumu celtniecību, veco uzņēmumu paplašināšanu; pieauga kūdras ieguve un izmantošana kolhozos un padomju saimniecībās. Jau 1948. gadā ģeoloģijas un minerāloģijas zinātņu kandidāts L. Liepiņš sastādīja Latvijas PSR kūdras fondu¹, bet 1950. gadā Latvijas hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūts — republikas kūdras fonda raksturojumu pa rajoniem.

Istenojot republikas valdības lēmumu par lauksaimnieciskās nozīmes kūdras atradņu izpētišanu, tika veikti sistemātiski kūdrāju pirmreizējas izmeklēšanas darbi pēc atvieglotas maršruta metodes, pie tam tika izmeklētas visas kūdras atradnes, kas nebija mazākas par 1 ha un par kurām nebija izpētes materiālu. Tādējādi uz 1962. gada 1. janvāri mūsu republikā izpētītas 5789 kūdras atradnes ar kopējo platību 559 860 ha (0 — poligona robežās), kas aizņem 8,7% no republikas teritorijas.²

Izpētītā kūdras atradņu platība sastāda 86,2% no iespējamā kūdras fonda mūsu republikā. 83% kūdras atradņu (pēc skaita) izmeklētas ar atvieglotā maršruta paņēmieni, bet vislielākās kūdras atradņu platības (57%) un lielāko rūpniecisko nogulumu krājumi (66%) izmeklēti ar rekognoscēšanas paņēmieni. Detali izmeklēto kūdras atradņu platība sastāda 16% no visiem kūdras atradņu krājumiem, bet detali izmeklēto rūpnieciskās kūdras nogulumu krājumi — 21%³. Vislielākās detali izmeklēto kūdras atradņu platības atrodas Rēzeknes, Jēkabpils un Rīgas rajonos.

Izpētītie kūdrāji ir dažāda tipa. To platību pa tiem sk. 1. tabulā.

No kopējā izpētīto kūdras atradņu skaita 5078 atradnes ar kopējo platību 444 455 ha (6,9% no republikas teritorijas) ir ar rūpniecisku nozīmi. Šajās atradnēs atrodas 11 313,395 milj. m³

¹ Лиепин Л. Я. Торфяной фонд Латвийской ССР, 1948. Архив Управления топливной промышленности СНХ Латвийской ССР (машинпись).

² Druvietis R. Kūdras ražotāja rokasgrāmata. Rīgā, LVI, 1962, 11. lpp.

³ Latvijas hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūta nublicētie materiāli.

dabiski mitrās kūdras. Minēto kūdrāju rūpnieciskie nogulumu pēc platības sadalās šādi:

	objektu skaits	%
līdz 9	2 174	42,8
no 10— 49	1 695	33,4
„ 50— 99	462	9,1
„ 100— 499	586	11,5
„ 500— 999	85	1,7
„ 1 000—4 999	71	1,4
lielāki par 5 000	5	0,1

1. tabula

Izpētīto kūdrāju tipi Latvijas PSR¹
(stāvoklis uz 1962. g. 1. janvāri)

Kūdrāju tipi	Kūdras atradņu kopplatība (ha)	% no kopējās platības
Augstā tipa kūdrāji	255 146	45,6
Zemā tipa kūdrāji	253 222	45,2
Pārejas tipa kūdrāji	51 516	9,2
Kopā	559 860	100,0

Kūdras rūpniecisko nogulumu lielāko platību aizņem augstā (228 470 ha jeb 51,4%) un zemā (180 116 ha jeb 40,5%) tipa kūdrāji. Mazāk izpētīti ir pārejas tipa kūdrāji, kas aizņem 35 869 ha jeb 8,1 procentu².

Plašākai rūpnieciskai izmantošanai ir noderīgas tās kūdras atradnes, kuru platība ir 100 ha un lielāka. Tādu atradņu republikā ir 747. Tajās koncentrēti 90,3% no visiem izpētajiem kūdras nogulumu krājumiem, pie tam 50,2% kūdras nogulumu krājumu ir atradnēs, kas lielākas par 1000 hektāriem. Pārējās atradnes ir ar vietēju nozīmi un izmantojamas galvenokārt lauksaimniecībā (mēslojuma un pakaišu ieguvei).

¹ Druvietis R. Kūdras ražotāja rokasgrāmata. Rīgā, LVI, 1962, 11. lpp.

² Latvijas hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūta npublicētie materiāli.

Kūdras atradņu sadalījums pēc lieluma¹

Kūdras atradnes			Kūdras nogulumu krājumi	
platība (ha)	skaits	kopējā platība (ha)	tūkst. m ³	%
I — 99	4 331	80 672	1 098 662	9,7
100 un lielākas . . .	747	363 783	10 214 733	90,3
lielākas par 1000 . .	76	184 388	5 681 194	50,2
Kopā	5 078	444 455	11 313 395	100,0

Rūpnieciskas nozīmes kūdras atradnēs visvairāk sastopama augstā tipa kūdra. Dabiski mitrā kūdra tajā sastāda 7536,7 milj. m³ jeb 66,6% no visiem dabiski mitrās kūdras krājumiem. Vairāk nekā 3 mljrd. m³ augstā tipa kūdras krājumu ir ar zemu sadalīšanās pakāpi (zem 20%). Šī kūdra atrodas nogulumu virsējos slāņos parasti 1—2 m biezumā, kaut gan sastopami arī kūdrāji, kuros maz sadalījušās kūdras slānis sasniedz 6—7 m biezumu.²

Maz sadalījusies kūdra (galvenokārt sfagnu kūdra) sastopama visos republikas rajonos. Tā ir labs izejmateriāls pakaišu kūdras, siltuma izolācijas materiālu un hidrolīzes produktu ražošanai. Zem maz sadalījušās kūdras, atradņu apakšējos horizontos atrodas labi sadalījusies kūdra, kura, tāpat kā zemā tipa atradņu kūdra ar augstu sadalīšanās pakāpi, der kurināmajam, kūdras mēslojumam un dažādu ķīmisku produktu ieguvei.

Zemā tipa kūdras nogulumu lielākās platības atrodas republikas austrumu daļā. Zemā tipa dabiski mitrās kūdras krājumi sastāda 2948,1 milj. m³ jeb 26,1%, bet pārejas tipa — 828,5 milj. m³ jeb 7,3% no visiem republikas dabiski mitrās kūdras krājumiem.

No visām izmeklētajām kūdras atradnēm 1600 atradņu dibena slāņos atrasti sapropeli vai sapropelīta nogulumi, kuru krājumus novērtē ap 1500 milj. m³.³

Mūsu republikā nav neviena administratīvā rajona, kurā nebūtu kāds lielāks vai mazāks kūdrājs. Tomēr kūdrāju skaits un lielums dažādos rajonos ir nevienmērīgs un atkarīgs no vietas reljefa, klimata, grunts un notekūdeņu rakstura u. c. faktoriem.

¹ Latvijas hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūta nepublicētie materiāli.

² Turpat.

³ Turpat.

Visvairāk un vislielākie kūdrāji sastopami Austrumlatvijas zemienē (sevišķi Lubānas ezera rajonā) un Piejūras zemienē (trijstūrī Rīga — Jelgava — Tukums).

Lubānas ezera rajonā atrodas 21 liels kūdrājs, kas satur 6,6% no visiem republikas rūpnieciski izmantojamajiem kūdras krājumiem.¹ Šeit atrodas lielākais republikas kūdrājs — Teiču purvs, kura platība ir apmēram 19 000 ha, bet dabiski mitrās kūdras krājumi — 820 380 tūkst. m³.² Austrumlatvijas zemienē atrodas arī tādi lieli kūdrāji kā Olgas kūdrājs — 3540 ha, Baltie klani — 4064 ha, Kļani — 2830 ha,³ Skrebeļu — Skrūzmaņu kūdrājs 3768 ha, Krievu — Jersikas kūdrājs — 5183 ha un citi⁴.

Piejūras zemienē starp Rīgu, Jelgavu un Jūrmaļu teritorijas pārpurvošanās pārsniedz 30%⁵. Starp Rīgu un Jelgavu atrodas vislielākā augsta tipa kūdrāju grupa t. s. Olaines kūdras masīvu komplekss, kurā ietilpst Cenas tīrelis — 10 628 ha, Medema — 2733 ha, Ložmetējkalsns — 1283 ha, Ebeļmuiža — 1237 ha u. c. kūdrāji.⁶ Šīs grupas dabiski mitrās kūdras krājumus vērtē uz 371 475 tūkst. m³, kas sastāda 3,3% no visiem republikas rūpnieciskās nozīmes kūdras resursiem.⁷

Otrs lielākais šā rajona kūdrāju komplekss atrodas Lielupes kreisajā krastā 20—30 km. rādiusā no Ķemeriem. Te ietilpst Ķemeru—Smārdes tīrelis—5104 ha⁸, Kaigu purvs — 3290 ha, Drabiņu kūdrājs — 1760 ha, Raganu — 1211 ha, kā arī citi kūdrāji.⁹

Vairākas lielas kūdras atradnes atrodas arī Baltijas jūras piekrastē, piemēram, Sārnates — 5173 ha (Kuldīgas rajonā), Nīdas — 2156 ha (Liepājas rajonā) un citas.¹⁰

Ziemeļlatvijas zemienē kūdras masīvi izvietoti samērā vienmērīgi. Tajā ir vairāki lieli augstā un zemā tipa kūdras masīvi, piemēram, Rūjas purvs — 2607 ha, Lielais (Mujānu) — 2543

¹ Друвнет Р. Я., Биркман Ж. М. Торфяные месторождения Латвийской ССР и их использование. Рига, Изд-во Академии наук Латвийской ССР, 1960, стр. 26.

² Turpat, 81., 82., 88. lpp.

³ Turpat, 80., 81. lpp.

⁴ Latvijas hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūta nepublicētie materiāli.

⁵ Друвнет Р. Я., Биркман Ж. М. Торфяные месторождения Латвийской ССР и их использование. Рига, Изд-во Академии наук Латвийской ССР, 1960, стр. 22.

⁶ Latvijas hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūta nepublicētie materiāli.

⁷ Друвнет Р. Я., Биркман Ж. М. Торфяные месторождения Латвийской ССР и их использование. Рига, Изд-во Академии наук Латвийской ССР, 1960, стр. 22.

⁸ Turpat, 59., 60. lpp.

⁹ Latvijas hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūta nepublicētie materiāli.

¹⁰ Turpat.

ha, Sedas — 7504 ha u. c. kūdrāji.¹ Ziemeļrietumu daļā teritorijās pārpurvošanās noris nedaudz straujāk (12—15%) nekā pārējā daļā (8—10%).

Vismazākā republikas teritorijas pārpurvošanās vērojama Vidzemes centrālajā un Sēlijas augstienē (4—5%), Kurzemes augstienē (5—6%), Austrumlatvijas augstienē (7—10%) un Zemgales līdzenumā. Daudzās Lielupes pietekas šeit izveido dabisku teritorijas drenāžu, kas novada lieko mitrumu un neļauj izveidoties lieliem kūdras masīviem.²

Izpētītie kūdras krājumi pēc sava sastāva ir visai dažādi (dažāds kūdras tips, dažāda sadalīšanās pakāpe, pelnu saturs, gaistošo vielu daudzums, botāniskais sastāvs, siltumspēja utt.), tāpēc iespējama to kompleksa izmantošana. Kūdras var izmantot kurināmā (enerģētiskā un komunālā), pakaišu, kūdras minerālā amonjaka mēslojuma (KAMM), kūdras izolācijas plašu, segmentu un paneļu, cementa, parketa un apšuvuma plākšņu, kūdras koksa, dažādu ķīmisko produktu (etilspirta, furfurola, skābeņskābes, etiķskābes, šķidrās ogļskābes) ražošanai (sk. literatūras sarakstu 121.—123. lpp.).

Daļa no minētajiem kūdras izmantošanas virzieniem vēl ir eksperimentālās un pusrūpnieciskās pārbaudes stadijā (parketa, koksa, ķīmisko produktu ražošana). Kūdras izmanto galvenokārt komunālajā saimniecībā kā kurināmo elektroenerģijas un siltumenerģijas ražošanai un pakaišiem lauksaimniecībā.

II. KŪDRAS IZMANTOŠANA BURŽUĀZISKAJĀ LATVIJĀ

Buržuāziskajā Latvijā kūdras izmantojaniecīgos daudzumos. Tā sedza tikai 2% no kopējā enerģijas patēriņa (1938. gadā), kaut gan kūdras enerģijas krājumi sastādīja 47% no kopējiem vietējiem enerģijas krājumiem (malkas, ūdens enerģijas un kūdras).³

Kūdras ieguve buržuāziskajā Latvijā attīstījās samērā lēni, un tai dažādos laika periodos bija svārstīgas tendences. No 1919. līdz 1921. gadam vērojama kūdras ieguves palielināšanās (1919. gadā — 12 tūkst. t, 1921. gadā — 35,6 tūkst. t), bet 1922. gadā tā krasi samazinās (iegūts 18,6 tūkst. t). No 1922. līdz 1927. gadam kūdras ieguve atkal pieauga un sasniedza 40,8 tūkst. tonnu.⁴

¹ Latvijas hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūta neregulārie materiāli.

² Turpat.

³ Latvijas zemes bagātību pētījumi. Rīgā, Zemes bagātību pētīšanas institūts, 1939, 54. lpp.

⁴ 40 лет торфяной промышленности СССР. Под редакцией канд. техн. наук Баусина А. Ф. М.—Л., Госэнергоиздат, 1957, стр. 237.

Trīsdesmito gadu sākumā lielāku vēribu piegrieza pakaišu ražošanai: organizēja speciālas pakaišu kūdras fabrikas — Ploce (1933. g.), Līvānus (1934. g.), Salaspili (1934. g.). Sākot ar 1935. gadu, paplašināja dedzināmās kūdras ražošanu, kuras ieguvi organizēja valsts uzņēmumos līdzās pakaišu kūdras ražošanai, kā arī izveidoja jaunus dedzināmās kūdras ražošanas uzņēmumus Kūkas (1937. g.), Daugavpili (1937. g.) un citus.

Ar kūdras ieguvu buržuāziskajā Latvijā nodarbojās dažādas iestādes un organizācijas, kā arī privātas personas (atsevišķi rūpnieki, lauksaimnieki).

Vislielākā kūdras izstrādājumu ražotāja organizācija bija 1938. gada 1. aprīlī nodibinātā akciju sabiedrība «Kūdra». Tai nodeva Zemkopības ministrijas Valsts kūdras uzņēmumu pārvaldes fabrikas «Ploce», «Salaspils», «Līvāni», «Sloka», «Kūkas», «Daugavpils». A/s «Kūdra» 1939./40. gadā iekārtoja vēl 7 jaunas kūdras fabrikas: «Aizpute», «Slamste», «Bauska», «Misa», «Skrunda», «Olaine», «Garozā».

A/s «Kūdra» lielākajos purvos ražoja dedzināmo kūdras rūpniecības uzņēmumiem un lielāko pilsētu vajadzībām. 1940. gadā akciju sabiedrības uzņēmumi saražoja 120,9 tūkst. t dedzināmās kūdras.¹ Bez dedzināmās kūdras ražoja arī pakaišu kūdras («Ploce», «Salaspils» un «Līvāni»). 1940. gadā šie uzņēmumi ražoja 277 413 pakaišu kūdras saiņu², kūdras smeltni, kuras daudzums, pēc autora aprēķiniem, līdzinājās 38,6 tūkst. m³ vai 4,4 tūkst. t, izolācijas plātes («Ploce») un izolācijas segmentus cauruļu izolēšanai («Līvāni»).

Daļu a/s «Kūdra» ražotās produkcijas izveda arī uz ārzemēm. Tā pakaišu kūdras izveda uz ASV, kūdras izolācijas plātes (nelielos daudzumos) — uz Ēģipti, Poliju, Zviedriju.

Otrs lielākais kūdras ieguvējs Latvijā bija Mežu departaments, kas saimnieciskā kārtā (sākot ar 1936. gadu) ražoja dedzināmo un pakaišu kūdras vairāk nekā 70 purvos. Raksturīgi, ka lielākā daļa kūdras iegūšanas vietu bija nelieli purvi vai arī lielāku purvu daļas (kūdras ieguvu no 10 līdz 40 ha lielās platībās). 1940. gadā Mežu departaments lielākajās ražošanas vietās 37 purvos, kuros kūdras ieguvei izmantoja galvenokārt elevatormašīnas un ražoja vairāk nekā 500 t gaissausas kūdras gadā, kopsummā ieguva 57,1 tūkst. t dedzināmās kūdras.³ Bez tam kūdras ieguva vēl 30 mazākos purvos. Aprēķināts,

¹ Zemes bagātību pētīšanas institūta raksti. IV-4. Rīgā, Zemes bagātību pētīšanas institūta izdevums, 1944, 12. lpp.

² Turpat, 14. lpp.

³ Turpat, 15., 16. lpp.

ka kopējais ražotais dedzināmās kūdras daudzums šajās ieguves vietās ir 17,9 tūkst. tonnu¹.

Vecākais kūdras pārstrādātājs bija Kriminālpolitiskais (agrākais Cietuma) departaments, kas kūdras ieguvi uzsāka jau 1922. gadā. Tā fabrikas, kurās nodarbināja galvenokārt politiskos ieslodzītos, atradās Siguldā un Līksnā (Daugavpils apriņķī). Tās apgādāja ar dedzināmo kūdras cietumus, valsts iestādes un privātos noņēmējus. Vairāki rūpniecības uzņēmumi kūdras ieguva savām vajadzībām (Valgundes un Drabiņu kūdras fabrikas, VEF, Krustpils cukurfabrika, 5 spirta dedzinātavas, vairāki ķieģeļu ceplī, stērķeļu fabrikas, tvaika dzirnavas u. c.). Tie 1940. gadā ražoja (kopā ar Kriminālpolitisko departamentu) 33,3 tūkst. t gaissausas dedzināmās kūdras.²

Bez minētajiem ražotājiem dedzināmo un pakaišu kūdras (sevišķi pēdējo) ražoja arī atsevišķi lauksaimnieki, lauksaimniecības biedrību kūdras sekcijas, piensaimnieku sabiedrības, patērētāju biedrības un citi. Tomēr drošu ziņu par šo grupu saražoto kūdras produkcijas daudzumu nav.

Kopējā kūdras ieguve (nosacītā mitruma) 1940. gadā pēc mūsu aprēķina (ieskaitot visus ražotājus un visu izgatavoto produkciju: dedzināmo kūdras, pakaišus, smeltni, izolācijas plātes un segmentus) sastāda apmēram 334 tūkst. tonnu.

Kopējo 1940. gadā ražoto atsevišķo kūdras izstrādājumu daudzumu sk. 3. tabulā.

3. tabula

Atsevišķo kūdras izstrādājumu kopprodukcija 1940. gadā³

Uzņēmumi	Dedzināmā kūdra (tūkst. t)	Pakaišu kūdra (tūkst. t)	Kūdras smeltnes (tūkst. t)	Izolācijas plātes (tūkst. m ³)	Izolācijas segmenti (tūkst. gab.)
Pavisam	212,9	76,5	4,4	1,5	15
tajā skaitā:					
a/s «Kūdra»	120,95	20,8	4,4	1,5	15
Mežu departaments	57,1	3,8	—	—	—
pārējie ražotāji	34,85	51,9	—	—	—

¹ Zemes bagātību pētīšanas institūta raksti. IV-4. Rīgā, Zemes bagātību pētīšanas institūta izdevums, 1944, 15., 16. lpp.

² Turpat, 20. lpp.

³ Sk. 105. lpp.

Piezīme.

Daži autori savos darbos nepareizi apgaismo buržuāziskās Latvijas kūdras rūpniecības sasniegto ražošanas līmeni, norādot, ka pakaišu kūdra¹ un izolācijas plates² līdz 1940. gadam nav ražotas. Arhīva un citi autora izmantotie materiāli rāda, ka šāds apgalvojums neatbilst īstenībai. 1940. gada faktiski ražotais kūdras izstrādājumu sortiments redzams tabulā.

1940. gadā iegūtais pakaišu kūdras daudzums aprēķināts šādi:

a) kopējā iegūtā pakaišu kūdras daudzumā ietverta visa atsevišķo ražotāju — a/s «Kūdra», Mežu departamenta, atsevišķo lauksaimniecības biedrību, savienību, lauksaimnieku utt. ražotā pakaišu kūdra. Pēc prof. Dr. P. Nomala datiem šie ražotāji 1940. gadā ieguvuši 665,0 tūkst. m³ gaissausas pakaišu kūdras.³ Pārreķinot kopējo ražoto pakaišu kūdras daudzumu tūkstošos tonnu, pieņemts, ka vidējā kūdras sadalīšanās pakāpe bijusi 12%, tās kondicionālais mitrums — 33%, 1 m³ svars — 115 kg;

b) a/s «Kūdra» uzņēmumos ražotais pakaišu kūdras daudzums aprēķināts, pieņemot, ka 1 pakaišu sains sver 75 kilogramus. 1940. gadā a/s «Kūdra» uzņēmumi «Ploce», «Salaspils» un «Līvāni» kopā saražojuši 277 413 pakaišu kūdras saipus⁴;

c) pēc prof. Dr. P. Nomala novērtējuma apmēram 66% no visas pakaišu kūdras kopprodukcijas ražojuši lauksaimnieki (aptuveni 51,9 tūkst. t). Tiem pieskaitītas arī lauksaimnieciska rakstura biedrības, pagastu un dažu pilsētu pašvaldības u. c. nerūpnieciska rakstura pakaišu kūdras ražotāji.⁵ Tā kā lauksaimnieku iegūtās pakaišu kūdras daudzuma noteikšanā iespējamas neprecizitātes (sakarā ar nedrošajām ziņām par saražoto kūdras daudzumu), nosacīti vērtējams arī kopējais 1940. gadā saražotais pakaišu kūdras daudzums — 76,5 tūkst. tonnu. Tomēr autors uzskata par iespējamu izmantot dotā aprēķina rezultātus (ievērojot tā galīgo rezultātu zināmu nosacītību), lai raksturotu pakaišu kūdras ieguves izmaiņas republikas tautas saimniecībā, salīdzinot ar līmeni, kāds bija sasniegts 1940. gadā.

3. tabulas dati aprēķināti un aizgūti no šādiem avotiem:

Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālā statistikas pārvalde.

Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums. Rīga, Valsts statistikas izdevniecības Latvijas nodaļa, 1962, 111. lpp.

Valsts Statistikas pārvalde. Rūpniecības statistika. 1937, Otrais gads. Rīgā, 1939, 10. lpp.

Valsts Statistikas pārvalde. Rūpniecības statistika. 1938. Trešais gads. Rīga, 1940, 13. lpp.

Zemes bagātību pētīšanas institūta raksti. IV-4. Rīgā, Zemes bagātību pētīšanas institūta izdevums. 1944, 12., 14., 15., 16., 18., 20., 24., 25. lpp.

Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

Latvijas PSR CVA 1308. fonds, 5. apraksts, R. p. 191. lieta, 16. lpp.

Развитие народного хозяйства Латвийской ССР. Рига, 1961, стр. 86, (АН Латвийской ССР).

¹ Veinbergs A. Latvijas strādnieki ceļā uz komunismu. Rīgā, LVI, 1964, 38. lpp.

Вейнберг А. М. Влияние технического прогресса на характер труда. М., «Экономика», 1964, стр. 150. Развитие народного хозяйства Латвийской ССР, Рига, 1961, стр. 86, (АН Латвийской ССР).

² Veinbergs A. Latvijas strādnieki ceļā uz komunismu. Rīgā, LVI, 1964, 38. lpp.

Вейнберг А. М. Влияние технического прогресса на характер труда. М., «Экономика», 1964, стр. 150.

³ Zemes bagātību pētīšanas institūta raksti. IV-4. Rīgā, Zemes bagātību pētīšanas institūta izdevums, 1944, 24., 25. lpp.

⁴ Turpat, 14. lpp.

⁵ Turpat, 18., 20., 21., 22., 23., 24. lpp.

Kaut gan kūdras purvu rūpnieciskajā izmantošanā buržuāziskajā Latvijā bija iesaistījušās samērā daudz dažādu iestāžu, organizāciju un privātzņēmēju, tomēr ražošanai izmantotās platības bija nelielas un sastādīja apmēram 2,4% no purvu kopējās platības¹.

Kūdras ieguvei un pārstrādāšanai izmantoja galvenokārt divus ieguves veidus:

1. **Elevatorpaņēmieni** — strādnieki kūdras masu izraka un iekrāva mašīnas elevatorā ar lāpstām. Elevators sajauc jēlkūdru un nogādāja presē, kur to saplosīja, pārstrādāja un pie izejas no preses formēja lentē. Lenti sagrieza gabalos un kūdru ar rokām izklāja žāvēšanai, bet transportēšanu uz klājlaukumiem veica ar trosu transportieri. Elevatormašīnas apkalpoja 15—24 strādnieki. Ar tām sezonā varēja iegūt 2—5,5 tūkst. t kūdras.

2. Visaskūdras ieguves operācijas: rakšanu, transportēšanu, izklāšanu un novākšanu veica bez jebkādu mehānismu palīdzības tikai ar roku darbu un ieguva t. s. **rokām grieztu kūdru**. Ar šo paņēmieni katrs strādnieks racējs varēja iegūt 10 līdz 30 t gaissausas kūdras sezonā.

Bez tam atsevišķi uzņēmēji, Mežu departaments un lauksaimnieki izmantoja arī plucinātājus, gulmucas, zirgu mucas. Galvenais bija roku darbs.

Tādus progresīvus mehanizētus ieguves paņēmienus kā hidropaņēmieni, frēzpaņēmieni u. c. buržuāziskās Latvijas kūdras rūpniecībā nepielietoja.

Visvairāk elevatormašīnu izmantoja a/s «Kūdra». 1941. gadā tās uzņēmumos strādāja 12 dažāda tipa elevatormašīnu ar mehāniskajiem dzinējiem kopskaitā 64, no kurām 39 bija Tosmāres mašīnas². Mežu departaments izmantoja 36 elevatormašīnas (galvenokārt Šķerberga sistēmas), kā arī gulmucas un zirgu mucas. Vissliktāko un primitīvāko tehniku izmantoja lauksaimnieki, pilsētu un pagastu pašvaldības u. c. individuālie ražotāji.

Tā kā kūdras ieguvē un pārstrādāšanā neizmantoja mehānizētus ieguves paņēmienus, kūdras rūpniecībā bija nodarbināti ļoti daudz strādnieku, bet to izstrādātais kūdras daudzums bija samērā mazs, 1940. gadā a/s «Kūdra» uzņēmumos viens strādnieks sezonā ražoja vidēji 44 t gaissausas kūdras, turpretim Baltkrievijas PSR kūdras rūpniecībā 1939. gadā viens strād-

¹ Zemes bagātību pētīšanas institūta raksti. IV-4. Rīgā, Zemes bagātību pētīšanas institūta izdevums, 1944, 25. lpp.

² Turpat, 28., 29., 55. lpp.

nieks sezonā ražoja 117,6 t gaissausas kūdras.¹ Tātad Baltkrievijas PSR darba ražīgums bija gandrīz 2,7 reizes augstāks nekā buržuāziskajā Latvijā. Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā uz a/s «Kūdra» uzņēmumu bāzes izveidoja kūdras rūpniecības trestu (KRT). Bez jau minētajām a/s «Kūdra» fabrikām KRT iekļāva arī vēl 4 citas kūdras fabrikas (3 Mežu departamenta fabrikas: «Lestene», «Bieriņi», «Smārde» un vienu nacionalizētā Tanes uzņēmuma kūdras fabriku Priedainē).

III. KŪDRAS RŪPNIECĪBAS ATTĪSTĪBA NO 1945. LĪDZ 1964. GADAM

Lielus zaudējumus republikas kūdras rūpniecībai nodarīja karš un okupācija. Okupantu karaspēks atkāpjoties nodedzināja Salaspils kūdras fabriku, pilnīgi izpostīja Līvānu kūdras pakaišu fabriku un Skrundas un Slamstes fabrikas, kūdras ieguves mašīnas un motorus uzspridzināja vai aizveda, «Plocē» ierīkoja kara ratu darbnīcu. Lielu daļu strādnieku un inženiertehnisko darbinieku aizdzina uz Vāciju vai noslepkavoja. Kopējie kūdras rūpniecībai nodarītie zaudējumi sastādīja apmēram 10 milj. rubļu (cenu mērogā, kas pastāvēja līdz 1961. gadam).²

Pēc fašistu padzišanas strādnieki un inženiertehniskie darbinieki stājās pie izpostīto rūpniecību atjaunošanas. Isā laikā tika atjaunotas un laistas darbā 45 elevatormašīnas, kapitāli izremontēti un atjaunoti desmitiem kilometru šaursliežu dzelzceļa, savesti darba kārtībā karjeri. Jau 1945. gadā kūdras rūpniecība izstrādāja 197 tūkst. t kūdras³, tajā skaitā 145,2 tūkst. t dedzināmās kūdras⁴.

Veiktie atjaunošanas darbi un kūdras rūpniecības uzņēmumu paplašināšana un tehniskā rekonstruēšana, ko realizēja pēckara periodā, bija pamats straujai kūdras rūpniecības attīstībai no 1946. līdz 1964. gadam. To vispilnīgāk atspoguļo Latvijas PSR Tautas saimniecības padomes (TSP) Kurināmā rūpniecības pārvaldes (KRP) kūdras uzņēmumu ražotās produkcijas pieaugums.

¹ Васильев А. М., Малинин С. Н., Ривина Б. Д. Источники роста производительности труда в торфяной промышленности БССР. Минск, Изд-во АН БССР, 1941, стр. 151.

² Расцвет народного хозяйства Советской Латвии. Сборник статей под редакцией К. Г. Толмаджера. Рига, 1958, стр. 200. (Государственный научно-технический комитет Совета Министров Латв. ССР. Совет народного хозяйства Латвийской ССР).

³ Latvijas PSR bijušās Tautas saimniecības padomes Kurināmā rūpniecības pārvaldes nepublicētie materiāli.

⁴ Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālā statistikas pārvalde. Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums. Rīga, Valsts statistikas izdevniecības Latvijas nodaļa, 1962, 111. lpp.

Latvijas PSR TSP Kurināmā rūpniecības pārvalde, ko izveidoja 1957. gadā uz bijušās Vietējās un kurināmā rūpniecības ministrijas Kūdras rūpniecības tresta (KRT) republikāniskās pakļautības kūdras uzņēmumu bāzes, bija galvenā kūdras produkcijas ražotāja Latvijas PSR. 1964. g. KRP uzņēmumi ražoja 98%¹ no republikā iegūtās nosacītā mitruma kūdras (bez kūdras, ko ieguvuši kolhozi, sovhozi un Lauktechnikas apvienības rajonu nodalās).

4. tabula

Kūdras rūpniecības ražotā produkcija uzņēmumos²
(1940.—1964. g.)

Produkcijas veidi	Mēra vienības	Gadi				1964. g. % pret	
		1940. g.	1950. g.	1958. g.	1964. g.	1940. g.	1958. g.
Gabalkūdra	tūkst. t	156,9	520,3	862,9	554,3	353,3	64,2
tajā skaitā ar rokām grieztā kūdra	„	24,6	44,6	42,3	40,7	165,4	96,2
Frēzkūdra	„	—	21,3	660,8	1 798,8	—	272,2
Kūdras briketes	„	—	6,5	8,7	120,0	—	1 379,2
KAMM	„	—	—	—	109,3	—	—
Kūdras pakaiši	„	20,8	0,6	16,2	273,7	1 315,9	1 689,5
Kūdras izolācijas plātes	tūkst. m ³	1,5	6,9	26,0	29,7	1 980,0	114,2
Kūdras izolācijas segmenti	tūkst. gab.	15,0	691,4	1 643,1	949,5	6 330,0	57,8

Tabulas dati rāda, ka 1964. gadā gabalkūdras ražošana, salīdzinot ar 1940. gadu, palielinājusies 3,5 reizes, pakaišu kūdras — vairāk nekā 13 reizes, kūdras izolācijas plāšu — gandrīz 20 reizes.

Pēckara periodā republikas kūdras rūpniecība apguvusi tādu izstrādājumu ražošanu, ko buržuāziskajā Latvijā nemaz neražoja (frēzkūdras, kūdras briketes, KAMM).

Kopējā kūdras ieguve Latvijas PSR (ieskaitot arī kūdras, kas iegūta lauksaimniecības uzņēmumos un Lauktechnikas rajonu nodalās) no 1940. līdz 1964. gadam palielinājusies 31 reizi.

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

² Tabulas dati aprēķināti un aizgūti no Latvijas PSR TSP KRP nepublicētajiem materiāliem un 3. tabulas. Dati doti par salīdzināmu uzņēmumu loku.

Līdz ar kopējo kūdras ieguves pieaugumu strauji augusi arī dedzināmās kūdras ražošana. Šajā laika periodā tā palielinājās 9,3 reizes.¹ Dedzināmās kūdras ražošanas pieaugums nodrošināja arī kūdras īpatsvara paaugstināšanos republikas kurināmā bilanci no 2% 1940. gadā līdz 16,2% 1950. gadā un 24% 1958. gada.² Tā kā septiņgadē saskaņā ar PSKP XXI kongresa lēmumu³ daļa dedzināmās kūdras patērētāju sāka izmantot dabisko gāzi un arī šķidro kurināmo, kūdras īpatsvars republikas kurināmā bilanci samazinājās un 1962. gadā sastādīja 10 procentus⁴.

Sākot ar 1947. gadu, KRP uzņēmumi līdzās gabalkūdrai, ko tajos gados vēl ieguva ar elevatormašīnām un roku darbu, sāka ražot arī frēzkūdru. Tās ražošanu PSRS apguva jau trīsdesmitajos gados. Tas ir viens no progresīvākajiem kūdras ieguves paņēmieniem — kūdras iegūšana (virsējā kūdras slāņa sasmalcināšana), žāvēšanas un savākšanas procesi ir pilnīgi mehanizēti. Tāpēc arī tas ir ekonomiskāks un ražīgāks nekā citi ieguves veidi. Vienas tonnas frēzkūdras pašizmaksa vidēji ir 2 reizes zemāka nekā vienas tonnas gabalkūdras pašizmaksa, bet viena stradnieka darba ražīgums ir 2—3 reizes augstāks.⁵ Frēzkūdras augstie ekonomiskie rādītāji nodrošinājuši tās ražošanas strauju palielināšanu un īpatsvara pieaugumu kopējā kūdras ieguvē no 3,9% 1950. gadā līdz 76,5% 1964. gadā.

Tajā pašā laikā ievērojami samazinājies gabalkūdras īpatsvars: no 96,1% 1950. gadā līdz 23,5% 1964. gadā (sk. 6. tabulu), kaut gan absolūti ražotais gabalkūdras daudzums 1964. gadā, salīdzinot ar 1940. gadu, palielinājies 3,5 reizes.

Cetrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā frēzkūdru izmantoja galvenokārt briķešu ražošanai. 1947. gadā uzsāka darbu Baložu kūdras fabrikas jaunais briķešu cehs. Sākot ar 1955. gadu, frēzkūdru Rīgas TEC un vairāki citi rūpniecības uzņēmumi izmanto kā enerģētisko kurināmo. Līdz ar to tās ražošana strauji palielinās. 1964. gadā KRP uzņēmumi ražoja 1501,4 tūkst. t dedzināmās frēzkūdras.⁶

Pirmajā pēckara piecgadē bija iepļānots uzcelt un nodot ekspluatācijā trīs kūdras briķešu fabrikas ar kopējo jaudu 70 000 t

¹ Latvijas PSR TSP KRP npublicētie materiāli.

² Развитие народного хозяйства Латвийской ССР. Рига, 1961, стр. 87. (АН Латвийской ССР).

³ PSRS tautas saimniecības attīstības kontrolskaitļi 1959.—1965. gadam. Rīga, LVI, 1959.

⁴ Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 34. lpp.

⁵ Солопов С. Г. Торф в народном хозяйстве. М., «Знание», 1959, стр. 18.

⁶ Latvijas PSR TSP KRP npublicētie materiāli.

brikešu gadā¹, bet šo uzdevumu nepietiekošo kapitālieguldījumu dēļ neizpildīja. Uzcēla tikai Baložu kūdras fabrikas brikešu cehu, kas 1947. gadā ražoja 70 t brikešu (plānoto 7000 t vietā). Turpmākajos 14 gados (līdz 1960. gadam ieskaitot) šī fabrika bija vienīgais brikešu ražotājs, un tās ražotais brikešu daudzums palielinājās no 1,6 tūkst. t 1948. gada līdz 9,7 tūkst. t 1960. gadā².

1961. gadā Olainē sāka darboties kūdras brikešu cehs, kura jauda ir 60 tūkst. t brikešu gadā³, bet 1963. gadā—tādas pašas jaudas brikešu cehs Stružānos. Brikešu ražošanas jaunu jaudu nodošana ekspluatācijā deva iespēju KRP palielināt to produkciju septiņgades sešos gados gandrīz 14 reizes. Trīs minētie uzņēmumi 1964. gadā ražoja 120,0 tūkst. t brikešu.

Stružānu kūdras fabrikā izdarīti izmēģinājumi arī kūdras pusbrikešu ražošanā. Šādas briketes lielos daudzumos ražo Baltkrievijas PSR un KPFSR kūdras rūpniecības uzņēmumi. Latvijas PSR pagaidām nav iegūti apmierinoši rezultāti. To var izskaidrot ar mūsu republikas klimatiskajiem apstākļiem, kas ir daudz nelabvēlīgāki pazemināta mitruma frēzkūdras iegūšanai, kas nepieciešama pusbrikešu ražošanai.

Saskaņā ar PSKP CK 1961. gada janvāra plēnuma⁴ un Latvijas KP CK V plēnuma lēmumu republikas kurināmā rūpniecība krasi palielinājusi kūdras ražošanu lauksaimniecības vajadzībām. KRP uzņēmumi no 1958. līdz 1964. gadam gandrīz 17 reizes palielināja pakaišu kūdras ražošanu. Ja agrāk pakaišu kūdru ražoja tikai Līvānu, Salaspils un Ploces kūdras fabrikās, tad 1964. gadā tās ražošana apgūta jau 14 fabrikās dažādos republikas apvidos, piemēram, Sedā, Zilajā kalnā, Aizputē, Slokā, Cesvainē, Kuldīgā, Misā un citur. Kopējais ražotais pakaišu kūdras daudzums KRP uzņēmumos 1964. gadā bija 273,7 tūkst. tonnu. Bez tam 7984 tūkst. t kūdras 1964. gada ieguvuši sovhozi, kolhozi un republikas Lauktechnikas apvienības rajonu nodaļas. Tā izlietota pakaišiem un lauku mēslojumam.⁵ Tomēr šīs kūdras kvalitāte ievērojami atpaliek no KRP uzņēmumos ražotās kūdras.

1961. gadā Sedas kūdras fabrikā nodevā ekspluatācijā eksperimentālo pakaišu kūdras ražošanas cehu, kurā pakaišus māc-

¹ Deglavs Fr. Latvijas PSR tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības piecgades plāns 1946.—1950. gadam. Rīga, VAP Grāmatu apgāds. 1946. 11. lpp.

² Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālā statistikas pārvalde. Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums. Rīga, Valsts Statistikas izdevniecības Latvijas nodaļa. 1962. 111. lpp.

³ Sitčihins V., Osis Z. Latvijas septiņgades soļu duna. Rīga, LVI, 1963. 16. lpp.

⁴ PSKP CK 1961. gada janvāra Plēnuma lēmumi. Rīgā, LVI, 1961.

⁵ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

slīgi žāvē. Ceha jauda ir 20 tūkst. t pakaišu kūdras gadā. Līdzīgi cehi uzcelti vēl divās fabrikās. Tajos izmēģinās dažādas pakaišu kūdras ražošanas shēmas, lai visracionālākās no tām varētu ieteikt tautas saimniecībai.

1960. gada sezonā KRP kūdras uzņēmumos «Baloži», «Misa», «Olaine» un «Stružāni» pēc vienkāršotas shēmas sāka KAMM ražošanu republikas kolhoziem un sovhoziem un saražoja 44,8 tūkst. t šī mēslojuma. Tagad KAMM ražošana apgūta 7 KRP uzņēmumos, kas ražo gan vienkāršo, gan arī koncentrēto KAMM. Tomēr jautājums par KAMM plašu pielietošānu mūsu republikas lauksaimniecībā nav pilnībā atrisināts, tāpēc KAMM ražošanas apjoms no 302,7 tūkst. t 1963. gadā samazinājies uz 109,3 tūkst. t 1964. gadā. Tālāka samazināšana ielānota 1965. gadā — 95 tūkst. tonnu¹.

Pēckara periodā ievērojami palielinājusies arī kūdras izolācijas plašu un izolācijas segmentu ražošana. Ceturtajā un piektajā piecādē galvenās izolācijas plašu ražotājas bija Ploces un Līvānu fabrikas. 1954. gada trešajā ceturksnī nodeva ekspluatācijā Baložu kūdras fabrikas izolācijas plašu cehu, kura ražošanas jauda bija 500 tūkst. m² izolācijas plašu gadā. Jaunā ražošanas jauda deva iespēju strauji palielināt izolācijas plašu ražošanu, kas 1963. gadā sasniedza 33,9 tūkst. m³ (22,6 reizes vairāk nekā 1940. gadā).²

1964. gadā Līvānu kūdras fabrika samazināja izolācijas segmentu un maza izmēra kūdras izolācijas plašu ražošanu, bet 1965. gadā paredzēts to ražošanu pilnīgi pārtraukt. Tam par iemeslu ir ražoto izolācijas materiālu neatbilstība valsts standartam (palielināts mitrums) un kūdras izolācijas materiālu aizstāšana ar citiem izolācijas materiāliem. Tomēr šāda ražošanas samazināšana nav pamatota, jo KPFSR tajā pašā laikā paredzēts uzcelt vairākas jaunas kūdras izolācijas materiālu ražošanas fabrikas. Vietējai kūdras rūpniecības pārvaldei jāveic nepieciešamie pasākumi, lai nodrošinātu produkcijas atbilstību valsts standartam un tādējādi varētu kompleksi izmantot lielos maz sadalījušās kūdras krājumus Līvānu apvidū.

Straujš kūdras produkcijas un izstrādājumu sortimenta pieaugums īsā laika periodā bija iespējams tikai padomju varas gados izdarītās tehniskās revolūcijas rezultātā. Republikas kūdras ieguves uzņēmumus apgādāja ar modernu kūdras ieguves un pārstrādāšanas tehniku, ko ražojušas brālīgo republiku rūpnīcas. Pilnīgi nomainīja mazražīgās elevatormašīnas (ar kurām strādājot visas ieguves un žāvēšanas operācijas veica ar ro-

¹ Latvijas PSR TSP KRP nēpublicētie materiāli.

² Turpat.

kām) ar augstražīgiem kūdras ieguves, žāvēšanas un savākšanas mehānismiem, pilnīgi mehanizējot šo operāciju izpildi. Ieviesa tādus progresīvus kūdras ieguves paņēmienus kā frēzpaņēmienu un bagarelevatora paņēmienu un pārgāja uz pakaišu kūdras ieguvi ar frēzpaņēmienu.

Pirmajos pēckara gados kūdras ieguvē izmantoja tikai elevatormašīnas (1946. gadā un 1947. gadā TSP KRP uzņēmumos strādāja 69 elevatoriekārtas, 1948. gadā — 66, 1949. gadā — 67, 1950. gadā — 64, 1955. gadā — 47, 1958. gadā — 6)¹. Kopš 1949. gada gabalkūdras ieguvē sāka pielietot bagarelevatora mašīnas (BEM² un BEP³), kas mehanizēja karjeru strādnieku smago roku darbu. Ieviešot jēlkūdras izklāšanas mašīnas (ESM⁴ un DS⁵), pilnīgi mehanizēja gabalkūdras ieguvi, aizstājot 24 strādnieku smago roku darbu. 1949. gadā KRP uzņēmumos strādāja 8 BEM, bet turpmākajos gados to skaits strauji palielinājās un 1958.—1959. gadā sasniedza 51. Vēlākajos septiņgades gados bagarelevatoru skaits samazinājās (sakarā ar gabalkūdras ražošanas samazināšanos), un 1964. gadā KRP uzņēmumos strādāja 30 BEM un BEP, kā arī UTEP tipa bagarelevatori.⁶

1955. gadā gabalkūdras ieguvē sāka pielietot jaunus augstražīgus bagaragregātus TEMP, kas strādā komplektā ar divām klājmašīnām ESM. Šo agregātu priekšrocības, salīdzinot ar citiem gabalkūdras ieguves agregātiem, uzskatāmi raksturo dati par viena strādnieka vidējo izstrādi 1957. gadā: pie elevatormašīnām viena strādnieka vidējā izstrāde bija 75 t gaissausas kūdras, pie bagarelevatormašīnām ar virvju transportieri — 165 t, pie BEM ar vienu ESM — 560 t, bet pie TEMP ar divām ESM — 2100 t⁷. Tātad TEMP, salīdzinot ar elevatormašīnām, paaugstina darba ražīgumu 28 reizes, bet BEM — tikai 4 reizes. 1964. gadā 8 KRP uzņēmumos strādāja 13 TEMP ekskavatori, kas ieguva gabalkūdru.

Paaugstinoties kūdras rūpniecības uzņēmumu tehniskajai apbruņotībai, mehānismi sāka aizstāt roku darbu arī kūdras žāvēšanā un savākšanā. Gabalkūdras savākšanā plaši izmanto savākšanas komplekta UKB-SKS mašīnas, kā arī ULK savāk-

¹ Latvijas PSR TSP KRP nepublicētie materiāli.

² BEM — bagarelevatora mašīna (ar elektrisko vai dīzeļa dzinēju).

³ BEP — bagarelevatora mašīna (ar tvaika dzinēju).

⁴ ESM — jēlkūdras izklāšanas mašīna (elektrificēta).

⁵ DS — jēlkūdras izklāšanas mašīna (ar dīzeļdzinēju).

⁶ Latvijas PSR TSP KRP nepublicētie materiāli.

⁷ Расчет народного хозяйства Советской Латвии. Сборник статей под редакцией К. Г. Толмаджеева. Рига, 1958, стр. 202. (Государственный научно-технический комитет Совета Министров Латвийской ССР, Совет народного хозяйства Латвийской ССР.)

šanas mašīnas. Šis mašīnu komplekts sezonā savāc līdz 20 tūkst. t gabalkūdras un aizvieto maiņā 30 nekvalificētu strādnieku darbu.¹ 1958. gadā KRP uzņēmumos strādāja 9 UKB-SKS un ULK komplekta mašīnas, 1960. gadā — 17, bet 1964. gadā — 14 (sakarā ar gabalkūdras ieguves samazināšanos). Bez šīm mašīnām gabalkūdras savākšanā plaši izmanto arī TUOM-TUMKAR tipa kūdras savākšanas mašīnas, kuru skaits 1963. gadā sasniedza 36 gab., bet 1964. gadā — 30 gab. (1958. gadā strādāja tikai 4 šāda tipa mašīnas).²

1958. gadā izmēģināja pirmo universālo kūdras žāvēšanas mašīnu UMS (Slokas kūdras fabrikā), bet 1964. gadā visos kūdras ieguves uzņēmumos strādāja 32 šādas mašīnas.

1947. gadā mūsu republikā, Baložu kūdras fabrikā, pirmo reizi organizēja kūdras ieguvī ar frēzpaņēmienu. 1964. gadā frēzkūdru ražoja 13 KRP uzņēmumos (no 17). Pēdējos gados frēzkūdras ražošanā ieviestas jaunas mašīnas, kas ir ievērojami ražīgākas par to tehniku, kuru lietoja līdz šim. Te vispirms jāatzīmē kombaini BPF³, kurus 1961. gada sezonā izmēģināja Olaines (2 mašīnas) un Stružānu (3 mašīnas) kūdras fabrikās.

Kombaini BPF vienādos darba apstākļos ar UMPF 4/6 tipa savākšanas mašīnām nodrošina frēzkūdras novākšanas mitruma samazināšanos par 5% (kas ir sevišķi svarīgi mūsu republikas klimatiskajos apstākļos, lai iegūtu kvalitatīvu, valsts standartam atbilstošu kūdru). Tas dod iespēju samazināt kūdras ieguvē nodarbināto mašīnu skaitu (BPF komplekta ieviešana atbrīvo 2 traktoros ar frēzveltniem, 2 traktoros ar rušīnētājiem un 1 traktoru ar vālotājiem)⁴. 1964. gadā KRP uzņēmumos dedzināmās kūdras novākšanā strādāja 33 BPF kombaini, bet pakaišu frēzkūdras savākšanā — 7.

1960. gadā Olaines un Zilā kalna kūdras fabrikās izmēģināja jaunās frēzkūdras savākšanas un pārvālošanas mašīnas FPU-1, kuru ražīgums ir par 20% augstāks nekā vecajām UPF-2 mašīnām⁵. 1964. gada sezonā minētajos uzņēmumos strādāja sešas šāda tipa mašīnas.

1962. gadā kūdras fabrikā «Seda» izmēģināja pirmās divas pneimatiskās pakaišu kūdras savākšanas mašīnas PPF. Izmēģinājumi parādīja, ka jaunās mašīnas var sekmīgi izmantot

¹ Расцвет народного хозяйства Советской Латвии. Сборник статей под редакцией К. Г. Толмаджева. Рига, 1958, стр. 202. (Государственный научно-технический комитет Совета Министров Латвийской ССР, Совет народного хозяйства Латвийской ССР.)

² Latvijas PSR TSP KRP nepublicētie materiāli.

³ BPF — pneimatiskā bunkura mašīna frēzkūdras savākšanai.

⁴ Лагуто Л. Д. Итоги работы комбайнов БПФ на торфопредприятиях Белорусского СНХ в 1961 г. «Торфяная промышленность», 1962, № 1, стр. 6.

⁵ UPF-2 — frēzkūdras savākšanas un pārvālošanas mašīna.

frēzētās pakaišu kūdras novākšanai, tāpēc 1964. gada sezonā 11 KRP uzņēmumos strādāja 36 mašīnas.

Jaunākās tehnikas ieviešana nodrošināja ražošanas procesu mehanizācijas līmeņa strauju augšanu (sk. 5. tabulu). Tagad galvenie ražošanas procesi kūdras rūpniecības uzņēmumos mehanizēti par 91—100%, pie tam frēzkūdras ieguvē pilnīgi mehanizēti visi procesi¹. Arī gabalkūdras ieguvē visa vecā tehnika nomainīta ar jauniem bagerelevatoriem, žāvēšanas, savākšanas u. c. mašīnām.

5. tabula

**Darbu mehanizācijas līmenis kūdras rūpniecībā¹
(1950.—1963. g.)**

Darba veidi	Mehanizēto darbu apjoms (%) no izpildīto darbu kopējā apjoma							
	1950.	1955.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.	1963.
Kūdras ekskavācija . . .	17	67	96	100	100	100	100	100
Ar mašīnām iegūtās gabalkūdras ieklāšana . . .	1	33	86	99	100	100	100	100
Kūdras žāvēšana . . .	4	13	45	65	75	80	81	91
tajā skaitā frēzkūdra . .	100	100	100	100	100	100	100	100
Kūdras novākšana . . .	4	23	59	84	86	90	86	97
tajā skaitā frēzkūdra . .	100	100	100	100	100	100	100	100

Sešos KRP uzņēmumos uz 1963. gada 1. augustu bija kompleksi mehanizēti jau 9 frēzkūdras ražošanas iecirkņi, bet kūdras fabrikās «Stružāni» un «Olaine» — kūdras brikešu ražošanas cehi un TEC, bet Stružānos un Aizputē arī kūdras transporta cehi.²

Par strauju tehniskās apbruņotības pieaugumu republikas kūdras rūpniecībā pēckara periodā liecina arī darba elektroapbruņotības augšanas tempi. Darba elektroapbruņotība 1961. gadā, salīdzinot ar 1950. gadu, kūdras rūpniecībā augusi 4,3 reizes (visā republikas rūpniecībā tikai 2,1 reizi). Straujāki darba elektroapbruņotības augšanas tempi šajā periodā bijuši tikai mežu rūpniecībā (6,5 reizes³). Līdzīga aina vērojama arī laikā no 1958. līdz 1963. gadam, kad darba elektroapbruņotība

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums. Rīgā, Valsts statistikas izdevniecības Latvijas nodaļa, 1962, 130. lpp.

Latvijas PSR Ministru Padomes CSP. Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 108. lpp.

² Turpat, 60. lpp.

³ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP. Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums. Rīgā, Valsts statistikas izdevniecības Latvijas nodaļa, 1962, 91. lpp.

kūdras rūpniecībā augusi 2,1 reizi, kamēr visā rūpniecībā — tikai 1,3 reizes.¹ Republikas kūdras rūpniecība 1963. gadā patērēja 1,8% no visas rūpniecībā patērētās elektroenerģijas.²

Sekmīgi tiek īstenots dzīvē arī Latvijas PSR TSP izstrādātais pasākumu plāns par smagā fiziskā darba likvidēšanu kūdras rūpniecībā: mehanizējot gabalkūdras žāvēšanu, novākšanu, grieztās pakaišu kūdras un rūpnieciskās kūdras ieguvu, iekraušanas darbus, pielieto pneimatiskos kombainus, ekskavatorus, mehanizētas sliežu licējas ierīces un citus mehānismus.

Tehniskās apbruņotības pieaugums deva iespēju pāriet uz mehanizēto kūdras ieguvu.

6. tabula

**Atsevišķu kūdras ieguves paņēmieni ipatnējais svars (%)
kūdras rūpniecības uzņēmumos³
(1940.—1965. g.)**

Ieguves veidi	1940.	1950.	1955.	1958.	1964.	1965. (plāns)
Ekskavatora	—	11,3	44,0	51,8	21,8	14,2
Frēzpaņēmiens	—	3,9	29,2	43,3	76,5	84,6
Mehanizētie ieguves paņēmieni kopā	—	15,2	73,2	95,1	98,3	98,8
Elevatora paņēmiens	84,3	76,6	22,4	2,1	—	—
Ar rokām grieztā kūdra	15,7	8,2	4,4	2,8	1,7	1,2
Nemehanizētie ieguves paņēmieni kopā	100,0	84,8	26,8	4,9	1,7	1,2

6. tabulas dati uzskatāmi rāda, ka mehanizētie kūdras ieguves paņēmieni izspieduši no kūdras rūpniecības smago roku darbu gandrīz visos ražošanas pamatprocesos.

Nemitīga kūdras rūpniecības tehnikas uzlabošanu, jaunu augstāzīgu mašīnu ieviešanu, straujā darba elektroapbruņotības augšana nodrošinājusi arī ievērojamu strādnieku darba ražīguma augšanu Latvijas PSR kūdras rūpniecībā, kas 1963. gadā pārsniedza 1940. gada līmeni 10,2 reizes, kamēr visā republikas rūpniecībā tas pārsniegts tikai 4,6 reizes. Tikai divās vadošajās republikas rūpniecības nozarēs — mašīnbūvē un

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP. Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 62. lpp.

² Turpat, 62. lpp.

³ Tabulas dati aprēķināti pēc TSP KRP un Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

metālapstrādē un ķīmiskajā rūpniecībā strādnieku darba ražīguma augšana no 1940. līdz 1963. gadam bija augstāka nekā kūdras rūpniecībā.

7. tabula

Strādnieku darba ražīguma augšana rūpniecībā 1940.—1963. g.¹

(% pret 1940. gadu, neieskaitot kolhozus)

Rūpniecības nozares	1940.	1950.	1958.	1960.	1963.
Rūpniecībā kopā	100	182	350	407	459
Kurināmā rūpniecība	100	171	392	553	668
tajā skaitā:					
kūdras rūpniecība	100	265	575	826	1 017
Elektroenerģijas un siltumenerģijas ražo- šana	100	84	175	198	233
Mašīnbūve un metālapstrāde	100	447	1 069	1 300	1 754
tajā skaitā mašīnbūve	100	482	1 240	1 492	2 049
Ķīmiskā rūpniecība	100	749	3 014	3 894	3 761
Mežu, kokapstrādāšanas un papīra rūp- niecība	100	167	257	293	329
Būvmateriālu rūpniecība	100	104	172	197	262
Stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība	100	340	513	590	718
Vieglā rūpniecība	100	134	232	250	264
Pārtikas rūpniecība	100	111	207	238	246
Poligrāfiskā rūpniecība	100	362	520	602	672

Strādnieku darba ražīgums kūdras rūpniecībā (sk. 7. tabulu) audzis 2 reizes straujāk nekā visā rūpniecībā kopumā. Visstraujāk darba ražīgums kūdras rūpniecībā audzis laikā no 1958. līdz 1963. gadam — 1,7 reizes, kamēr visā republikas rūpniecībā — 1,3 reizes, mašīnbūvē un metālapstrādē — 1,6 reizes, ķīmiskajā rūpniecībā — 1,3 reizes.² Tas izskaidrojams ar to, ka septiņgadē strauji ieviesa ražošanā dažādus kūdras ieguves un apstrādes mehānismus.

¹ Tabula sastādīta pēc Latvijas PSR Ministru Padomes CSP izdevuma Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 57. lpp.

² Latvijas PSR Ministru Padomes CSP. Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 58. lpp.

Padomju varas gados izmainījušies arī kūdras rūpniecības strādnieku sadzīves apstākļi. Uzcelti jauni strādnieku ciemati kūdras fabrikās «Baloži», «Seda» u. c., kur ierīkota kanalizācija un ūdensvads. Strādnieku ciematos ir vidusskolas, kurās mācās fabriku strādnieku jaunā paaudze. Gandrīz visur ierīkoti bērnu-dārzi un mazbērnu novietnes, vasaras brīvlaiku bērni pavada pionieru nometnēs. Visos uzņēmumos izveidoti medicīniskās palīdzības punkti. Padomju varas gados nodoti ekspluatācijā vairāk nekā 83 tūkst. m² apdzīvojamās platības¹. Ir radīti visi apstākļi, lai strādnieki varētu ne tikai ražīgi strādāt, bet arī kultūrāli pavadīt brīvo laiku, noklausīties lekcijas un koncertus, noskatīties jaunākās kinofilmas.

Jaunās tehnikas vadīšanai kūdras fabrikās sagatavoti simtiem bagarmeistaru, motoristu, izklāšanas mašīnu vadītāju, traktoristu un citu speciālistu. Daudzi no viņiem apguvuši divas trīs citas specialitātes. Tas dod iespēju izmantot šos strādniekus dažādos darbos arī starpsezonas periodā, tādējādi saglabājot uzņēmumiem kvalificētus kadrus. Tomēr kadru problēma—strādnieku izmantošana starpsezonas periodā republikas kūdras rūpniecībā nav pilnībā atrisināta. Sis jautājums prasa papildu pētījumus.

Strādnieku kvalifikācijas nemitīga paaugstināšana, dzīves apstākļu uzlabošana, par ko nemitīgi rūpējas Komunistiskā partija un Padomju valdība, pamatos mainījušas arī strādājošo attieksmi pret darbu. Kūdras rūpniecībā izauguši desmitiem ražošanas pirmrindnieku un novatoru. Plaši izvēršusies kustība par komunistisko darbu. Uz 1964. gada 1. jūliju kūdras rūpniecības uzņēmumos par komunistiskā darba brigādes nosaukuma iegūšanu cīnījās 62 brigādes ar 654 strādniekiem. 1186 strādnieki un inženiertehniskie darbinieki cīnījās par komunistiskā darba trieciennieka nosaukuma iegūšanu. Goda pilnais komunistiskā darba trieciennieka nosaukums piešķirts 411 strādniekiem. 14 brigādēm ar 98 strādniekiem piešķirts komunistiskā darba brigādes goda nosaukums.² Kā labākie ražošanas pirmrindnieki jāatzīmē 1964. gada komunistiskā darba trieciennieku salidojuma dalībnieki Jonass Tamašas no kūdras fabrikas «Baloži», kas ir apguvis mašīnista un atslēdznieka profesiju, dizelists Ēvalds Kļaviņš («Seda»), kūdras ieguves mašīnas vadītājs Vladimīrs Cimermans («Driksna»), bagarmeistars Staņislavs Seļickis («Mārupe») un citi.

¹ Latvijas PSR TSP KRP nepublicētie materiāli.

² Turpat.

IV. KŪDRAS RŪPniecības attīstības perspektīvas

Arī tuvākajā nākotnē turpināsies tālāka republikas kūdras rūpniecības attīstība. Piecgādē (1966.—1970. g.) kūdru galvenokārt izmantos siltumenerģijas iegūšanai. Kaut gan kūdras īpatnējais svars republikas kurināmā bilanci samazināsies (straujāk augs visefektīvāko kurināmā veidu — dabiskās gāzes un naftas produktu īpatsvars), tās ražošanas absolūtie apmēri ievērojami palielināsies.

Dedzināmo kūdru joprojām patērēs Rīgas TEC, Slokas celulozes un papīra kombināts, sīkie rūpniecības uzņēmumi, kurus nav paredzēts apgādāt ar dabisko gāzi un kur šķidrā kurināmā izmantošana bieži vien nav ekonomiski izdevīga, kā arī vairāki jaunie rūpniecības kompleksi, kas atrodas lielu kūdras masīvu tuvumā (piem., Olaines ķīmisko uzņēmumu komplekss u. c.).

Sevišķi strauji attīstīsies kūdras briekšu ražošana, kas ievērojami uzlabos iedzīvotāju, komunālo un citu iestāžu apgādi ar kvalitatīvu kurināmo. Briekšu priekšrocība ir tā, ka to sadedzināšanai nav vajadzīgas speciālas krāsns ietaises (kā, piem., frēzkūdras sadedzināšanai), tāpēc tās var plaši izmantot arī lauku apvidos.

Samazināsies gabalkūdras ražošana, kā arī tās īpatsvars kopējā kūdras ieguvē. Gabalkūdru perspektīvā izmantos līdzīgi kūdras briketēm.

Otrs svarīgākais perspektīvais kūdras izmantošanas virziens mūsu republikā būs kūdras izmantošana lauksaimniecībā pakaišiem, kompostiem un kūdras minerālā amonjaka mēslojuma ražošanai. Sevišķi plašu pakaišu ražošanas attīstību perspektīvā nodrošinās tas apstāklis, ka apgūta pakaišu kūdras ražošana ar esošajām frēzkūdras ieguves mašīnām, kas ļauj kompleksi mehanizēt pakaišu kūdras ieguvī, žāvēšanu un novākšanu. Pakaišu kūdras ražošanas paplašināšanai mūsu republikā ir neierobežotas perspektīvas, jo pieprasījums pēc tās ievērojami pārsniedz pašreizējos ražošanas apjomus (lauksaimniecībā var izlietot līdz 2 milj. t pakaišu kūdras¹, bet 1964. gadā KRP uzņēmumi ražoja tikai 273,7 tūkst. t).

Trešais kūdras izmantošanas virziens ir dažādu izolācijas materiālu ražošana. Līdz 1968. gadam izolācijas materiālu ražošana paliks 1965. gada līmenī, bet pēc tam to ražošana samazināsies. Tas liecina par zināmu kūdras izolācijas materiālu nenovērtēšanu. Piemēroti kūdrāji, kurus varētu izmantot izolācijas materiālu ražošanai, ir pietiekošā daudzumā, tāpēc izdevīgi organizēt to ražošanu.

¹ Академия наук Латвийской ССР. Труды института экономики. Экономика промышленности. I. Рига, Изд-во АН Латвийской ССР, 1961, стр. 89.

Tuvākajā nākotnē paveras iespējas organizēt vaska un lopbarības rauga rūpniecisko ražošanu. Latvijas PSR ZA Koksnes ķīmijas institūta izdarītie kūdras atradņu pētījumi rāda, ka daudzās atradnēs sūnu kūdra satur 6—10% vaska (kūdras sausnā)¹. Tas ir drošs pamats šādas ražošanas organizēšanai. Lopbarības rauga ražošanai var izmantot hidrolīzes metodi, kuru izstrādājis republikas ZA Koksnes ķīmijas institūts un kuras pārbaude organizēta Lietuvas PSR kūdras uzņēmuma «Ežerēļi» eksperimentālajā kūdras hidrolīzes cehā, ko uzcēla 1963. gadā. Iespējama arī dažādu ķīmisku produktu ražošana.²

Minētie kūdras izmantošanas virzieni atspoguļoti arī Latvijas PSR kūdras uzņēmumu perspektīvajos plānos 1966.—1970. gadam (sk. diagrammu 120. lpp.). Ievērojami palielināsies visu galveno kūdras izstrādājumu ražošana: brikešu — 2,7 reizes, kūdras pakaišu — 3,0 reizes, frēzkūdras — 1,7 reizes un tā tālāk.³

Joprojām palielināsies ar vismehanizētāko kūdras ieguves veidu — frēzpaņēmienu iegūtās kūdras īpatnējais svars, sasniedzot 1970. gadā 95,6 procentus. Pilnīgi pārtrauks ar rokām grieztās pakaišu kūdras ieguvi.

Šādu strauju atsevišķo kūdras izstrādājumu ražošanas pieaugumu nodrošinās jaunu jaudu nodošana ekspluatācijā. Nākamajā piecgadē paredzēta jaunas kūdras brikešu fabrikas celtniecība ar jaudu 120 tūkst. t brikešu gadā un esošo ražošanas jaudu labāka izmantošana Baložu, Olaines un Stružānu kūdras brikešu fabrikā, kā arī pēdējās paplašināšana. Pakaišu kūdras ražošanas ievērojamu paplašināšanu nodrošinās 9 augstā tipa kūdrāju (ar kopējo platību vairāk nekā 17 tūkst. ha un kopējo ražošanas jaudu 698,0 tūkst. t pakaišu gadā) sagatavošana ekspluatācijai. Lielākie no tiem ir Skrebeļu-Skrūzmaņu masīvs Jēkabpils rajonā ar 3768 ha lielu platību, Olgas kūdrājs Madonas rajonā — 3540 ha, Aizkraukles kūdrājs Ogres rajonā — 2510 ha, Lielsalas masīvs Talsu rajonā — 1938 ha un citi.⁴ Organizējot šajās atradnēs intensīvu pakaišu kūdras ieguvi apmēram 6000 ha platībā ar vidējo maz sadalījušās kūdras nogulumu dziļumu 1,5 m, atklāsies labi sadalījušies kūdras slāņi, kas derīgi brikešu ražošanai un kūdras mēslojuma saga-

¹ Ozols G. Latvijas PSR kūdras resursu rūpnieciskās izmantošanas perspektīvas. Enerģētika. Tehniskās informācijas krājums. Rīgā, 1962, 4., 30. lpp. (Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts zinātniskās pētniecības darbu koordinācijas komiteja.)

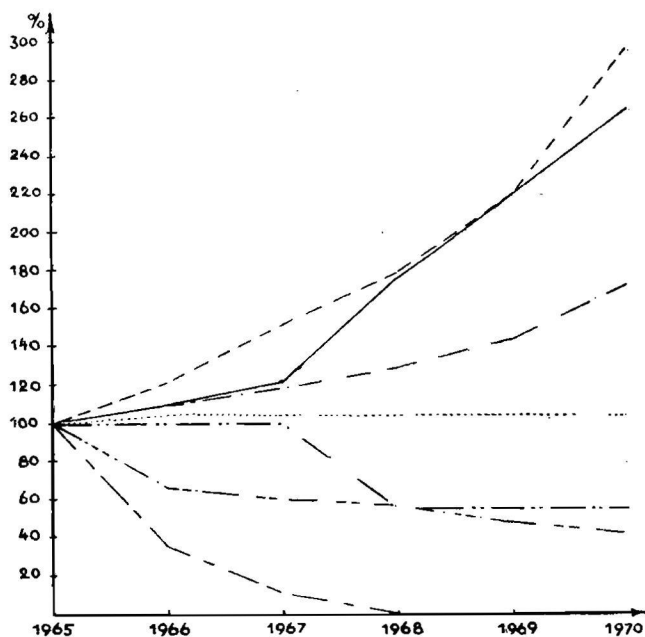
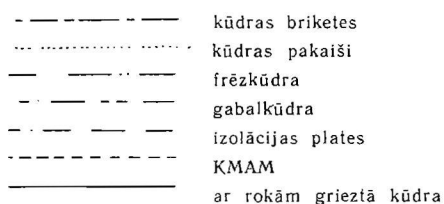
² Sk. literatūras sarakstu.

³ Latvijas PSR TSP KRP npublicētie materiāli.

⁴ Latvijas PSR Ministru Padomes Kūdras rūpniecības pārvaldes npublicētie materiāli.

Diagramma

**Produkcijas izlaide Latvijas PSR Ministru Padomes
Kūdras rūpniecības pārvaldes kūdras ieguves uzņēmumos (%)¹
(1965.—1970. g.)**

¹ Aprēķināts pēc Latvijas PSR Ministru Padomes Kūdras rūpniecības pārvaldes nepublicētajiem materiāliem.

tavošanai.¹ Sasniegtā kūdras pakaišu ražošanas līmeņa saglabāšanai būs nepieciešams apgūt jaunus augstā tipa kūdrājus.

Tādējādi, organizējot kompleksu kūdras atradņu izmantošanu, kūdras rūpniecība perspektīvā bazēsies galvenokārt uz augstā tipa kūdrājiem.

Tuvākajā nākotnē kūdras rūpniecībā strauji palielināsies visu ražošanas procesu mehanizācijas līmenis. Kompleksi mehanizēs frēzkūdras ieguvī un visus ar to saistītos palīgdarbus. Kūdras rūpniecības pārvaldes 14 frēzkūdras ieguves uzņēmumos ieviesīs novāktās kūdras automātisku uzskaiti, kas ievērojami samazinās uzskaites personāla daudzumu un nodrošinās precīzāku novāktās kūdras daudzuma uzskaiti. Pilnīgi mehanizēs visas gabalkūdras ieguves, žāvēšanas un novākšanas operācijas, pakaišu kūdras ražošanu un tā tālāk.²

Lai pilnībā realizētu visus kompleksās mehanizācijas pasākumus, 1970. gadā republikas kūdras rūpniecībā strādās vairāki desmiti BPF kombainu, kūdras savākšanas mašīnas — PPF, vairākas vienlaidu dziļā kūdras slāņa frēžēšanas mašīnas MPG, celmu izlaušanas, attīrīšanas un iekraušanas mašīnas KUP un daudz citas tehnikas.

Plašā tehnikas ieviešana dos iespēju 1970. gadā kūdras rūpniecībā izveidot 4 kompleksi mehanizētus kūdras ieguves uzņēmumus: «Zīlo kalnu», «Olaini», «Sedu» un «Stružānus».³

Straujais ražošanas tempu pieaugums kūdras rūpniecībā 1966.—1970. gadā un tehniskās apbruņotības ievērojama palielināšanās izvirza neatliekamu uzdevumu — sagatavot pastāvīgus kadrus, atrisināt strādnieku nodarbinātības problēmu starpsezonas periodā, kas ir pamats darba ražīguma, produkcijas kvalitātes celšanā un atsevišķu produkcijas veidu pašizmaksas samazināšanā.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

Kūdra kā enerģētiskais un komunālais kurināmais

Leņins V. I. Raksti. 27. sēj. Rīgā, LVI, 1951, 280.—281. lpp.

Leņins V. I. Raksti. 30. sēj. Rīgā, LVI, 1951, 479.—480. lpp.

Leņins V. I. Raksti. 33. sēj. Rīgā, LVI, 1951, 136. un 139. lpp.

Академия наук Латвийской ССР. Труды института экономики. Экономика промышленности. I. Рига, Изд-во Академии наук Латвийской ССР, 1961, стр. 77—92.

¹ Ozols G. Latvijas PSR kūdras resursu rūpnieciskās izmantošanas perspektīvas. Enerģētika. Tehniskās informācijas krājums. Rīga, 1962, 4., 29.—30. lpp. (Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts zinātniskās pētniecības darbu koordinācijas komiteja.)

² Latvijas PSR TSP KRP npublicētie materiāli.

³ Latvijas PSR TSP KRP npublicētie materiāli.

Экономика торфяной промышленности. Минск, 1961. (Институт экономики Академии наук Белорусской ССР.)

Оленин А. С. Использование торфяных богатств СССР. М., 1960.

Солопов С. Г. Торф в народном хозяйстве. М., 1959.

40 лет торфяной промышленности СССР. Под редакцией канд. техн. наук Баусина А. Ф. М.—Л., Госэнергоиздат, 1957.

Академик Мельников Н. В. Вступительное слово на международном конгрессе по торфу. «Торфяная промышленность», 1963, № 7, стр. 5—8.

Сорокалетие плана ГОЭЛРО. «Торфяная промышленность», 1960, № 8, стр. 2—5.

Druvietis R. Kūdras ražotāja rokasgrāmata. Rīgā, LVI, 1962.

Pakaišu kūdras ražošana

Академия наук Латвийской ССР. Труды института экономики. Экономика промышленности. 1. Рига, Изд-во Академии наук Латвийской ССР, стр. 77—92.

Экономика торфяной промышленности. Минск, 1961. (Институт экономики Академии наук Белорусской ССР.)

40 лет торфяной промышленности СССР. Под редакцией канд. техн. наук Баусина А. Ф. М.—Л., Госэнергоиздат, 1957.

Тезисы докладов Всесоюзного совещания по производству и применению удобрений на торфяной основе. Минск, 1962.

Тезисы докладов республиканской конференции по производству торфа для сельского и коммунального хозяйства. Рига, ЛатИНТИ, 1963.

Доц. Цупров С. А. За дальнейший подъем использования торфяных ресурсов в сельском хозяйстве. «Торфяная промышленность», 1961, № 1, стр. 2—3.

Druvietis R. Kūdras ražotāja rokasgrāmata. Rīga, LVI, 1962.

Kūdras minerālā amonjaka mēslojuma ražošana

Druvietis R. Kūdras ražotāja rokasgrāmata. Rīga, LVI, 1962.

Тезисы докладов Всесоюзного совещания по производству и применению удобрений на торфяной основе. Минск, 1962.

Тезисы докладов республиканской конференции по производству торфа для сельского и коммунального хозяйства. Рига, ЛатИНТИ, 1963.

Kūdras izmantošana izolācijas plašu, paneļu un segmentu ražošanā

Druvietis R. Kūdras ražotāja rokasgrāmata. Rīga, LVI, 1962, 174.—182. lpp.

Институт экономики Академии наук БССР. Экономика торфяной промышленности. Минск, 1961.

40 лет торфяной промышленности СССР. Под редакцией канд. техн. наук Баусина А. Ф. М.—Л., Госэнергоиздат, 1957.

Суханов М. А. Использование торфяных изоляционных плит в крупнопанельном строительстве. «Торфяная промышленность», 1960, № 8, стр. 22—25.

Суханов М. А. О торфоизоляционных плитах. «Торфяная промышленность», 1960, № 1, стр. 28—29.

Доктор химических наук Белкевич П. И. и др. Торфопластики — новый строительный материал. «Торфяная промышленность», 1962, № 5, стр. 17—18.

Волков В. П., Майзенберг М. М. К вопросу использования торфа в производстве древесно-стружечных плит. «Торфяная промышленность», 1963, № 6, стр. 28—29.

Щептев Н. Перспективы использования торфа в металлургическом производстве. «Торфяная промышленность», 1962, № 4, стр. 37 — 38.

Kūdras izmantošana ķīmisko produktu ražošanā

Академия наук Латвийской ССР. Труды института экономики. Экономика промышленности. 1. Рига, Изд-во АН Латвийской ССР, 1961, стр. 77—92.

Институт экономики Академии наук БССР. Экономика торфяной промышленности. Минск, 1961.

40 лет торфяной промышленности СССР. Под редакцией канд. техн. наук Баусина А. Ф. М.—Л., Госэнергоиздат, 1957.

Чуханов З. Ф. Экономическая эффективность использования торфа в энерготехнологических методах производства. «Торфяная промышленность», 1960, № 4, стр. 30 — 33.

Развития народного хозяйства Латвийской ССР. Рига, 1961, стр. 85—95. (Академия наук Латвийской ССР.)

Indriksons G. Mitrās kūdras enerģētiskā izmantošana. «Zinātne un Tehnika», 1961, 6. num., 26.—27. lpp.

Lapušonoks J. Arī mēs varam ražot kūdras vasku. «Zinātne un Tehnika», 1961, 11. num., 26.—27. lpp.

Ozols G. Latvijas PSR kūdras resursu rūpnieciskās izmantošanas perspektīvas. Enerģētika. Tehniskās informācijas krājums. Rīga, 1962, 4. num., 29.—30. lpp.

Vec. pasn. A. BRIEDE

LATVIJAS PSR RŪPNIECĪBAS STRĀDNIEKU IZAUGSME PADOMJU VARAS LAIKĀ

Padomju varas atjaunošana Latvijā 1940. gadā un Latvijas PSR iekļaušanās Padomju Savienības sociālistisko republiku saimē atklāja jaunu laikmetu republikas darbaļaužu dzīvē.

Komunistiskās partijas vadībā, pateicoties citu mūsu lielās Dzimtenes tautu nenogurstošajai palīdzībai, Latvijas PSR darbaļaudis īsā laikā pārveidoja Latviju par republiku ar augsti attīstītu industriju un mehanizētu lauksaimniecību. Tagad Padomju Latvijas darbaļaudis kopā ar citu brālīgo republiku tautām sekmīgi realizē komunisma materiāli tehniskās bāzes celtniecības uzdevumus.

Sociālistiskās sabiedrības celtniecībā vadošā loma vienmēr ir bijusi un ir strādnieku šķirai. Padomju Latvijas strādnieki kā visas Padomju Savienības strādnieku šķiras sastāvdaļa droši solo komunistiskās sabiedrības cēlāju pirmajās rindās. Padomju iekārtas laikā republikas strādnieku šķira ir izaugusi gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi. Sociālistiskās industrializācijas un komunisma materiāli tehniskās bāzes tālākas celtniecības gaitā strauji pieaudzis republikas strādnieku skaits un īpatsvars strādājošo iedzīvotāju vidū. Ja 1935. gadā no visiem buržuāziskās Latvijas tautas saimniecībā nodarbinātajiem iedzīvotājiem strādnieki sastādīja 31 %, no kuriem rūpniecībā bija nodarbināti 32 %, tad PSRS iedzīvotāju skaitīšanas dati liecina, ka 1959. gadā Padomju Latvijā 51 % no visiem tautas saimniecībā strādājošajiem iedzīvotājiem bija strādnieki un puse no viņiem strādāja republikas vadošajā tautas saimniecības nozarē — rūpniecībā.¹

1963. gadā republikas rūpnieciskās ražošanas personāls bija 310, 1 tūkst. cilvēku vai 2,9 reizes vairāk nekā 1940. gadā.²

Republikas rūpniecības strādnieku skaita strauju palielināšanos sekmēja tādi galvenie faktori kā pilsētu un lauku jauniešu iesaistīšana ražošanā citās tautas saimniecības nozarēs,

¹ Формирование и развитие советского рабочего класса (1917--1961 гг.). Сборник статей. М., изд-во «Наука», 1964, стр. 306.

² Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, изд-во «Статистика», Латвийское отделение, 1965, стр. 17 и 45.

tajā skaitā lauksaimniecībā, strādājošo iedzīvotāju daļas pārplūšana uz rūpniecību, no citām republikām iebrukušie strādnieki, agrāk sabiedriskajā saimniecībā nestrādājošo iesaistīšana ražošanā. Pēdējos gados vislielākā loma strādnieku komplekslēšanā ir darba jaunatnei. 1963. gadā no TSP rūpniecībā nodarbināto strādnieku kopskaita 43% strādnieku bija vecumā līdz 30 gadiem¹. Latvijas PSR atrodas 13. vietā starp pārējām republikām pēc iedzīvotāju skaita, bet 5. vietā — pēc rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita.²

Sociālisma celtniecības gaitā republikā, palielinoties strādnieku skaitam, ievērojami izmainījās rūpniecības nozaru struktūra. Visstraujāk strādnieku skaits pieauga ražošanas līdzekļu ražošanas nozarēs, it īpaši mašīnbūves un metālapstrādāšanas rūpniecībā. Tās attīstība nodrošināja tehnikas progresu visās tautas saimniecības nozarēs un līdz ar to deva iespēju ievērojami paaugstināt darba ražīgumu. Tā 1963. gadā rūpniecības strādnieku darba ražīgums bija 4,6 reizes augstāks nekā 1940. gadā, tajā skaitā mašīnbūvē — 20,5 reizes, kurināmā rūpniecībā — 6,7 reizes.³

Sakarā ar jaunu uzņēmumu celtniecību, veco uzņēmumu rekonstrukciju, skolu, dzīvojamo namu un citu ēku celtniecības paplašināšanu, strauji pieauga arī būvmateriālu rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaits.

1. tabula

Strādnieku skaits Latvijas PSR rūpniecībā⁴ (% no kopskaita)

Rūpniecības nozares	1940. g.	1950. g.	1958. g.	1963. g. ⁵
Visa rūpniecība	100,0	100,0	100,0	100,0
Tajā skaitā:				
Elektroenerģijas un siltuma enerģijas ražošana	0,8	1,3	1,2	1,3
Mašīnbūve un metālapstrādāšana	14,5	23,4	25,7	31,1
Tajā skaitā mašīnbūve	3,7	10,7	14,6	20,6
Mežu, kokapstrādāšanas un papīra rūpniecība .	28,3	24,8	19,7	15,7
Būvmateriālu rūpniecība	3,2	3,8	5,3	5,2
Stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība . .	2,6	1,9	1,5	1,7
Viegļā rūpniecība	24,3	21,9	24,3	23,0
Pārtikas rūpniecība	17,6	13,1	13,4	13,4

¹ Latvijas PSR TSP nepublicētie materiāli.

² Народное хозяйство СССР в 1962 году. Статистический ежегодник. М., Госстатиздат, 1963, стр. 9 и 130.

³ Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Латвийское отделение изд-ва «Статистика», Рига, 1965, стр. 50 и 51.

⁴ Там же, стр. 42 и 43.

Mašīnbūvē un metālapstrādāšanā nodarbināto strādnieku īpatsvars pieauga no 14,5% 1940. gadā līdz 31,1% 1963. gadā, tajā skaitā mašīnbūvē — no 3,7% līdz 20,6 procentiem.

Padomju varas laikā republikā notika strauja rūpnīcu paplašināšana, sīko uzņēmumu apvienošana un jaunu lielu rūpnīcu celtniecība, tāpēc tagad galvenā strādnieku masa ir koncentrēta lielos uzņēmumos, kur augstāks ražošanas procesu mehanizācijas un darba ražīguma līmenis.

1960. gadā uzņēmumos ar vairāk nekā 300 strādniekiem strādāja 59,4% no visiem rūpniecības strādniekiem, un šie uzņēmumi deva 61,7% no visas rūpniecības bruto produkcijas. Uzņēmumos ar vairāk nekā 1000 strādniekiem strādāja 30,8%, no visiem rūpniecības strādniekiem, kas deva 30,9% rūpniecības bruto produkcijas.¹

Padomju Latvijas strādnieki sāka izgatavot daudz jaunu produkcijas veidu, kurus agrāk neražoja: elektrisko vilcienu vagonus, tramvaja vagonus, autobusus, dīzeļus, automātiskās telefona stacijas, saldējamās ierīces, kompresorus, dažādas elektriskās iekārtas, veļas mazgājamās mašīnas, dzelzsbetona konstrukcijas, sintētiskās līmes, kaprona un stikla šķiedru un citus.

Pēckara gados, pateicoties sociālistiskās iekārtas priekšrocībām un brālīgo republiku palīdzībai, Latvijas PSR rūpniecības attīstības tempi bija strauji. Tā 1950. gadā rūpniecības bruto produkcija, salīdzinot ar 1940. gadu, palielinājās 3 reizes. 1955. gadā — 5,9 reizes, 1958. gadā — 8,7 reizes, 1963. gadā — 14,1 reizi.² Tik strauja attīstība nodrošināja republikas rūpniecības ražojumu īpatsvara palielināšanos kopējā PSRS rūpniecības produkcijā, kā arī daudzu svarīgu produkcijas veidu ražošanu.

1962. gadā republikas rūpniecībā nodarbinātie strādnieki sastādīja 1,2% no visiem PSRS rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem: taču republikā izgatavoja 28,9% no visā PSRS rūpniecībā ražotajiem pasažieru dzelzceļa vagoniem, 17,7% no tramvaju vagoniem, 16,7% no radioaparātiem un radiolām, 11,2% no elektrolampām.³

¹ Латвийская ССР в цифрах в 1961 году. Краткий статистический сборник. Рига, Госстатиздат, Латвийское отделение, 1962, стр. 46.

² Латвийская ССР в цифрах в 1962 году. Краткий статистический сборник. Рига, Госстатиздат, Латвийское отделение, 1963, стр. 39. Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, изд-во «Статистика», Латвийское отделение, 1965, стр. 41.

³ Arpēķinājusi autore, pamatojoties uz šādiem avotiem:

Народное хозяйство СССР в цифрах в 1962 году. Статистический сборник. М., Госстатиздат, 1963, стр. 125, 126, 131, 171 и 172.

Латвийская ССР в цифрах в 1962 году. Краткий статистический сборник. Рига, Госстатиздат, Латвийское отделение, 1963, стр. 45 и 51.

Republikas rūpniecības strādnieku ražotā produkcija ir iecienīta tālu aiz republikas un Padomju Savienības robežām. Latvijas PSR eksportē rūpniecības izstrādājumus uz 68 ārvalstīm.

Latvijas PSR rūpniecības attīstību veicina straujais tehnikas progress, it īpaši tā jaunāko sasniegumu ieviešana ražošanā, īstenojot tautas saimniecības attīstības septiņgadu plānu (1959.—1965. g.). Vairāk nekā puse no visiem kompleksi mehanizētajiem un automatizētajiem objektiem ir stājušies darbā tieši septiņgadē. Par to liecina 2. tabulas dati.

2. tabula

Mehanizēto un automatizēto objektu skaits Latvijas PSR rūpniecības uzņēmumos 1963. gada 1. augustā¹

Objekti	Pavisam objektu	No tiem sāka darbu		
		1959.— 1960. g.	1961.— 1962. g.	1963. g. (līdz 1. VIII)
Mehanizētās plūsmas līnijas	714	192	228	60
Automātiskās līnijas	87	18	34	10
Kompleksi mehanizētie iecirkņi	126	21	58	12
Kompleksi mehanizētie cehi	40	5	12	5
Automatizētie iecirkņi	33	6	5	1
Automatizētie un kompleksi automatizētie cehi	3	1	1	1

Kompleksi mehanizēti pamatražošanas procesi jau ir tādos republikas uzņēmumos kā Rēzeknes piena un konservu kombinātā, Jelgavas, Jēkabpils un Liepājas cukurfabrikās, Rīgas biokīmisko preparātu rūpnīcā un PSRS Transporta celtniecības ministrijas Dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcā.

Jaunās tehnikas ieviešana, ražošanas mehanizācija un automatizācija republikas rūpniecībā izmaina strādnieku darba raksturu un saturu. Pakāpeniski izzūd smagā darba un galvenokārt roku darba profesijas. Mazkvalificēta darba profesiju vietā

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

rodas jaunas profesijas, kas nepieciešamas komplicētu iekārtu un mašīnu vadīšanai un kas prasa arī augstāku strādnieku kvalifikāciju. Taču arī, pastāvot vēl vecajām profesijām, tehnikas progresa sasniegumu arvien plašāka ieviešana ražošanā prasa no strādniekiem daudz vairāk zināšanu nekā agrāk. Tādējādi strādnieku darba satura izmaiņa ir tieši saistīta ar paša strādnieka kvalifikācijas celšanu. Pēc rūpniecības strādnieku darba mehanizācijas pakāpes uzskaitēm ir iespējams izsekot darba rakstura izmaiņai.

Pēc PSRS Centrālās statistikas pārvaldes noteiktās metodikas strādniekus apvieno šādās grupās atkarībā no darba mehanizācijas un roku darba pielietošanas pakāpes:

1) strādnieki, kas veic darbu ar automātiem, automatizētiem aparātiem un ierīcēm;

2) mehanizētā darba strādnieki, kas veic darbu tieši ar mašīnām, aparātiem un citiem mehānismiem;

3) pie mašīnām un mehānismiem nodarbinātie roku darba strādnieki. Šai grupai pieskaita tādus strādniekus kā krāvējus, kas strādā ar rokām pie konveijeriem un transportieriem, strādniekus pie celtniem, noņēmējas tekstilizstrādājumu ražošanā u. c.;

4) roku darba strādnieki. Šai grupai pieskaita strādniekus, kas veic darbu ne tikai ar rokām, bet arī ar rokas mehanizētā darba rīka (cirvja, uzsitējvesera, lāpstas u. tml.) un vienkāršo ierīču palīdzību. Tie ir galvenokārt vismazāk kvalificētie strādnieki, no kuriem daļa strādā smagu fizisku darbu. Taču šai grupai pēc CSP metodikas pieskaita arī visai kvalificētus roku darba strādniekus — elektromontierus, atslēdzniekus (izņemot dežurējošos remonta atslēdzniekus), tajā skaitā instrumentu atslēdzniekus;

5) roku darba strādnieki, kas kopj, apkalpo un remontē iekārtu. Šai grupai CSP pieskaita dežurējošos iekārtu remonta atslēdzniekus, elektromontierus un elektroatslēdzniekus, kā arī automātu iestādītājus, mašīnu regulētājus, instrumentu uzstādītājus. Šīs grupas strādnieki ir visaugstāk kvalificēti.

Vērtējot darba mehanizācijas līmeni, pareizi ir mehanizētā darba strādniekos ieskaitīt ne tikai 1. un 2. grupas strādniekus, bet arī 3. un 5. grupas strādniekus. 3. grupas strādnieku darbs nav roku darbs šī vārda īstā nozīmē, bet 5. grupas strādnieki (darbgaldu un automātu iestādītāji, dežurējošie atslēdznieki un elektriķi) ir vistiešāk saistīti ar ražošanas mehanizāciju un automatizāciju. Līdz ar to fiziskais darbs vārda īstā nozīmē ir to strādnieku darbs, kuri ieskaitīti 4. grupā. Tas tad arī jālikvidē pavisam, izņemot atslēdzniekus un elektromontierus. Pēc šāda strādnieku grupējuma izmaiņas republikas rūpniecības strādnieku darba mehanizācijas pakāpē parāda 3. tabula.

**Latvijas PSR TSP rūpniecības strādnieku sadalījums pēc darba
mekanizācijas pakāpes (% no kopskaita)¹**

Strādnieku sadalījums	G a d i		
	1954.	1959.	1962.
Visu strādnieku kopskaits	100	100	100
tajā skaitā: pamatstrādnieki	51	56	58
palīgstrādnieki	49	44	42
1. Strādnieki, kas strādā ar automātiem un automātiskām ierīcēm	0,7	1,5	2
tajā skaitā: pamatstrādnieki	1	2,5	3,5
palīgstrādnieki	—	—	0,2
2. Strādnieki, kas strādā ar mašīnām un mehānismiem	26	34	38
tajā skaitā: pamatstrādnieki	42	50,5	52
palīgstrādnieki	9	13	19
3. Strādnieki, kas strādā ar rokām pie me- hānismiem	4	8	7
tajā skaitā: pamatstrādnieki	4	7	8
palīgstrādnieki	4	11	6,5
4. Strādnieki, kas strādā ar rokām	64	48	45
tajā skaitā: pamatstrādnieki	53	40	36,5
palīgstrādnieki	76	58	55,8
5. Strādnieki, kas apkalpo iekārtas	5,3	8,5	8
tajā skaitā: pamatstrādnieki	—	—	—
palīgstrādnieki	11	18	18,5

Tehnikas progresa panākumi republikas rūpniecībā ir ievērojami. Strādnieku, kas strādā ar rokām, īpatsvars samazinājies no 64% 1954. gadā līdz 45% 1962. gadā. Tomēr roku darba īpatsvars joprojām ir liels, it īpaši palīgdarbos. 1962. gadā palīgstrādnieki sastādīja 42% no visiem strādniekiem, bet palīgstrādnieki, kas darbu veic ar rokām, sastādīja 55,8% no visiem palīgstrādniekiem. Daudz palīgstrādnieku ir nodarbināti ar rokām veicamos transporta, iekraušanas un izkraušanas dar-

¹ Veinbergs A. Latvijas strādnieki ceļā uz komunismu. Rīgā, LVI, 1964, 55. lpp.

bos, produkcijas novietošanā noliktavās. Šo atpalcību likvidēs tuvākajos gados, kompleksi mehanizējot ražošanu un likvidējot smago fizisko darbu.

Padomju iekārta Latvijā nodrošināja labvēlīgus apstākļus rūpniecības strādnieku kvalitatīvai izaugsmei. Republikas darbaļaužu dzīvē piepildās V. I. Leņina vārdi, kas teikti dažus mēnešus pēc Oktobra revolūcijas uzvaras: «Agrāk viss cilvēka prāts, viss viņa ģēnijs radīja tikai tai nolūkā, lai visus tehnikas un kultūras labumus dotu vieniem, bet otriem atņemtu pašu nepieciešamāko — izglītību un attīstību. Tagad turpretim visi tehnikas brīnumi, visi kultūras iekarojumi kļūs par visas tautas īpašumu un kopš šā brīža cilvēka prāts un ģēnijs nekad vairs netiks pārvērsti par varmācības līdzekļiem, par ekspluatācijas līdzekļiem. (Pasvitrojumus A. B.) Mēs to zinām, — un vai tad šā lielā vēsturiskā uzdevuma vārdā nav vērts strādāt, vai nav vērts atdot visus spēkus? Un darbaļaudis veiks šo titānisko vēsturisko darbu, jo viņos slēpjas lieli snaudoši revolūcijas, atdzimšanas un atjaunināšanas spēki.»¹

Par republikas rūpniecības strādnieku kvalitatīvo izaugsmi liecina daudzi rādītāji, piemēram, vispārējās un speciālās izglītības līmenis un tā nemitīga paaugstināšana, strādnieku profesionālā sastāva izmaiņas tehnikas progresa ietekmē, izmaiņas strādnieku sadalījumā pēc kategorijām, strādnieku piedalīšanās racionalizatoru kustībā un tā tālāk. Strādnieku kvalitatīvā izaugsme galvenokārt atspoguļojas pašā svarīgākajā ekonomiskajā rādītājā — darba ražīguma nemitīgā augšanā.

Buržuāziskās Latvijas strādnieku kvalifikācija sakarā ar zemo ražošanas tehnikas līmeni bija lielā mērā atkarīga tikai no darba pieredzes. Teorētiskām zināšanām nebija izšķiroša nozīme. Buržuāziskās Latvijas statistika kvalificētu strādnieku grupā ietvēra visus strādniekus, kam bija kaut kāda specialitāte, neatkarīgi no kvalifikācijas līmeņa.² Tādējādi faktiskais kvalificētu strādnieku skaits bija mazāks.

¹ Leņins V. I. Raksti: 26. sēj., 428. lpp.

² **Kvalificētos strādniekos ieskaitīja:** a) personas ar speciālo tehnisko izglītību (inženieri, tehniķi u. c.), kam nav administratīvu funkciju, bet kas ar savu darbu piedalās ražošanā; b) amatniekus (kalēji, galdnieki, burtliči utt.), kas amatu mācījušies noteiktu laiku — vairākus gadus.

Nekvalificētos strādniekos ieskaitīja: a) apmācītus strādniekus, kam darbs samērā vienkāršs un tādēļ prasa tikai neilgu apmācību un iestrādāšanos, lai strādnieks veiktu savu parasto normu (kurinātāji, mašīnstrādnieki kokapstrādāšanas uzņēmumos, pudeļu skalotāji un pildītāji alus darītavās, avižu locītāji ekspedīcijās utt.); b) vienkāršus strādniekus, kuru darbs neprasa nekādu iepriekšēju apmācību vai speciālas zināšanas.

1935. gadā buržuāziskajā Latvijā notika amatniecības un rūpniecības strādnieku skaitīšana. Pēc tās datiem redzams, ka no amatniecībā, rūpniecībā un celtniecībā nodarbinātajiem 94 952 strādniekiem kvalificētu strādnieku bija 87 850 vai 40,9% strādnieku no kopskaita.¹

Kvalificētie strādnieki sastādīja vislielāko īpatnējo svaru amatnieciska rakstura uzņēmumos, bet fabrikās un rūpnīcās (ar vairāk nekā 50 strādniekiem) viņu īpatsvars bija 32 procenti.

Padomju Latvijā augsti attīstītā sociālistiskā rūpniecība prasa no strādnieka ne tikai darba iemaņas, bet arī noteiktas tehniskās zināšanas, kuras vērtē, piešķirot strādniekam tarifa kategoriju. Darba algas pārkārtošanas gaitā 1959. un 1960. gadā notika arī tarifa reforma, kā rezultātā strādniekiem piešķīra jaunu kategoriju atbilstoši jaunajām 6 kategoriju tarifu un kvalifikācijas rokasgrāmatām.²

Atbilstoši šīm rokasgrāmatām pie pirmās kategorijas strādniekiem pieskaita nekvalificētus, pie otrās kategorijas — mazkvalificētus, bet pie trešās un turpmākajām kategorijām — kvalificētus strādniekus. Parasti 6. kategorijas, bet daudzos gadījumos arī 5. kategorijas strādnieki ir augsti kvalificēti un pēc zināšanu līmeņa atbilst inženiertehniskajiem darbiniekiem. Tā 6. kategorijas atslēdzniekam montētājam jāzina siltumtehnikas, mehānikas, ģeometrijas un trigonometrijas pamati, komplikētas montējamās iekārtas darbības principi un ekspluatācijas noteikumi.

Ievērojot dažādu tarifu un kvalifikācijas noteikumus, Latvijas PSR TSP rūpniecībā uz 1962. gada 1. augustu nekvalificēto strādnieku īpatsvars bija 30,3%, bet kvalificēto — 69,7%, tajā skaitā augsti kvalificēto (5.—7. kategorijas) — 16,8 procenti.³

Tehnikas progresa sasniegumu ieviešana republikas rūpniecībā ievērojami izmainīja strādnieku profesionālo sastāvu, kas ir viens no kvalifikācijas rādītājiem.

Priekšstatu par republikas rūpniecības strādnieku profesionālā sastāva izmaiņām septiņgades pirmajos gados sakarā ar tehnikas progresu sniedz 4. tabulas dati.

No 1959. gada 1. augusta līdz 1962. gada 1. augustam strādnieku kopējais skaits pieauga par 34,5%, bet tādu svarīgu profesiju kā regulētāju, automātu, darbgaldu, instrumentu iestādītāju skaits pieauga 2,2 reizes un visu nosaukumu

¹ Latvijas amatniecība un rūpniecība. 1935. IIa. Rīgā, 1939, 30.—31. lpp.

² Latvijas PSR rūpniecībā 6 kategoriju tarifa tikls aptver apmēram 94% strādnieku. Dažās nozarēs pastāv arī citu kategoriju tarifa tikls: melnajā metalurģijā pastāv galvenokārt 8 un 10 kategoriju tarifa tikli, ķīmiskajā rūpniecībā — 7 kategoriju tarifa tikls.

³ Latvijas PSR TSP materiāli.

**Svarīgāko profesiju strādnieku skaita un īpatsvara izmaiņas
Latvijas PSR rūpniecībā¹ (no 1959. gada 1. augusta līdz 1962. gada
1. augustam)**

Profesijas	Strādnieku skaits uz 1962. g. 1. au- gustu % pret strād- nieku skaitu uz 1959. g. 1. augustu	Attiecīgās profesijas strādnieku īpatsvars procentos	
		uz 1959. g. 1. augustu	uz 1962. g. 1. augustu
Strādnieki un mācekļi	134,5	100,0	100,0
tajā skaitā:			
visu nosaukumu atslēdznieki, izņē- mot atslēdzniekus, skārdniekus un elektroatslēdzniekus	163,4	8,5	10,4
mašīnstrādnieki metālapstrādāšanā, virpotāji, frēzētāji, slīpētāji, ur- bēji u. c.	140,7	4,6	4,8
elektromontieri	136,6	2,3	2,3
regulētāji, automātu, darbgaldu, instrumentu iestādītāji	222,2	0,8	1,4
mašīnstrādnieki kokapstrādāšanā, galdnieki, namdari	163,3	2,9	3,5
mašīnisti, motoristi un viņu palīgi	157,7	2,7	3,1
mežstrādnieki, meža cirtēji (roku darbs)	98,7	2,5	1,8
palīgstrādnieki	92,2	4,5	3,1

atslēdznieku, izņemot atslēdzniekus skārdniekus un elektroatslēdzniekus, — pieauga par 63,4 procentiem. Šo strādnieku īpatsvars rūpniecībā palielinājās. Tajā pašā laikā palīgstrādnieku skaits un īpatsvars samazinājās.

Republikas rūpniecības kvalificēto strādnieku rindas papildina gan stacionārās mācību iestādes (profesionāli tehniskās skolas, tehnikumus, vispārīzglītojošās politehniskā darba vidusskolas ar ražošanas apmācību, augstskolas) beigušie, gan arī tieši uzņēmumos kvalifikāciju ieguvušie strādnieki. Līdz 1959. gadam kvalificētu strādnieku kadrus gatavoja galveno-

¹ Tabula sastādīta, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

kārt profesionāli tehniskās izglītības sistēmas skolas, bet augstskolas un tehnikumi deva augstākās un vidējās kvalifikācijas speciālistus visām tautas saimniecības nozarēm.

Profesionāli tehniskās izglītības skolu sistēmu Padomju Savienībā izveidoja 1940. gadā. Jau Lielā Tēvijas kara laikā šī sistēma izveidojās par svarīgu kvalificētu strādnieku kadru papildināšanas avotu. Padomju Latvijā no 1945. līdz 1963. gadam šīs skolas deva tautas saimniecībai 89,7 tūkstošus kvalificētu strādnieku, tajā skaitā rūpniecībai — 36,7 tūkstošus, celtniecībai — 18,7 tūkstošus, lauksaimniecībai — 21,0 tūkstoši, transporta, sakaru un citām nozarēm — 13,3 tūkstošus strādnieku.¹

Profesionāli tehniskās izglītības skolu sistēma mūsu zemē ir vairākkārt reorganizēta atbilstoši tehnikas progresā prasībām un tautsaimniecības nozaru vajadzībām pēc kvalificētiem kadriem. Ievērojami tika pagarināts daudzu profesiju strādnieku sagatavošanas laiks. No 1941. gada līdz 1953. gadam šī skolu sistēma deva kvalificētu strādnieku kadrus galvenokārt rūpniecības, celtniecības un transporta nozarēm. Kvalificētu strādnieku mehanizatoru kadrus lauksaimniecībai līdz 1953. gadam gatavoja vienīgi PSRS Lauksaimniecības ministrijas skolu un kursu sistēmā.

Lai uzlabotu kvalificētu mehanizatoru kadru sagatavošanu lauksaimniecībai, PSKP CK 1953. gada septembra Plēnums nolēma turpmāk organizēt šo kadru sagatavošanu arī profesionāli tehniskās izglītības sistēmas skolās. Tagad 10 lauku profesionāli tehniskās skolas republikai ik gadu dod vairāk nekā 2 tūkstošus traktoristu, kombainieru, mehanizatoru un citu profesiju darbinieku.

Sākot ar 1954. gadu, PSRS un arī Latvijas PSR profesionāli tehniskās izglītības skolu sistēmā nodibināja tehniskās skolas, kurās gatavo augsti kvalificētus strādniekus un jaunāko tehnisko personālu no vidusskolu beigušajiem jauniešiem. Latvijas republikā līdz 1963. gadam šīs skolas deva 5,5 tūkstošus augsti kvalificētu strādnieku. Bez tam arī vairākās arodskolās audzēkņi līdz ar profesiju iegūst vidējo izglītību. Šīs skolas beigušie audzēkņi papildina to kvalificēto strādnieku rindas republikas tautsaimniecībā, kuriem bez profesijas ir arī vidējā vispārējā izglītība.

Tagad republikas profesionāli tehniskās sistēmas skolas gatavo ap 100 dažādu profesiju strādnieku gandrīz visām tautas

¹ Латвийская ССР в цифрах в 1962 году. Краткий статистический сборник. Рига, Госстатиздат, Латвийское отделение, 1963, стр. 164.

Текущие архивы Главного Управления профессионально-технического обучения при Совете Министров Латвийской ССР.

saimniecības nozarēm, tajā skaitā rūpniecībai vairāk nekā 50.¹

Tieši septiņgades laikā sakarā ar komunisma materiāli tehniskās bāzes celtniecības uzdevumu risināšanu pieaug vajadzība kā pēc plašāka profila, tā arī pēc kvalificētiem jaunu profesiju strādniekiem. Salīdzinot ar agrāk sagatavotajiem strādniekiem, tagad republikas profesionāli tehniskās skolas dod tādus kvalificētus strādniekus, kam bez pamata profesijas ir arī zināšanas kādā radniecīgā profesijā. Piemēram, virpotāji iegūst arī frēzētāja profesiju.

PSKP CK 1963. gada decembra Plēnuma lēmumi par ķīmiskās rūpniecības paātrinātu attīstību izvirzīja ļoti svarīgu uzdevumu Padomju Latvijas profesionāli tehniskās izglītības skolu sistēmai — sagatavot ķīmiskajai rūpniecībai augsti kvalificētu strādnieku kadrus. Lai apmierinātu Daugavpils sintētiskās šķiedras, Valmieras stikla šķiedras rūpnīcas un Olainē ceļamā ķīmijas uzņēmuma — plastmasu izstrādājumu un reaktīvu rūpnīcas — vajadzību pēc kvalificētiem strādniekiem, Daugavpili atvēra 1. profesionāli tehnisko skolu, kura sagatavo strādniekus republikas ķīmiskajai rūpniecībai. Šo skolu līdz 1964. gada beigām absolvēja vairāk nekā 1,2 tūkst. jaunu kvalificētu strādnieku, kuri kļuva par Daugavpils sintētiskās šķiedras un Valmieras stikla šķiedras rūpnīcu kolektīvu locekļiem.

1963. gada beigās Daugavpili atvēra republikā pirmo profesionāli tehnisko vakara skolu, 1964. gadā Olainē — jaunu profesionāli tehnisko skolu, kura gatavo kadrus abām ķīmijas rūpnīcām — laborantus bioķīmiskus, laborantus analītiskus, plastmasu presētājus, lēņējus un citus ķīmiskās rūpniecības nozares speciālistus. 1965. gadā tehnisko skolu uzcēla arī Valmierā. Tādējādi ar katru gadu republikas ķīmisko rūpniecību papildinās lielāks skaits kvalificētu strādnieku.

Par profesionāli tehnisko skolu lomu republikas rūpniecības strādnieku skaita palielināšanā liecina tas, ka septiņgades pirmajos 5 gados (1959.—1963.) šīs skolas deva rūpniecībai 10,5 tūkst. jaunu kvalificētu strādnieku, kas sastāda apmēram sesto daļu no visa rūpniecības strādnieku skaita pieauguma šajā laikā, bet 1962. gadā — 25,5%, 1963. gadā — 39,3% no strādnieku skaita pieauguma.²

Kaut arī kvalificētu strādnieku kadru sagatavošana profesionāli tehniskās skolās ir plaši attīstīta, tomēr sakarā ar tehnikas progresu šīs skolas nevarēja apmierināt strauji augošās tautsaimniecības vajadzības pēc kvalificēta darbaspēka, kam būtu

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes Profesionāli tehniskās izglītības galvenās pārvaldes tekošais arhivs.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes Profesionāli tehniskās izglītības galvenās pārvaldes un Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

pietiekami augsta vispārējā izglītība. PSKP XX kongress šajā sakarā izvirzīja uzdevumu — politehnizēt vidusskolas, papildinot to programmu ar jauniem priekšmetiem, kas dotu pamatzināšanas rūpnieciskās un lauksaimnieciskās ražošanas jautājumos, kā arī praktiski iesaistīt skolēnus darbā rūpniecības uzņēmumos un kolhozos.

Par politehniskās izglītības nepieciešamību vispusīgi attīstītu komunistiskās sabiedrības darbinieku sagatavošanā V. I. Leņins rakstlīja: «nevar iedomāties nākotnes sabiedrības ideālu, neapvienojot mācības ar jaunās paaudzes darbu ražošanas procesā: nedz mācības un izglītību bez ražīga darba, nedz ražīgu darbu bez līdztekus esošām mācībām un izglītības nevar nostādīt tādā augstumā, kā to prasa mūsdienu tehnikas līmenis un teorētisko zināšanu stāvoklis.»¹

Saskaņā ar PSKP XX kongresa lēmumiem, sākot ar 1960./61. māc. gadu, republikā izveidoja vispārīzglītojošās politehniskā darba vidusskolas ar ražošanas apmācību. Sākot ar 9. klasi, skolēnu ražošanas apmācība noris tieši rūpnīcās, kolhozos, padomju saimniecībās, kur pieredzējušu inženiertehnisko, agronomijas darbinieku un labāko strādnieku vadībā viņi iegūst praktisku pieredzi, prasmi un iemaņas rīkoties ar darba rīkiem un mašīnām. Tā 1960./61. māc. gadā ražošanas apmācībā piedalījās 10,4 tūkst., 1961./62. māc. gadā — 18,7 tūkst., 1962./63. māc. gadā — 24,1 tūkst. un 1963./64. māc. gadā — 28,1 tūkst. audzēkņu. 1963./64. māc. gadā audzēkņu ražošanas apmācība notika 94 dažādās profesijās un rūpniecībā tā aptvēra 11,9 tūkst. audzēkņu.²

Ražošanas apmācība ne tikai dod iespēju apgūt attiecīgu profesiju, bet arī pieradina skolēnus pie sabiedriski derīga darba, iemāca cienīt un augstu vērtēt cilvēka — materiālo labumu ražotāja — darbu. Vispārīzglītojošo politehniskā darba vidusskolu absolventi ir svarīgs papildinājums strādnieku šķirai.

Sakarā ar to, ka tehnikas progresa sasniegumu ieviešana ražošanā prasa arvien komplicētāku darbu un tā veicēju augstāku kvalifikāciju, ļoti svarīgs tautsaimniecības uzdevums ir kvalificētu strādnieku kadru sagatavošana un viņu kvalifikācijas celšana tieši uzņēmumos. Republikas rūpniecībā septiņgades pirmajos piecos gados vidēji katru gadu tika sagatavoti ap 22,5 tūkst. jaunu strādnieku un bez tam 38,5 tūkst. strādnieku mācījās, lai celtu savu kvalifikāciju. Četru gadu laikā vidēji katrs strādnieks vai nu pārkvalificējās, vai arī paaugstināja savu kvalifikāciju.³ Tagad mūsu republikā nav vairs tādu

¹ Leņins V. I. Raksti. 2. sēj., 423.—424. lpp.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Izglītības ministrijas npublicētajiem materiāliem.

³ Turpat.

strādnieku, kas, vienreiz ieguvuši noteiktas zināšanas un profesiju, apstātos savā izaugsme. Visiem strādniekiem ir plašas iespējas paaugstināt savas tehniskās zināšanas. To veicina ikviens uzņēmums, jo tas ir svarīgs darba ražīguma kāpināšanas un tehnikas progresa paātrināšanas nosacījums.

Šī kvalificētu strādnieku sagatavošanas forma dod lielāko daļu no rūpniecības strādnieku skaita pieauguma. Pēdējos gados strādnieku ražošanas apmācību uzņēmumos radikāli pārkārto, pastiprinot strādnieku vispārteorētisko apmācīšanu, kas ir pamats plašāka profila kvalifikācijai, jaunās tehnoloģijas, iekārtas un tās apkalpošanas metožu apgušanai. Tomēr joprojām strādnieku apmācīšanu uzņēmumos negatīvi ietekmē kadru maiņa. Strādniekam pārejot no vienas darba vietas uz otru, bieži vien nepieciešams viņu apmācīt no jauna. Tādējādi valsts strādnieka vairākkārtējai apmācīšanai lieki izšķiež naudas līdzekļus, kurus varētu izlietot citām vajadzībām.

Kvalificētu strādnieku kadru sagatavošana un viņu kvalifikācijas celšana ir strādnieku šķiras kvalitatīvās izaugsmes viena puse. Tās otra puse ir strādnieku vispārējās izglītības un kultūras līmeņa paaugstināšana.

Realizējot komunistiskās sabiedrības celtniecību, mūsu zeme ir izvirzījusi uzdevumus — iznīcināt būtisko atšķirību starp fizisko un garīgo darbu, audzināt vispusīgi attīstītus, augsti kulturālus, ierosmes bagātus radošus darbiniekus. Būtiskā atšķirība starp fizisko un garīgo darbu, kā zināms, izpaužas tādējādi, ka vairākam strādnieku kulturāli tehniskais līmenis ir zemāks nekā inženiertehniskajiem darbiniekiem, vairākam kolhoznieku tas ir zemāks nekā agronomijas un zootehnikas darbiniekiem.

Strādnieku vispārējās izglītības līmeņa celšana, pirmkārt, paaugstina darba ražīgumu. Pēc akadēmiķa S. Strumiļina aprēķiniem 7 klašu izglītību ieguvušo strādnieku darba ražīgums vienādos apstākļos ir vidēji par 67% augstāks nekā tāda paša vecuma un ar tādu pašu stažu strādnieku darba ražīgums, kuriem nav šīs izglītības. Vispārējās izglītības līmeņa celšana dod iespēju strādniekiem ātrāk iesaistīties racionalizatoru un izgudrotāju kustībā.

Otrkārt, vispārējās izglītības līmeņa celšana paplašina strādnieku redzes loku, palielina kulturālās prasības, veicina viņu iesaistīšanos sabiedriskajos pasākumos. Strādnieku vispārējās izglītības līmeņa paaugstināšana izmaina attieksmi pret darbu. Sakarā ar darba ražīguma augšanu rodas priekšnoteikumi brīvā laika palielināšanai, kas savukārt nepieciešams cilvēka vispusīgai attīstībai.

Padomju varas laikā republikā gūti lieli sasniegumi darblaužu izglītības līmeņa paaugstināšanā, tajā skaitā strādnieku šķiras izglītības līmeņa celšanā. Ja buržuāziskajā Latvijā reti

kādam strādniekam vai zemniekam bija vidējā izglītība, nemaz nerunājot par augstāko, tad pēc 1959. gada PSRS iedzīvotāju skaitīšanas datiem redzams, ka apmēram 12,5% republikas rūpniecības strādnieku bija vidējā un augstākā izglītība. Tādā rūpniecības nozarē kā mašīnbūvniecība un metālapstrāde vairāk nekā 18% strādnieku bija vidējā un augstākā izglītība.¹

Lielākajā republikas rūpnīcā VEF 1951. gada beigās no visiem rūpnīcas strādniekiem 27% strādnieku bija vidējā izglītība, bet 1963. gada jūlijā tādu strādnieku jau bija 35,7 procenti.

Tā kā buržuāzijas varas laikā strādniekiem bija grūti iegūt izglītību, tad tagad parādās liela atšķirība vispārējās izglītības līmeņa ziņā starp strādnieku šķiras jauno un veco paaudzi. To varam redzēt, aplūkojot 5. tabulas datus par VEF strādnieku izglītību.

5. tabula

**VEF strādnieku grupējums pēc izglītības un vecuma
1963. gada jūlijā (%)²**

Izglītība	Visi strādnieki	T a j ā s k a i t ā		
		no 16 līdz 30 gadiem	no 31 līdz 42 gadiem	vecāki par 42 gadiem
Līdz 4 klasēm	2,8	0,5	2,9	8,6
4 klases	5,3	2,6	7,2	8,5
5 klases	4,2	2,5	6,9	4,7
6 klases	6,6	3,9	8,9	10,5
7 klases	23,3	21,9	23,7	26,0
8 klases	8,8	9,8	8,3	6,6
Nepabeigta vidusskola	10,1	11,4	10,5	6,6
Vispārējā vidusskolas un tehniku- ma	35,7	44,6	28,1	25,0
Augstākā, nepabeigta augstākā	3,2	2,8	3,7	3,6

1963. gada jūlijā rūpnīcā strādāja 50% strādnieku vecumā no 16 līdz 30 gadiem, 28% — vecumā no 31 līdz 42 gadiem un 22% — vecāki par 42 gadiem. Līdz 30 gadu veciem strādniekiem 7-gadīgās izglītības nebija 9,5% strādnieku, no 31 līdz 42 gadu veciem strādniekiem — 25,9%, bet vecākiem par 42 gadiem — 32,3 procentiem. Raksturīgi, ka 44,6% rūpnīcas VEF

¹ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz VEF Tehniskās apmācības biroja nepublicētajiem materiāliem.

jaunās paaudzes strādnieku bija pabeigta vidējā vispārējā vai vidējā speciālā izglītība.

Strādnieku izglītības līmenis paaugstinās gan uz jaunatnes rēķina, kas atnāk rūpnīcās jau ar vidējo vai vidējo speciālo izglītību, gan arī savienojot ražošanu ar mācībām. Tieši tagad pēdējā strādnieku izglītības līmeņa paaugstināšanas forma sakarā ar ražošanas straujo attīstību iegūst arvien lielāku nozīmi, jo daudzu profesiju strādniekiem jau šodien ir nepieciešama arī vidējā speciālā izglītība. Tāpēc arvien vairāk strādnieku mācās tehnikumos, kā arī augstskolās.

Tā 1963./64. māc. gadā republikas strādnieku, lauku jaunatnes un citās skolās mācījās 38,7 tūkstoši cilvēku vai 3 reizes vairāk nekā 1950./51. māc. gadā, tehnikumu un augstskolu vakara un neklātienes nodaļās — 31,4 tūkstoši cilvēku vai 5,2 reizes vairāk.¹

1963. gadā republikas TSP rūpniecībā, rēķinot vidēji uz katriem 100 strādājošiem, 5 cilvēki mācījās strādnieku jaunatnes skolās, bet 5 — tehnikumos un augstskolās. 1964. gadā no 10,6 tūkstošiem rūpniecībā strādājošo, kas mācījās tehnikumos un augstskolās, 6,5 tūkstoši bija strādnieki.²

Strādnieku vispārējās izglītības un tehnisko zināšanu līmeņa celšana ir nesaraucjami saistīti uzdevumi, lai iegūtu augstāku kvalifikāciju. Ražošanas spēku attīstība mūsu zemē nosaka nepieciešamību ikvienam augsti kvalificētam strādniekam iegūt vidējo tehnisko vai augstāko izglītību. Strādnieku izglītības un kvalifikācijas līmeņa pieaugums spilgti izpaužas racionalizatoru un izgudrotāju kustībā. Lai izgudrotu ko jaunu ražošanā, nepieciešams pārzināt esošo tehniku un tehnoloģisko procesu. Tikai tad var saprast tehnikas un tehnoloģiskā procesa pilnveidošanas nepieciešamību un ceļus tās realizēšanai.

Sociālistiskais ražošanas veids ne tikai dod strādniekiem tehniskās zināšanas, bet arī izraisa viņos jaunrades prieku un masveida līdzdalību racionalizācijas un izgudrošanas pasākumos.

Racionalizatoru un izgudrotāju skaits republikas rūpniecībā pieaudzis no 14,3 tūkst. cilvēku 1958. gadā līdz 18,7 tūkst. cilvēku 1963. gadā. Septiņgades pirmajos 5 gados racionalizācijas priekšlikumu un izgudrojumu ieviešanas rezultātā TSP rūpniecības uzņēmumos iegūta 80,7 milj. rubļu ekonomija.³ Daudzu tūkstošu izgudrotāju un racionalizatoru pulkā blakus inženierim un tehniķim droši soļo strādnieks. Tā lielākajā republikas rūp-

¹ Латвийская ССР в цифрах в 1962 году. Рига, 1963, стр. 192, 195 и 196 и материалы ЦСУ при Совете Министров Латвийской ССР.

² Latvijas PSR TSP npublicētie materiāli.

³ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP npublicētajiem materiāliem.

nīcā VEF 1963. gadā no 1194 racionalizatoriem un izgudrotājiem 543 bija strādnieki, A. Popova Rīgas radio rūpnīcā — no 362 racionalizatoriem un izgudrotājiem 264 bija strādnieki.¹ Republikas novatoru pirmajās rindās atrodas VEF atslēdznieks Sociālistiskā Darba Varonis Voldemārs Bušs. Viņa konstruētie štancēšanas automāti pašlaik pamatoti tiek uzskatīti par labākajiem, jo nodrošina augstu darba ražīgumu. Te jau zudusi robeža starp strādnieka un inženiera darbu.

Analizējot VEF strādnieku racionalizatoru sadalījumu pēc tarifa kategorijām (sk. 6. tabulu), redzam, ka racionalizatori ir kvalificētākie, tehniski labāk sagatavotie strādnieki.

6. tabula

Strādnieku un strādnieku izgudrotāju un racionalizatoru sadalījums pēc tarifa kategorijām rūpnīcā VEF 1963. gadā² (%)

Strādnieku sadalījums	Kategorijas						Kopā	Vidējā kategorija
	1.	2.	3.	4.	5.	6.		
Visi strādnieki	49,1	19,5	13,6	10,5	6,3	1,0	100,0	2,06
Strādnieki racionalizatori	2,3	7,0	20,1	38,1	22,2	10,2	100,0	4,02
Strādnieki racionalizatori procentos no attiecīgās kategorijas strādniekiem	0,3	2,0	8,6	21,1	21,6	53,8	—	—

Tā rūpnīcā VEF 1963. gadā no visiem strādniekiem 17,8% sastādīja 4., 5. un 6. kategorijas strādnieki. Turpretim no visiem racionalizatoriem 70,5% sastādīja minēto kategoriju strādnieki racionalizatori. Rūpnīcā VEF 1963. gadā no 5. kategorijas strādniekiem 21,6% bija racionalizatori, no 6. kategorijas strādniekiem — 53,8 procenti.

Lai kļūtu par aktīvu racionalizatoru, strādniekam nepieciešamas arvien lielākas zināšanas, jāpaaugstina sava kvalifikācija. Tādējādi racionalizatoru un izgudrotāju kustība veicina kā tehnikas progresu, tā arī strādnieku vispārējo un tehnisko zināšanu pieaugumu, viņu izglītības un kvalifikācijas līmeņa tuvināšanu inženiertehnisko darbinieku līmenim.

¹ Minēto rūpnīcu racionalizatoru un izgudrotāju biroju nepublicētie materiāli.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz VEF Darba un darba algas daļas un Racionalizatoru un izgudrotāju biroja nepublicētajiem materiāliem.

Republikas strādnieki kopā ar visas Padomju Savienības strādnieku šķiru, sekmīgi realizējot komunistiskās sabiedrības celtniecību, pārveido arī paši sevi — ceļ savu kultūras un tehnisko zināšanu līmeni, veido komunistiskā darba attiecības, pilnveido savas radošās spējas. Šo uzdevumu veikšana ir sarežģīts process, taču sociālistiskā revolūcija ir radījusi visus priekšnoteikumus, lai tos atrisinātu.

Vec. pasn. B. ARABERE

SABIEDRISKIE PATĒRIŅA FONDI UN TO IZLIETOŠANA IEDZIVOTĀJU MATERIĀLĀS UN KULTURĀLĀS LABKLĀJIBAS CELŠANAI LATVIJAS PSR

Padomju varas atjaunošana Latvijā un tās iestāšanās Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā pavēra latviešu tautai plašas attīstības perspektīvas.

Padomju Latvija 25 gados, saņemot vispusīgu palīdzību no pārējām padomju republikām, ir guvusi ievērojamus panākumus visu tautas saimniecības nozaru attīstībā un tautas materiālās labklājības un kultūras līmeņa pieaugumā.

Tautas materiālās labklājības un kultūras līmeņa paaugstināšanas pamats ir nacionālā ienākuma pieaugums. Nacionālais ienākums¹ republikā 1963. gadā, salīdzinot ar 1958. gadu, palielinājies (salīdzināmās cenās) par 42 procentiem.² Nacionālā ienākuma pieaugums sociālisma apstākļos dod iespēju palielināt to nacionālā ienākuma daļu, kura paredzēta patēriņam. 1962. gadā patēriņam novirzīja 74,9% no republikas nacionālā ienākuma³, t. sk. iedzīvotāju personiskajam patēriņam — 68 procenti.⁴ Iedzīvotāju personiskajam patēriņam paredzēto nacionālā ienākuma daļu sadala gan pēc padarītā darba, gan sabiedrisko patēriņa fondu veidā.

Sabiedriskie patēriņa fondi ir nacionālā ienākuma patēriņa fonda daļa, kuru visas sabiedrības interesēs sadala sabiedrības locekļu vajadzību apmierināšanai bez maksas vai ar atvieglotiem noteikumiem, vadoties no sabiedrības locekļu vajadzībām un no viņu pašreiz vai arī agrāk sabiedriskajā ražošanas procesā ieguldītā darba daudzuma un labuma.

Nacionālajam ienākumam pieaugot, palielinās arī sabiedriskie patēriņa fondi. Sabiedrisko patēriņa fondu nemitīgu pieaugumu sk. 1. tabulā.

¹ Nacionālā ienākuma rādītāji, kā arī sabiedrisko patēriņa fondu izmaksu un atvieglinājumu rādītāji mūsu republikā aprēķināti pēc pilnveidotas metodoloģijas tikai par laiku kopš 1958. gada.

² Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

**Sabiedrisko patēriņa fondu izmaksu un atvieglinājumu pieaugums
(1958.—1964. g.)**

Rādītāji	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.	1963.	1964.
Izmaksājumi un atvieglinājumi ¹ (milj. rubļ.) . . .	270	279	302	334	352	375	400
Izmaksājumi un atvieglinājumi ² procentos pret 1958. gadu	100	103	112	124	130	139	148
Izmaksājumi un atvieglinājumi vidēji uz vienu iedzīvotāju ³ — + (rubļos)	130	133	146	155	162	170	180
Izmaksājumi un atvieglinājumi vidēji uz vienu iedzīvotāju ⁴ procentos pret 1958. gadu	100	102	113	119	125	132	138

1964. gadā republikas iedzīvotāji saņēma no sabiedriskajiem patēriņa fondiem 400 miljonus rubļu vai par 48 procentiem vairāk nekā 1958. gadā. Uz vienu iedzīvotāju rēķinot, sabiedriskie patēriņa fondi bija palielinājušies par 38 procentiem un 1964. gadā sastādīja apmēram 180 rubļu.

Sabiedrisko patēriņa fondu galveno daļu sastāda šādi izmaksu un atvieglinājumu veidi: izmaksas un atvieglinājumi izglītībai, veselības aizsardzībai un fiziskajai kultūrai, sociālajai nodrošināšanai un apdrošināšanai. 1963. gadā tie sastādīja 81 procentu no sabiedrisko patēriņa fondu kopējās summas. Pārējo sabiedrisko patēriņa fondu daļu veido tādi izmaksu un atvieglinājumu veidi kā prēmijas, kuras neietilpst darba algas fondā, atvaļinājuma nauda, valsts dzīvokļu fonda uzturēšana un tā nolietojums tajā daļā, kuru nesedz iedzīvotāju maksātā īres nauda. Sabiedrisko patēriņa fondu struktūru sk. 2. tabulā.

¹ Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 39. lpp.

Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, изд-во «Статистика», Латвийское отделение, 1965, стр. 28.

² Turpat.

³ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz šādiem datu avotiem:

Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 39. lpp.

Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, изд-во «Статистика», Латвийское отделение, 1965, стр. 28.

Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētie materiāli.

⁴ Turpat.

Sabiedrisko patēriņa fondu sastāvs un struktūra 1963. gadā

Rādītāji	Summa (milj. rub.) ¹	Procentos pret kop- summu ²
Izmaksas un atvieglinājumi no sabiedriskajiem patēriņa fondiem kopā	375,4	100,0
Tajā skaitā:		
izglītībai	107,4	28,6
veselības aizsardzībai, fiziskajai kultūrai . .	63,1	16,8
sociālajai nodrošināšanai un apdrošināšanai .	133,9	35,7
prēmijas, kas neietilpst darba algas fondā . .	6,0	1,6
atvaļinājuma nauda	37,6	10,0
valsts dzīvokļu fonda nolietojums un kārtējās uzturēšanas izmaksas (daļa, ko nesedz īres maksa)	27,4	7,3

No 1958. līdz 1963. gadam izmaksājumi un atvieglinājumi no sabiedriskajiem patēriņa fondiem izglītībai palielinājušies par 43%, veselības aizsardzībai un fiziskajai kultūrai — par 26%, sociālajai nodrošināšanai un apdrošināšanai — par 36 procentiem. Sabiedrisko patēriņa fondu pieaugumu Padomju Latvijā ilgākā laika periodā raksturo valsts budžeta izdevumi izglītībai, veselības aizsardzībai, sociālajai nodrošināšanai (sk. 3. tabulu).

No 1945. līdz 1964. gadam valsts budžeta izdevumi sociāli kulturāliem pasākumiem pieauguši 7,8 reizes, tajā skaitā izglītībai — 6,3 reizes, veselības aizsardzībai un fiziskajai kultūrai 7 reizes, sociālajai nodrošināšanai un apdrošināšanai — vairāk nekā 15 reizes.

Sabiedrisko patēriņa fondu kustībai ir raksturīga tendence pieaugt straujāk nekā nacionālajam ienākumam un pēc darba sadalāmā patēriņa fonda daļai. Sabiedrisko patēriņa fondu straujāks pieaugums ir viena no komunisma celtniecības likumsakarībām. Īpaši tā izpaužas izvērstas komunisma celtniecības periodā (sk. 4. tabulu).

Nacionālā ienākuma apjoms vidēji uz vienu iedzīvotāju laikā no 1958. līdz 1963. gadam palielinājies apmēram par 27%, viena strādnieka un kalpotāja vidējā mēneša darba alga — par

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz LPSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

**Republikas valsts budžeta izdevumi sociālajiem kultūrālajiem pasākumiem
finansēšanai¹ (milj. rubl.)
(1945.—1964. g.)**

Izdevumu rādītāji	1945.	1950.	1955.
Pavisam sociālajiem kultūrālajiem pasākumiem	34,2	82,5	105,7
Tajā skaitā:			
izglītībai	20,5	44,0	56,0
veselības aizsardzībai un fiziskajai kultūrai	8,2	22,2	31,2
valsts soc. apdrošināšanai un nodrošināšanai	5,4	16,3	18,5

4. tabula

**Nacionālā ienākuma, strādnieku un kalpotāju vidējās mēneša darba algas
un sabiedrisko patēriņa fondu pieauguma tempi uz vienu iedzīvotāju
(1959.—1963. g.)²**

G a d i	Procentos pret 1958. gadu		
	nacionālais ienākums vidēji uz vienu iedzīvotāju	viena strādnieka un kalpotāja vidējā mē- neša darba alga	sabiedriskie patēriņa fondi vidēji uz vienu iedzīvotāju
1959.	107,8	102	102,4
1960.	118,7	104	113,0
1961.	122,6	108	119,4
1962.	120,0	110	124,9
1963. (aptuveni)	127,0	113	131,5

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

1958.	1959.	1960.	1961.	1962.	1963.	1964.	1964. gads pret ¹ 1945. gadu
172,9	199,9	214,7	228,8	243,2	258,2	267,2	7,8 reizes
75,9	95,2	101,1	107,9	115,7	126,0	127,2	6,3 reizes
44,5	48,2	49,4	52,1	54,6	55,7	57,6	7 reizes
52,5	56,5	64,2	68,8	72,9	76,5	82,0	15,2 reizes

13%, sabiedriskie patēriņa fondi vidēji uz vienu iedzīvotāju — par 31,5%. Tātad sabiedrisko patēriņa fondu apjoma pieauguma temps vidēji uz vienu iedzīvotāju šajā laikā ir bijis 2,4 reizes straujāks nekā strādnieka un kalpotāja vidējās mēneša darba algas un gandrīz 1,2 reizes straujāks nekā nacionālā ienākuma pieauguma temps vidēji uz vienu iedzīvotāju.

Sabiedrisko patēriņa fondu pieauguma straujo tempu rezultātā palielinājusies to loma iedzīvotāju naudas ienākumos. Fondu īpatnējais svars tajos pieaudzis no 26,7% 1958. gadā līdz 27,9% 1963. gadā.² Par sabiedrisko patēriņa fondu lomu iedzīvotāju ienākumos liecina dati, kas iegūti 1962. gadā iedzīvotāju budžetu apsekošanas rezultātā. To īpatnējais svars apsekoto rūpniecības strādnieku ienākumos uz vienu ģimenes locekli sastādīja 20 — 23%, kalpotāju ģimenēs — apmēram 25%, kolhoznieku ģimenēs 8—13 procentus.³ Šobrīd vēl pastāv diezgan krasas atšķirības starp strādniekiem un kalpotājiem un kolhozniekiem sabiedrisko patēriņa fondu apjoma ziņā šo iedzīvotāju grupu ienākumos. 1962. gadā kolhoznieku ģimenēs sabiedrisko patēriņa fondu īpatnējais svars viena ģimenes locekļa ienākumos bija apmēram 1,9 — 2,5 reizes mazāks nekā strādnieku ģimenēs.

¹ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

² Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

³ Turpat.

Lai gan strādājošo ģimeņu galvenais ienākuma avots ir samaksa par padarīto darbu, tomēr iedzīvotāju naudas ienākumu pieaugums notiek galvenokārt uz sabiedrisko patēriņa fondu izmaksājumu un atvieglinājumu pieauguma rēķina. Tā, piemēram, no datiem, kas iegūti rūpniecības strādnieku budžeta apsekošanas rezultātā, redzam, ka naudas ienākumi vidēji uz vienu ģimenes locekli 1963. gadā salīdzinājumā ar 1953. gadu pieauguši par 42%, darba alga palielinājusies par 38%, turpretim ieņēmumi no sabiedriskajiem patēriņa fondiem pensiju, stipendiju, pabalstu veidā palielinājušies par 89%, naudas dotāciju veidā bērnu uzturēšanai bērnu iestādēs, ceļazīmēm uz atpūtas namiem un sanatorijām u. c. — 2,1 reizi.¹

Tuvojoties komunismam, sabiedrisko patēriņa fondu pieauguma tempi kļūs vēl straujāki un to loma iedzīvotāju ienākumu palielināšanā vēl pieaugs.

Sabiedriskie patēriņa fondi nav vienveidīgi. Atsevišķas to daļas atšķiras gan pēc līdzekļu veidošanās avotiem, gan pēc sadales un patērēšanas formām, izlietojuma virziena un vēl citām pazīmēm. Tāpēc dažāda ir arī sabiedrisko patēriņa fondu atsevišķu daļu nozīme iedzīvotāju materiālās un kulturālās labklājības celšanā.

Sabiedrisko patēriņa fondu specifiska īpatnība ir to veidošanās no vairākiem līdzekļu avotiem. Fondu struktūru pēc to veidošanās avotiem raksturo 5. tabula.

5. tabula

**Latvijas PSR sabiedrisko patēriņa fondu struktūra 1963. gadā
pēc to līdzekļu veidošanās avotiem² (%)**

Līdzekļu avoti	Līdzekļu avota īpatnējais svars kopējā sabiedrisko patēriņa fondu summā
Valsts budžeta līdzekļi	62,0
Sociālās apdrošināšanas un sociālās nodrošinā- šanas budžeta līdzekļi	10,2
Uzņēmumu līdzekļi	24,7
Sabiedrisko organizāciju līdzekļi	1,8
Sociālo un kultūras iestāžu un īpašumu nolieto- jums	1,3
Kopā	100,0

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP npublicētie materiāli.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP npublicētajiem materiāliem.

No valsts budžeta ieskaitījumiem izveido sabiedrisko patēriņa fondu galveno daļu. Pēc aptuveniem aprēķiniem¹ 62% izmaksu un atvieglinājumu, ko iedzīvotāji 1963. gadā saņēma no sabiedriskajiem patēriņa fondiem, avots bija valsts budžeta līdzekļi. No valsts budžeta līdzekļiem veidojas tie sabiedriskie patēriņa fondi, ko patērē visa sabiedrība vai lielākā sabiedrības locekļu daļa un kam ir būtiska nozīme iedzīvotāju materiālo un garīgo vajadzību apmierināšanā visas sabiedrības interesēs. Tā, piemēram, 1963. gadā no valsts budžeta līdzekļiem sedza sabiedrisko patēriņa fondu izmaksājumus un atvieglinājumus izglītībai 80,6% apmērā, veselības aizsardzībai un fiziskajai kultūrai — 83,6% un sociālajai nodrošināšanai — 70,0% apmērā.² 24,7% no sabiedrisko patēriņa fondu kopsummas veidojās no uzņēmumu līdzekļiem.

Uzņēmumu līdzekļus izlieto galvenokārt šo uzņēmumu kolektīva locekļu kultūrālo un sadzīves vajadzību apmierināšanai, prēmijām, atvaļinājuma naudai un tā tālāk. Šī sabiedrisko patēriņa fondu daļa ievērojamā mērā saistīta ar uzņēmuma kolektīva locekļu darbu un tāpēc, ceļot uzņēmumā strādājošo materiālo un kultūrālo labklājību, tā reizē arī materiāli stimulē strādājošos kāpināt darba rādītājus.

Svarīga nozīme sabiedrisko patēriņa fondu finansēšanas avotu sistēmā ir valsts sociālās apdrošināšanas un valsts sociālās nodrošināšanas līdzekļiem, kuri sastāda vairāk nekā 10% no sabiedrisko patēriņa fondu līdzekļiem. Ar šiem līdzekļiem valsts materiāli nodrošina vecos un darba nespējīgos sabiedrības locekļus, izsniedz pabalstus īslaicīgas darba nespējas gadījumā utt.

Darbaļaudis nepiedalās ar saviem ienākumiem valsts sociālās apdrošināšanas un sociālās nodrošināšanas fonda līdzekļu veidošanā. Valsts sociālās apdrošināšanas un sociālās nodrošināšanas fonds veidojas no uzņēmumu un organizāciju obligātajiem maksājumiem šiem mērķiem un no valsts budžeta asigņējumiem. Šo fondu līdzekļu izlietošanu kontrolē arodbiedrības.

Nepilnus 2% no sabiedrisko patēriņa fondu līdzekļiem sedz sabiedriskās organizācijas. Šo fondu veidošanās avots ir biedru maksas, ieņēmumi no organizāciju rīkotajiem kultūrmasu un sporta pasākumiem un citiem. Iegūtie līdzekļi tiek izlietoti galvenokārt kultūrmasu darba organizēšanai iedzīvotāju vidū un materiālās palīdzības sniegšanai.

Analizējot sabiedrisko patēriņa fondu veidošanās avotu kus-

¹ Sabiedrisko patēriņa fondu struktūra (pēc līdzekļu veidošanās avotiem) aprēķināta, nesadalot pa līdzekļu veidošanās avotiem sociālo un kultūras iestāžu pamatfondu nolietojumu.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

tību ilgākā laika periodā, varam saskatīt šādu tendenci — gadu no gada palielinoties izmaksām no visiem sabiedrisko patēriņa fondu līdzekļu veidošanās avotiem, sevišķi strauji pieauguši uzņēmumu sabiedriskie patēriņa fondi. No 1958. līdz 1963. gadam sabiedrisko patēriņa fondu līdzekļu kopsummai pieaugot par 38,9%, uzņēmumu sabiedriskie patēriņa fondi palielinājušies par 61,8%, tajā pašā laikā sabiedriskie patēriņa fondi, kuru avots ir valsts budžeta līdzekļi, pieauguši tikai par 27,7 procentiem.¹

Arī turpmāk paredzams, ka uzņēmumu sabiedriskie patēriņa fondi pieaugs straujāk, jo šo fondu izlietojums sekmē atsevišķu uzņēmumu kolektīva locekļu materiālo ieinteresētību komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanā.

Komunisma celtniecības periodā arvien lielāka nozīme sabiedrisko patēriņa fondu veidošanā būs ārstu, pedagogu, mākslas darbinieku u. c. apkalpojošajā sfērā strādājošo darbam, ko tie sabiedriskā kārtā, t. i., bez maksas, veic sabiedrības labā, strādājot tautas teātros, tautas universitātēs, bibliotēkās, zinātnes un tehnikas biedrībās, kvalifikācijas celšanasursos un citur.

Pēdējos gados sabiedrisko patēriņa fondu veidošanā arvien lielāku nozīmi iegūst kolhozu līdzekļi. Nostiprinoties kolhozu ekonomikā, pieaugot to naudas ienākumiem, radušies objektīvi priekšnoteikumi atskaitījumu palielināšanai no kolhozu naudas ienākumiem sabiedriskajiem patēriņa fondiem. 1963. gadā mūsu republikas kolhozi sabiedriskajiem patēriņa fondiem atskaitīja vidēji 2,8%, 1958. gadā — 2,1% no naudas ienākumiem.²

Kolhozu sabiedriskos patēriņa fondus izlieto galvenokārt veco kolhoznieku un kolhoznieku invalīdu nodrošināšanai ar pensijām, kultūras un sadzīves vajadzībām un pabalstiem. 1963. gadā no kopējās kolhozu sabiedrisko patēriņa fondu summas gandrīz 40% izlietoja pensijām, 20,4% — pabalstiem un vairāk nekā 31% — kultūras un sadzīves vajadzībām.³

Laikā no 1958. līdz 1963. gadam kolhozu sabiedriskie patēriņa fondi vidēji uz vienu kolhoznieku palielinājušies gandrīz 2 reizes — no 5 rubļiem 30 kapeikām 1958. gadā uz 10 rubļiem 48 kapeikām 1963. gadā.⁴

Lai gan kolhozu sabiedriskie patēriņa fondi strauji pieaug, pagaidām kolhozu līdzekļu līdzdalība sabiedrisko patēriņa fondu veidošanā ir neliela — 1963. gadā — 1,4 procenti.⁵

¹ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

Ar 1965. gada 1. janvāri, kad sāka realizēt dzīvē likumu «Par kolhoznieku nodrošināšanu ar pensijām un pabalstiem», atskaitījumi sabiedriskajos patēriņa fondos no kolhozu naudas ienākumiem palielinājās. Līdz ar to pieauga kolhozu iemaksu loma sabiedrisko patēriņa fondu līdzekļu veidošanā.

Lai celtu iedzīvotāju materiālo un kulturālo labklājību, valsts, uzņēmumu un sabiedrisko organizāciju līdzekļus sabiedrisko patēriņa fondu veidā novirza izlietošanai šādiem mērķiem:

1. jaunās paaudzes uzturēšanai un audzināšanai;
2. kadru sagatavošanai un strādājošo kvalifikācijas celšanai;
3. iedzīvotāju veselības aizsardzībai un atpūtai;
4. veco cilvēku un darba nespējīgo sabiedrības locekļu uzturēšanai;
5. iedzīvotāju kultūras un sadzīves vajadzību apmierināšanai;
6. atvaļinājumu naudas izmaksai.

Sabiedrisko patēriņa fondu galveno daļu izlieto veco un darba nespējīgo sabiedrības locekļu — pensionāru un invalīdu apgādei, jaunās paaudzes uzturēšanai, audzināšanai un izglītībai, kadru sagatavošanai un strādājošo kvalifikācijas celšanai. 1963. gadā šīm vajadzībām izlietoja 56,8%, tajā skaitā jaunās paaudzes uzturēšanai un audzināšanai un kadru sagatavošanai — 27,3 procentus.¹

Valsts rada visus priekšnoteikumus jaunās komunisma cēlāju maiņas sagatavošanai un vispusīgai attīstībai. Tas vispirms izpaužas rūpēs par bērnu un māti. Šajā nolūkā mūsu republikā darbojas plaši izvērsti bērnu un sieviešu konsultāciju tīkls. Ar katru gadu palielinās vietu skaits dzemdību namos. Par māti un jauno pilsoni valsts rūpējas, apmaksājot grūtniecības un dzemdību atvaļinājumu, maksājot pabalstus daudz bērnu un vientuļām mātēm. 1963. gadā vien grūtniecības un dzemdību atvaļinājumu apmaksai izdeva 5,5 miljonus rubļu.² Vairāk nekā 8900 daudz bērnu un vientuļās mātes 1963. gadā saņēma valsts pabalstu 1,8 miljonu rubļu apmērā.³

Nodrošināt katram bērnam laimīgu bērnību, tāds ir komunistiskās sabiedrības uzdevums. Šajā nolūkā paredzēts paplašināt bērnu iestāžu tīklu un izdevumus bērnu uzturēšanai segt no valsts līdzekļiem. Mūsu republikā bērnu iestāžu skaits strauji aug. 1963. gadā republikā darbojās 425 bērnu dārzi un maz bērnu novietnes, kurās uzņēma vairāk nekā 33,3 tūkst. bērnu.⁴

¹ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

² Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

1964. gadā uzbūvētas un nodotas lietošanā pirmsskolas bērnu iestādes ar 1900 vietām.¹ Lai gan vietu skaits bērnudārzos, salīdzinot ar 1940. gadu, palielinājies vairāk nekā 6 reizes, tās šobrīd vēl nevar nodrošināt iedzīvotāju prasības pēc bērnu iestādēm.² 1963. gadā bērnudārzos atradās tikai 23,6% no pilsetās dzīvojošiem pirmsskolas vecuma bērniem.³

$\frac{2}{3}$ no bērnu uzturēšanas un audzināšanas izdevumiem bērnu iestādēs sedz no sabiedriskajiem patēriņu fondiem un tikai $\frac{1}{3}$ — no iedzīvotāju iemaksām.

Lielu vēribu mūsu valstī velti jaunās paaudzes sagatavošanai patstāvīgai dzīvei un darbam. 1963./64. māc. gadā republikā darbojās 1421 vispārīzglītojošās skolas, no tām 259 vidusskolas.⁴ Buržuāziskajā Latvijā 1939. gadā bija tikai 70 ģimnāziju.⁵ 1964. gadā uzceltas un nodotas lietošanā jaunas vispārīzglītojošās skolas 9 tūkstošiem skolēnu.⁶ 1964./65. māc. gadā vispārīzglītojošās skolās mācījās 300,1 tūkst. audzēkņu.⁷

Liels ieguvums mūsu republikas iedzīvotājiem ir internātskolas un pagarinātās dienas skolas un grupas, kurās 1964./65. māc. gadā mācījās 36 tūkst. bērnu.⁸ Ja 8-gadīgās un 11-gadīgās skolās valsts ik gadus vidēji uz vienu skolēnu izdod 144 rubļus, tad internātskolās izdevumi vidēji uz vienu skolēnu ir 598 rubļi gadā.⁹

Internātskolās bērnus apgādā ar visu nepieciešamo, ieskaitot uzturu un apģērbu. 1965./66. māc. gadā katra skolēna uzturēšana pagarinātās dienas skolās un grupās valstij izmaksāja gadā 53 rubļus.¹⁰

Tādējādi līdzās bezmaksas izglītībai sabiedrība pakāpeniski sāk pārņemt savās rokās arī rūpes par skolēnu pilnīgu materiālu nodrošināšanu, un nav vairs tālu tā diena, kad visi audzēkņi saņems bezmaksas mācību grāmatas un skolas apģērbu, siltas pusdienas. Pašreiz valsts sniedz daļēju palīdzību:

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes ziņojums, «Cīņa», 1965. g. 2. februārī.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz šādu datu avotu:

Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 310. lpp.

³ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētajiem materiāliem.

⁴ Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, Латвийское отделение, изд-во «Статистика» 1965, стр. 226 и 227.

⁵ «Cīņa», 1964. g. 24. novembrī.

⁶ «Cīņa», 1965. g. 2. februārī.

⁷ Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, Латвийское отделение, изд-во «Статистика» 1965, стр. 228 и 229.

⁸ «Cīņa», 1965. g. 2. februārī.

⁹ Latvijas PSR Finansu ministrijas Budžeta pārvaldes 1965. gada nepublicētie materiāli.

¹⁰ Turpat.

mācību grāmatu cenas ir zemākas par pašizmaksu, pirmo četru klašu skolēniem izsniedz bezmaksas pienu, ģimenēm, kur mācās vairāki bērni, piešķir pabalstus skolas apģērba u. c. iegādei.

Mūsu valstī nav materiālas dabas šķēršļu, kas varētu traucēt izglītības iegūšanu, kā tas bija buržuāziskajā Latvijā, kad 1938./39. māc. gadā pamatskolu pēdējās klasēs mācījās tikai 41—49% no to bērnu skaita, kuri bija uzsākuši mācības pirmajā klasē.¹ Pārējie bija spiesti izstāties no skolas galvenokārt vecāku grūto materiālo apstākļu dēļ. Augstās mācību maksas dēļ vēl grūtāk bija iegūt vidējo un augstāko izglītību. Padomju varas laikā mūsu republikā radīti visi nepieciešamie nosacījumi, lai katrs pilsonis varētu iegūt izglītību. Mūsu republikā pēc 1959. gada iedzīvotāju skaitīšanas datiem bija 766 006 cilvēku ar augstāko, vidējo vai nepabeigtu vidējo izglītību, t. i., 2,7 reizes vairāk nekā buržuāziskajā Latvijā 1939. gadā.² Vidējo speciālo mācību iestāžu audzēkņu skaits 1963./64. māc. gadā, salīdzinot ar 1940. gadu, palielinājies 3,6 reizes, augstāko mācību iestāžu studentu skaits — 2,9 reizes.³ Vidējās speciālajās un augstākajās mācību iestādēs par mācībām nav jāmaksā, un audzēkņi un studenti saņem stipendijas. 1963./64. māc. gadā stipendijas no sabiedriskajiem patēriņa fondiem saņēma 70% vidējo speciālo mācību iestāžu audzēkņu un 63% augstāko mācību iestāžu studentu.⁴ Katra speciālista sagatavošana augstākajās mācību iestādēs (ieskaitot stipendijas) valstij izmaksā vidēji 820—850 rubļu gadā.⁵

Attīstot vakara un neklātienēs apmācību, plašas iespējas izglītības turpināšanai rodas strādājošiem. 1964./65. māc. gadā, nepārtraucot darbu ražošanā, mācījās 41 350 jauniešu.⁶

Lai realizētu pasākumus, kas saistīti ar jaunās paaudzes uzturēšanu un audzināšanu, kadru sagatavošanu, gadu no gada arvien vairāk līdzekļu no sabiedriskajiem patēriņa fondiem novirza šiem mērķiem. Laikā no 1958. līdz 1963. gadam sabiedrisko patēriņa fondu izdevumi jaunās paaudzes uzturēšanai un audzināšanai, kadru sagatavošanai palielinājušies par 68 procentiem.⁷ Tik straujš pieauguma temps raksturīgs tikai šai sabiedrisko patēriņa fondu daļai.

¹ Izglītības ministrija. Latvijas skolas 1939./40. māc. gadā, Rīgā, 1940.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz statistisko datu krājumu «Padomju Latvija skaitļos». Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 4. lpp.

³ Turpat, 232., 233. lpp.

⁴ Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētie materiāli.

⁵ «Padomju Latvijas Komunisti», 1965, 1. num., 12. lpp.

⁶ «Cīņa», 1964. g. 24. novembri.

⁷ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētajiem materiāliem.

Rūpējoties par komunisma cēlāju jauno paaudzi un mūsu tautas saimniecības nodrošināšanu ar kvalificētiem kadriem, valsts neaizmirst tos sabiedrības locekļus, kas ar savu darbu agrāk piedalījušies tautas bagātību radīšanā un tagad vecuma vai invaliditātes dēļ atstājuši darba fronti. 1963. gadā darba nespējīgo un veco cilvēku uzturēšanai no sabiedrisko patēriņa fondu kopsummas izlietoja 29,5% līdzekļu.¹ Darba nespējīgo un veco cilvēku uzturēšanai paredzēto sabiedrisko patēriņa fondu galveno daļu — 94% sastāda pensijas.² 1964. gadā 265 tūkst. cilvēku no Savienības un republikas budžeta sociālās apdrošināšanas un sociālās nodrošināšanas līdzekļiem pensijām izmaksāja 108 miljonus rubļu,³ t. i., 14 reizes vairāk nekā 1946. gadā.⁴

Nekad vēl Latvijā tik liels cilvēku skaits nav saņēmis pensijas kā pašreiz. 1964. gadā, salīdzinot ar 1939. gadu, pensionāru skaits palielinājies gandrīz 6,2 reizes.⁵

Darbaļaužu nodrošināšana ar pensijām krasi uzlabojās pēc 1956. gada pensiju likuma pieņemšanas. 1958. gadā pensionāru skaits sastādīja 9,2%, bet 1963. gadā — 11,2% no kopējā iedzīvotāju skaita.⁶

1963. gadā valsts pensijas saņēma 83% no pensionāru vecumu sasniegušajiem republikas iedzīvotājiem (neieskaitot kolhozniekus).⁷ Līdztekus pensionāru skaita pieaugumam, ko izsauca veco cilvēku skaita relatīva un absolūta palielināšanās kopējā iedzīvotāju skaitā, palielinājās arī pensiju izmaksas. Virdejā pensijas summa 1963. gadā bija 4 reizes lielāka nekā 1946. gadā.⁸ Ar 1965. gada 1. janvāri, kad stājās spēkā likums «Par kolhoznieku nodrošināšanu ar pensijām un pabalstiem», pensijas saņem apmēram 100 000 kolhoznieku.⁹ Līdz šim pensijas mūsu republikā saņēma tikai 29% veco kolhoznieku.¹⁰ Pensijas kolhozniekiem maksāja tikai 26% no republikas kolhoziem¹¹.

¹ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētajiem materiāliem.

² Turpat.

³ Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, изд-во «Статистика», Латвийское отделение, 1965, стр. 245.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

⁶ Подсчитано автором на основании данных — Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, изд-во «Статистика», Латвийское отделение, 1965, стр. 3, 245.

⁷ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētajiem materiāliem.

⁸ Turpat.

⁹ «Cīņa», 1964. g. 17. novembrī.

¹⁰ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētajiem materiāliem.

¹¹ «Cīņa», 1964. g. 17. novembrī.

Likuma «Par kolhoznieku nodrošināšanu ar pensijām un pabalstiem» realizēšana dzīvē ievērojami uzlabos kolhoznieku sociālo nodrošināšanu un palielinās patēriņa fondu īpatnējo svaru kolhoznieku naudas ienākumos. Reizē ar to samazināsies arī atšķirība, kāda pašreiz pastāv starp strādniekiem, kalpotājiem un kolhozniekiem ienākumu apjomā, ko tie iegūst no sabiedriskajiem patēriņa fondiem.

No sabiedriskajiem patēriņa fondiem vecajiem cilvēkiem un darba nespējīgajiem sabiedrības locekļiem izmaksā pabalstus un sniedz arī cita veida palīdzību. Republikā 1963. gadā darbojās 73 pansionāti un invalīdu nami, kuros pilnīgā valsts apgādībā atradās 7,1 tūkstotis cilvēku.¹

Sabiedrisko patēriņa fondu izlietošana tādiem mērķiem kā bērnu uzturēšana un audzināšana, veco cilvēku un darba nespējīgo sabiedrības locekļu uzturēšana, kā arī kadru sagatavošana samazina nevienlīdzību ienākumu un patēriņa apjoma ziņā atsevišķās ģimenēs uz vienu ģimenes locekli.

Ar sadali pēc darba panāk vienlīdzību starp sabiedrības locekļiem tajā ziņā, ka par vienādu darbu saņem vienādu samaksu. Bet sociālismā tas vēl nenozīmē, ka sabiedrības locekļi, kas saņem vienādu atalgojumu par darbu, patērē arī vienādu daudzumu materiālo un garīgo labumu. Sociālisma apstākļos strādājošo patēriņš atkarīgs ne tikai no darba ienākuma līmeņa, bet vēl no daudziem citiem faktoriem. Viens no šādiem faktoriem ir ģimenes sastāvs: ģimenes locekļu skaits, ģimenes locekļu vecums. Ģimenēs, kur būs vairāk darba spējīgo ģimenes locekļu, ienākumi un arī patēriņš uz vienu ģimenes locekli būs lielāks nekā ģimenēs, kur strādājošo ģimenes locekļu apgādībā atradīsies bērni un veci cilvēki.

Sabiedrībai uzņemoties rūpes par jauno paaudzi un darba nespējīgajiem sabiedrības locekļiem, šī nevienlīdzība atsevišķu ģimeņu locekļu ienākumos samazinās.

Sabiedrisko patēriņa fondu naudas izmaksu un atvieglojumu īpatnējais svars ir augstāks to ģimeņu ienākumos, kur darba ienākumi uz vienu ģimenes locekli ir relatīvi mazāki. Par to liecina šādi iedzīvotāju budžetu apsekošanas dati: strādnieku ģimenēs ar ienākumu vidēji uz vienu ģimenes locekli līdz 480 rubļiem gadā sabiedrisko patēriņa fondu īpatnējais svars ienākumos 1962. gadā bija 35 procenti. Turpretim ģimenēs ar ienākumu vidēji uz vienu ģimenes locekli 600 rubļu un 900 rubļu gadā — attiecīgi 23% un 20% un ģimenēs ar vidējo ienākumu uz vienu ģimenes locekli 1200 un vairāk rubļu gadā — 17 procentu.

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

² Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

Līdzīgu ainu mēs varam saskatīt arī republikas kolhoznieku ienākumos. Kolhoznieku ģimenēs ar ienākumu līdz 480 rubļiem gadā vidēji uz vienu ģimenes locekli sabiedriskie patēriņa fondi sastādīja 14%, ģimenēs ar ienākumu no 600 līdz 900 rubļiem vidēji uz vienu ģimenes locekli — 10% un ģimenēs ar ienākumu 1200 rubļu un vairāk — vidēji uz vienu ģimenes locekli — tikai 7 procentus.¹

Parasti ekonomiskajā literatūrā no šādiem salīdzinājumiem secina, ka ģimenes ar mazāku darba ienākumu uz vienu ģimenes locekli izmaksājumus un atvieglinājumus no sabiedriskajiem patēriņa fondiem saņem vairāk nekā ģimenes ar augstāku darba ienākumu uz vienu ģimenes locekli. Patiesībā augstāks sabiedrisko patēriņa fondu izmaksājumu un atvieglinājumu īpatnējais svars ienākumos nebūt nenozīmē, ka ir lielāka fondu izmaksājumu un atvieglinājumu absolūtā summa.

Ienākumu līmenis no sabiedriskajiem patēriņa fondiem atsevišķu ģimeņu ienākumos ir atkarīgs no diviem galvenajiem faktoriem:

1. no bērnu skaita, kas atrodas bērnu iestādēs vai māsās internātskolās, pagarinātās dienas skolās vai grupās, vidējās un augstākajās mācību iestādēs un saņem stipendijas, no ģimenes locekļu skaita, kas saņem pensijas, dažāda veida pabalstus un tamlīdzīgi;

2. no samaksas pēc darba apmēra, jo ievērojama daļa izmaksu un atvieglinājumu no sabiedriskajiem patēriņa fondiem tiek sadalīta, vadoties no to saņēmēju darba ieguldījuma sabiedriskajā ražošanā.

Autora rīcībā nav datu par šiem diviem faktoriem. Analizējot sabiedrisko patēriņa fondu apjomu uz vienu ģimenes locekli, atkarībā no ģimenes locekļu skaita un vecuma redzam, ka strādnieku ģimenēs, kuras sastāv tikai no diviem pieaugušiem ģimenes locekļiem, sabiedrisko patēriņa fondu īpatnējais svars ikviena ģimenes locekļa ienākumos ir tikai 16%, turpretim ģimenēs, kuras sastāv no 3 personām un vairāk un kuru sastāvā ir bērni un vecāki cilvēki, sabiedrisko patēriņa fondu īpatnējais svars ģimenes locekļu ienākumos ir 18—30 procenti.² Šie dati, kaut arī aptuveni, parāda sabiedrisko patēriņa fondu lomu ienākumu līmeņa atšķirību samazināšanā uz vienu ģimenes locekli. Iedzīvotāju veselības aizsardzībai, atpūtai, kultūras un sadzīves vajadzību apmierināšanai novirza 33,5% no sabiedrisko patēriņa fondu kopsummas.³

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

² Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

³ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

Atšķirībā no līdzekļiem, kurus izlieto jaunās paaudzes uzturēšanai, audzināšanai un izglītībai, kadru sagatavošanai, veco un darba nespējīgo sabiedrības locekļu uzturēšanai, sabiedriskos patēriņa fondus, kas paredzēti iedzīvotāju veselības aizsardzībai un atpūtai, kultūras un sadzīves vajadzībām, izlieto nevis kādai atsevišķi sabiedrības daļai, bet visu sabiedrības locekļu vajadzību apmierināšanai.

1963. gadā iedzīvotāju veselības aizsardzībai un atpūtai izlietoja vairāk nekā 21% no sabiedrisko patēriņa fonda apjoma.¹ Šīm vajadzībām izlietotie valsts, uzņēmumu un organizāciju līdzekļi ar katru gadu palielinās. No valsts budžeta vien izdevumi veselības aizsardzībai 1964. gadā, salīdzinot ar 1945. gadu, palielinājušies 7,3 reizes, sasniedzot 57,6 milj. rubļu.² Katru gadu uzlabojas iedzīvotāju medicīniskā apkalpošana, paplašinās ārstniecības iestāžu tīkls. Slimnīcu, polikliniku un ambulanču skaits 1963. gadā, salīdzinot ar 1940. gadu, palielinājies 3,1 reizi, gultu skaits slimnīcās — 2,1 reizi, ārstu skaits (bez zobārstiem) — 3 reizes, vidējā medicīniskā personāla — 4,9 reizes.³ Rezultātā republikas iedzīvotāji tagad ir labāk nodrošināti ar medicīnisko palīdzību nekā buržuāziskajā Latvijā. Par to liecina šādi dati: slimnīcu gultu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem, salīdzinot ar 1940. gadu, 1963. gadā palielinājies 1,8 reizes, ārstu skaits — 2,5 reizes. Ārstu skaita ziņā uz 10 000 iedzīvotāju Latvijas PSR 2 reizes pārsniedz Zviedriju un Dāniju.⁴

Padomju varas gados Latvijā pirmo reizi izveidotas tādas ārstniecības iestādes kā dispanseri, plašs mātes un bērna veselības aizsardzības iestāžu, atpūtas namu, sanatoriju un citu ārstniecības iestāžu tīkls.

Veselības aizsardzības darba pārkārtošana atbilstoši padomju veselības aizsardzības pamatprincipiem krasi uzlabojusi darbaļaužu, galvenokārt strādnieku šķiras veselības aizsardzību. Latvijā padomju varas gados pirmo reizi pie rūpniecības un lauksaimniecības uzņēmumiem izveidotas ārstniecības iestādes. Lielākajos republikas uzņēmumos — VEF, Rīgas vagonu

¹ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētajiem materiāliem.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz šādiem datu avotiem:

Latvijas PSR tautas saimniecība. Statistisko datu krājums. Rīgā, Valsts statistikas izdevniecība, 1956, 215. lpp.

Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, изд-во «Статистика», Латвийское отделение, 1965, стр. 254.

³ Aprēķinājusi autore pēc šāda datu avota:

Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums, Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 319. lpp.

⁴ Turpat.

Советская Латвия за 25 лет. Краткий статистический сборник. Рига, изд-во «Статистика», Латвийское отделение, 1965, стр. 20.

rūpnīcā, Rīgas kuģu būves un remonta rūpnīcā u. c. nodibinātas ārstnieciski sanitārās daļas, kas apkalpo šo uzņēmumu strādniekus.

Pārējos rūpniecības uzņēmumos darbojas ārstu un feldšeru medicīniskie punkti. Ja 1950. gadā šādi medicīniskie punkti bija tikai 99 rūpniecības uzņēmumos, tad 1964. gadā to jau bija vairāk nekā 381 uzņēmumā pilsētās un laukos.¹

Uz sabiedrisko patēriņa fondu rēķina iedzīvotājiem ir pieejama bezmaksas kvalificēta medicīniskā palīdzība. Visus ārstniecisko iestāžu uzturēšanas un medicīniskās palīdzības izdevumus sedz valsts. Šie izdevumi no valsts budžeta 1963. gadā, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, sastādīja apmēram 24 rubļus, salīdzinot ar 11 rubļiem 1950. gadā un 5 rubļiem 1945. gadā.²

Bez tam sociālās apdrošināšanas sistēma nodrošina visus strādniekus slimības gadījumā ar pabalstu, kas sastāda vidēji ap 70% no dienas vidējās darba algas.³ Šos pabalstus sedz no uzņēmuma un valsts līdzekļiem. 1963. gadā slimības pabalstiem izlietoja no sabiedriskajiem patēriņa fondiem 16,8 milj. rubļu.⁴ Pašu iedzīvotāju izmaksas veselības aizsardzībai no darba algas ir ļoti mazas. 1960. gadā strādnieku ģimenes budžetā tās sastādīja tikai 0,6 procentus.⁵ No sabiedriskajiem patēriņa fondu līdzekļiem iedzīvotājiem nodrošina reālas tiesības uz atpūtu kultūrālos apstākļos.

Visu šo pasākumu rezultātā ievērojami samazinājusies mirstība un uzlabojusies iedzīvotāju veselība. Palielinājies dzīves ilgums. Likvidētas daudzas epidēmiskās slimības, kuras agrāk tautai nodarīja lielu postu.

Iedzīvotāju veselības aizsardzība un atpūta ir cieši saistīta ar viņu kultūras un sadzīves apstākļu uzlabošanu. Sabiedrisko patēriņa fondu izdevumos iedzīvotāju kultūras un sadzīves vajadzībām galveno vietu ieņem izmaksas valsts dzīvokļu fondu uzturēšanai. Dzīvokļu apstākļi ir viens no svarīgākajiem tautas dzīves līmeņa rādītājiem, tāpēc partija un valdība to uzlabošanai veltī lielu uzmanību. Laikā no 1946. līdz 1963. gadam republikas iedzīvotāji saņēmuši 6,1 milj. kvadrātmetru apdzīvojamās platības, t. i., 12 reizes vairāk nekā buržuāziskās varas pastāvēšanas 20 gados Latvijā.⁶ Sakarā ar dzīvokļu celtniecības

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētie materiāli.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

³ Latvijas PSR Republikāniskās Arodbiedrību Padomes nepublicētie materiāli.

⁴ Turpat.

⁵ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

⁶ «Padomju Latvijas Komunisti», 1964, 11. num. 12 lpp.

straujajiem tempiem palielinās arī sabiedrisko patēriņa fondu izmaksas dzīvokļu uzturēšanai. 1963. gadā, salīdzinot ar 1958. gadu, tās palielinājās vairāk nekā 2 reizes. No sabiedriskajiem patēriņa fondiem sedz apmēram $\frac{4}{5}$ ¹ no dzīvokļu uzturēšanas izdevumiem, jo mūsu valstī ir viszemākā īres maksa.² 1963. gadā par katru apdzīvojamās platības kvadrātmetru, kas atradās iedzīvotāju lietošanā, valsts vidēji piemaksāja 4,11 rubļus.³

Rūpējoties par iedzīvotāju kultūras un sadzīves vajadzībām, diezgan lielas summas ik gadus no sabiedriskajiem patēriņa fondiem izlieto iedzīvotāju kultūras līmeņa celšanai. «No iedzīvotāju kultūras līmeņa celšanās,» — teikts partijas Programmā, — «ļoti lielā mērā ir atkarīgs ražošanas spēku kāpinājums, tehnikas progress un ražošanas organizācija, darbaļaužu sabiedriskās aktivitātes palielināšanās, pašpārvaldes demokrātisko pamatu attīstība, sadzīves komunistiskā pārkārtošana.»⁴

Iedzīvotāju kultūras līmeņa paaugstināšana nav iedomājama bez plaša muzeju, bibliotēku, teātru, klubu un citu kultūras iestāžu tīkla, ko sabiedrība var izmantot par brīvu, t. i., uz sabiedrisko patēriņa fondu rēķina. Par iedzīvotāju kultūras vajadzību arvien plašāku apmierināšanu no sabiedriskajiem patēriņa fondiem liecina, piemēram, bibliotēku un grāmatu fonda pieaugums mūsu republikā. 1962. gadā darbojās 1900 masu bibliotēkas ar 11,6 miljoniem grāmatu.⁵

Grāmatu skaits bibliotēkās uz katrām 100 iedzīvotājiem 1962. gadā sasniedza 500, t. i., 11,6 reizes vairāk nekā 1940. gadā, kad uz 100 iedzīvotājiem bija tikai 43 grāmatas.⁶ Sevišķi strauji tas palielinājās lauku bibliotēkās, salīdzinot ar 1940. gadu, 35 reizes.⁷

Sabiedriskos patēriņa fondus izlieto arī citu kultūras pasākumu, piemēram, pašdarbības kolektīvu materiālai atbalstīšanai, kultūras universitāšu uzturēšanai u. c. vajadzībām. Padomju tautas dzīves līmeņa tālāka paaugstināšana prasa, lai sabiedrisko patēriņa fondu izmaksājumi un atvieglinājumi iedzīvotāju kultūras un sadzīves vajadzību apmierināšanai arvien palielinātos.

Sabiedriskos patēriņa fondus iedzīvotājiem sadala gan naudas, gan naturālā veidā. Mūsu valsts pašreizējā attīstības pe-

¹ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

² «Padomju Latvijas Komunisti», 1964, 12. num. 70. lpp.

³ Turpat.

⁴ PSKP Programma. Rīgā, LVI, 1961, 115. lpp.

⁵ «Padomju Latvijas Komunisti», 1964, 11. num., 11. lpp.

⁶ «Padomju Latvijas Komunisti», 1964, 11. num., 11. lpp.

⁷ Turpat.

riodā naudas izteiksmē sadala diezgan ievērojamu sabiedrisko patēriņa fondu daļu.

Pēc autora aprēķiniem naudas formā sadalītā sabiedriskā patēriņa fondu daļa laikā no 1960. līdz 1963. gadam sastādīja 48%, bet materiālo, kultūras labumu un pakalpojumu veidā sadalītā daļa — 52 procentus.¹

Naudas samērā augstais īpatsvars sabiedrisko patēriņa fondu sadalē izskaidrojams ar to, ka ievērojama daļa sabiedrisko patēriņa fondu iedzīvotāju rīcībā nonāk pensiju, pabalstu, stipendiju, vienreizēju prēmiju, kas neietilpst darba algas fondā, atvaļinājuma naudas un citu naudas izmaksu veidā.

Naudā saņemto izmaksājumu no sabiedriskajiem patēriņa fondiem iedzīvotāji izlieto galvenokārt savu vajadzību individuālai apmierināšanai. Individuāli iedzīvotāji patērē arī to sabiedrisko patēriņa fondu daļu, ko tie netieši saņem no valsts dzīvokļu un komunālās apkalpošanas veidā.

Kolektīvi iedzīvotāji patērē to sabiedrisko patēriņa fondu daļu, kura bez maksas vai ar atvieglotiem noteikumiem tiek piešķirta, uzturot un audzinot bērnus pirmsskolas bērnu iestādēs, iegūstot izglītību un ceļot kvalifikāciju, ārstējoties un atpūšoties, pavadot savas vecumdienas pansionātos, invalīdu namos, izmantojot kultūras un sadzīves iestāžu pakalpojumus un tamlīdzīgi.

Pašreiz sabiedrisko patēriņa fondu izlietošanā pārsvarā ir individuālā patēriņa formas. Laikā no 1960. līdz 1963. gadam individuāli patērēja 56—65% no sabiedriskajiem patēriņa fondiem, kolektīvi — 44—45 procentus.²

Sabiedriskos patēriņa fondus, kurus iedzīvotāji patērē kolektīvi, arī aprēķina naudas izteiksmē, bet iedzīvotāji tos nesaņem naudā. Patērējot sabiedriskos patēriņa fondus kolektīvi, materiālos, kultūras labumus un sadzīves pakalpojumus saņem tieši tie iedzīvotāji, kam tie paredzēti, tādējādi līdzekļus tautas materiālās labklājības celšanai izlieto mērķtiecīgi. Turpretim, ja sabiedriskos patēriņa fondus saņem naudā, — iegādājamā materiālā un kultūras labuma vai pakalpojuma raksturs ir atkarīgs no paša naudas saņēmēja, un ne vienmēr šo naudu izlieto tiem mērķiem, kādus valsts, uzņēmumi un iestādes paredzējušas. Tāpēc turpmāk paredzēts izvērst sabiedrisko patēriņa fondu sadali naturālā formā, īpaši palielinot bezmaksas pakalpojumu īpatnējo svaru, jo, pirmkārt, pakalpojumus nevar uzkrāt, nevar

¹ Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

² Aprēķinājusi autore, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētajiem materiāliem.

nelietderīgi, nesaprātīgi izlietot. Otrkārt, pakalpojumiem (izņemot dzīvokli) nav izšķirošā loma visu kategoriju strādājošo ienākumos. Treškārt, pakalpojumi sekmē kolektīvo formu ieviešanu patēriņā un, ceturtkārt, tos izlieto mērķtiecīgi, un tāpēc tie arī vislabāk nodrošina iedzīvotāju materiālās labklājības pieaugumu un to vispusīgu attīstību.

PADOMJU LATVIJAS SIEVIETES LOMA SABIEDRISKAJĀ RAŽOŠANĀ

Padomju tautu vienprātīgajā saimē jau 25 gadus pašreiz dzīgi strādā Padomju Latvijas darbaļaudis. Padomju Latvijas rūpniecība attīstās straujiem tempiem. 1963. gadā, divus gadus pirms termiņa, bruto produkcijas apjoma ziņā tā sasniedza līmeni, kāds kontrolskaitļos paredzēts septiņgades pēdējiem gadiem.

Atsevišķu produkcijas veidu izlaidē, kā, piemēram, velmējumi, lauksaimniecības mašīnas, automātiskās telefona stacijas, telefona aparāti u. c., 1965. gada ražošanas līmenis ievērojami pārsniegts.

Viens no svarīgākajiem nosacījumiem Latvijas PSR rūpniecības attīstības tempu paātrināšanā ir racionāla visu darbaspēka resursu izmantošana sabiedriskajā ražošanā. No šiem resursiem apmēram pusi sastāda sievietes. Sievietes iesaistīšana sabiedriskajā ražošanā ir ļoti svarīga rezerve sabiedrības bagātības palielināšanā. Tas ir progresīvs process, kas nepieciešams, lai sieviete iegūtu ekonomisku neatkarību un vienlīdzību ar vīrieti. Pat kapitālistiskajā iekārtā, kur sievietes iesaistīšana sabiedriskajā ražošanā nozīmē darbaļaužu ekspluatācijas palielināšanu, šis process pamatos ir progresīvs. V. I. Ļeņins norādīja: «Sagraudama patriarhālo noslēgtību šajās iedzīvotāju grupās, kuras agrāk neizgāja ārpus šaurā mājas, ģimenes attiecību loka; piesaistīdama viņas tieši darboties līdzī sabiedriskajā ražošanā, mašīnizētā lielindustrija virza uz priekšu viņu attīstību, ceļ viņu patstāvību, t. i., rada tādus dzīves apstākļus, kas nesalīdzināmi augstāki par pirmskapitālistisko attiecību patriarhālo nekustīgumu.»¹

Sievietes piedalīšanās sabiedriskajā ražošanā sociālismā iegūst sevišķi aktuālu nozīmi gan visu sabiedrības locekļu vispusīgas attīstības problēmas atrisināšanā, gan arī sabiedriskās ražošanas attīstībā.

¹ Ļeņins V. I. Raksti. 3. sēj., 1948, 486. lpp.

Padomju varas gados Latvijā partija un valdība realizējušas dzīvē veselu pasākumu kompleksu, lai nodrošinātu sievietes piedalīšanos sabiedriskajā ražošanā. No tiem svarīgākie ir šādi: sievietes vispārējās izglītības, kultūras līmeņa un kvalifikācijas paaugstināšana, vienādas darba samaksas nodrošināšana ar vīrieti, tautas saimniecības pārkārtošana uz modernas tehnikas bāzes, smago darbu mehanizācija, darba apstākļu uzlabošana, darba dienas saīsināšana, izdoti speciāli likumi par sievietes mātes veselības aizsargāšanu, radīti apstākļi, kas atvieglo sievietes stāvokli sadzīvē, un citi.

Šie pasākumi sekmē sievietes iesaistišanu sabiedriskajā darbā visās tautas saimniecības nozarēs, rada progresīvas izmaiņas sieviešu darbaspēka profesionālajā sastāvā.

Padomju Latvijā ir lieli kā vīriešu, tā sieviešu darbaspēka resursi. Salīdzinot ar buržuāzisko Latviju, ir izmainījies iedzīvotāju skaits un sadalījums pēc dzimuma. Latvijā 1939. gadā bija 1884 tūkst. iedzīvotāju.¹ No tiem 886 tūkst. jeb 47% ir vīrieši un 998 tūkst. jeb 53% sievietes.² 1939. gadā sievietes pārsniedza vīriešu skaitu par 112 394 cilvēkiem. 1939. gadā uz 1000 vīriešiem bija 1127 sievietes.

Pēc Vissavienības tautas skaitīšanas datiem uz 1959. gada 15. janvāri Latvijas PSR bija 2 093 458 iedzīvotāji.³ No tiem 919 008 jeb 43,9% bija vīrieši un 1 174 450 jeb 56,1% sievietes. 1959. gadā sieviešu skaits pārsniedza vīriešu skaitu par 255 442 cilvēkiem. Uz katrēm 1000 vīriešiem 1959. gadā bija 1278 sievietes.⁴

Gados, kas pagājuši pēc pēdējās tautas skaitīšanas, skaitliskās attiecības starp vīriešiem un sievietēm sāk pamazām izlīdzināties. Vīriešu un sieviešu skaits vecumā līdz 30 gadiem pašreiz ir gandrīz vienāds.

1959. gadā, salīdzinot ar 1939. gadu, Latvijas PSR iedzīvotāju kopskaits pieaudzis par 11%, bet sieviešu skaits par 18 procentiem.

Izmainījies arī darba spējīgo iedzīvotāju skaits (sievietes vecumā no 16 līdz 54 gadiem un vīrieši vecumā no 16 līdz 59 gadiem). Buržuāziskajā Latvijā darba spējīgā vecumā bija

1935. gadā — 1091 tūkst. cilvēku,

1939. gadā — 1070 „ „

1959. gadā — 1218 „ „ cilvēku.⁵

¹ Latvijas PSR Tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums. Rīgā, Valsts statistikas izdevniecības Latvijas nodaļa, 1962, 10. lpp.

² Turpat.

³ Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 8. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

Iedzīvotāju skaits darba spējīgā vecumā 1959. gadā, salīdzinot ar 1935. gadu, palielinājies par 12%, bet, salīdzinot ar 1939. gadu, — par 14 procentiem.

Iedzīvotāju īpatsvars darba spējīgajā vecumā 1958. gadā bija 58,2% salīdzinājumā ar 57,3% 1935. gadā un 56,8% 1939. gadā.¹

Latvijas PSR no visām sievietēm darba spējīgajā vecumā 1959. gadā bija 651 797 cilvēki pret 548 751 cilvēku 1939. gadā. Darba spējīgo sieviešu skaits, salīdzinot ar 1939. gadu, palielinājies par 16 procentiem. Nodarbināto sieviešu skaits ir mazāks par faktisko darba spējīgā vecumā esošo sieviešu skaitu. 1959. gadā strādāja 446 386 sievietes, t. i., 68,4 procenti. Tieši sabiedriskajā ražošanā nepiedalījās 31,6% sieviešu. Pie pēdējām jāpieskaita mācību iestāžu audzēknes un mājsaimnieces. 1959. gada tautas skaitīšanā par strādājošiem nav uzskaitīti arī tādi cilvēki, kas pārtiek no istabu izīrēšanas, kalpošanas reliģiskiem kultiem un tamlīdzīgi. Seit ir jāpiebilst, ka sociālisma apstākļos ir daļa cilvēku, kuriem vai nu savas veselības stāvokļa dēļ, vai saskaņā ar nostrādātajiem darba gadiem pēc pastāvošajiem likumiem ir tiesības saņemt pensiju un nestrādāt jau pirms pensijas saņemšanai noteiktā vecuma (vīriešiem pirms 60. un sievietēm pirms 55 gadu) sasniegšanas. 1959. gadā pēc tautas skaitīšanas datiem 24 tūkst. cilvēku saņēma valsts noteikto pensiju un nepiedalījās ražošanā, kaut arī viņi vēl nebija sasnieguši pensijas saņemšanai noteikto vecumu. Turpretī buržuāziskajā Latvijā sociālā nodrošināšana bija tā nostādīta, ka, spriežot pēc tautas skaitīšanas datiem, nebija pensionāru, kas būtu jaunāki par 60 resp. 55 gadiem.

Padomju Latvijā, salīdzinot ar buržuāzisko Latviju, samazinājusies arī to sieviešu līdzdalība ražošanā, kas jau pārsniegušas darba spējīgo vecumu. Buržuāziskajā Latvijā no visām nodarbinātajām sievietēm 17,4 procenti pārsniedza darba spējīgo vecumu, tajā skaitā 10,8 procenti bija vecākas par 60 gadiem. Padomju Latvijā no visām strādājošajām sievietēm 13,5 procenti pārsniedz darba spējīgo vecumu, tajā skaitā 7,35 procenti bija vecākas par 60 gadiem, kaut arī pēckara periodā gados vecāko iedzīvotāju īpatsvars ir palielinājies.

Lai gan arī tagad vecāko gada gājumu sieviešu īpatsvars ražošanā ir samērā liels, tās nodarbinātas galvenokārt lauksaimniecībā kolhozos un kā kvalificēti speciālisti uzņēmumos un iestādēs.

Minētie dati rāda Padomju valsts rūpes par cilvēku. Padomju Latvijā cilvēki vecumdienās ir nodrošināti ar pensijām.

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes nepublicētie materiāli.

Tāpēc pensijas vecumā strādājošo ir daudz mazāk nekā buržuāziskajā Latvijā. Tā, piemēram, 1962. gadā pensionāriem Latvijas PSR izmaksāja pensijas par 94,9 miljoniem rubļu, bet 1963. gadā par 100,9 miljoniem rubļu, t. i., 26% no sabiedrisko patēriņa fondu summas. Tuvākajā laikā sakarā ar to, ka paplašināsies kolhoznieku nodrošināšana ar pensijām, pensionāru skaits un izmaksājamo pensiju summa vēl vairāk pieaugs.

Sociālistiskā sabiedrība nav ieinteresēta izmantot arī pusaudžu darbu. Sievietes pusaudzes vecumā no 14 līdz 16 gadiem sastāda tikai 0,5% no visām strādājošām sievietēm. Buržuāziskajā Latvijā pusaudzes sastādīja 1,3% no visām nodarbinātajām sievietēm. Pašreiz Padomju Latvijā gandrīz visas pusaudzes mācās. Nodarbināto pusaudžu līdzdalība ražošanā aprobežojas galvenokārt ar to piedalīšanos vieglos lauku darbos ražas novākšanas laikā, bet profesionāli tehnisko skolu un citu mācību iestāžu audzēkņiem ar darbu ražošanas apmācībās rūpniecībā, celtniecībā un citur.

Buržuāziskajā Latvijā ne visām meitenēm, kuras beidza pamatskolu, bija iespēja turpināt izglītību, jo vajadzēja strādāt, lai nopelnītu sev iztiku.

Mācības mūsu zemē ir bez maksas, sākot no pamatskolas un beidzot ar augstskolu. Stipendijas piešķir tiem, kas sekmīgi mācās. Tas dod iespēju visiem jauniešiem iegūt izglītību neatkarīgi no ģimenes ienākumiem. Padomju izglītības sistēmu šodien pamatoti apjūsmo visā pasaulē.

Padomju Latvijā iedzīvotāju nodarbinātības pakāpe ir augstāka nekā buržuāzijas diktatūras periodā un no tautsaimniecības viedokļa darbaspēks tiek izmantots daudz lietderīgāk. 1959. gadā tautas saimniecībā nodarbināto skaits sasniedza 1179 tūkstošus cilvēku¹ pret 1083 tūkst. 1935. gadā, t. i., palielinājies par 8,8 procentiem.

Kā 1935. gadā, tā 1959. gadā strādājošo skaits sastāda vairāk nekā 56,1% no visiem iedzīvotājiem.

1935. gadā no visiem strādājošajiem 53% bija vīrieši un 47% sievietes. 1959. gadā šī attiecība izmainījās. Sieviešu īpatnējais svars no visiem strādājošajiem paaugstinājās līdz 51%, bet vīriešu pazeminājās līdz 49 procentiem. Tautas saimniecībā strādājošo sieviešu skaits palielinājās par 93 tūkst. cilvēku jeb par 18 procentiem.²

¹ Tas ir kopā ar nodarbinātajiem personiskajās lauku palīgsaimniecībās. Bez nodarbinātajiem personiskajās lauku palīgsaimniecībās 1959. gadā Padomju Latvijas tautas saimniecībā bija nodarbināti 1080,3 tūkst. cilvēku, t. i., 56,3% no visa republikas iedzīvotāju skaita.

² Latvijas PSR Ministru Padomes CSP npublicētie materiāli.

Šāda attiecību izmaiņa izskaidrojama ar to, ka kara laikā sievietes iesaistīšana tautas saimniecībā ievērojami palielinājās, salīdzinot ar pirmskara periodu. Pēckara gados nodarbināto sieviešu skaits sabiedriskajā ražošanā turpina palielināties. Tas kļuva iespējams, ne vien atceļot dažādus ierobežojumus attiecībā uz sievietēm, bet arī radot apstākļus, kas atvieglo sievietes stāvokli sadzīvē. Tas vispirms attiecas uz bērnu audzināšanu. Vietu skaits bērnudārzos un mazbērnu novietnēs padomju varas gados Latvijā palielinājies vairāk nekā 10 reizes. Pēdējos desmit gados vien vietu skaits pirmsskolas vecuma bērnu iestādēs pieaudzis vairāk nekā trīskārt. Bērnudārzos un mazbērnu novietnēs 1963. gadā uzturējās 40 000 bērnu. Vecāki sedza tikai trešo daļu no izdevumiem bērnu uzturēšanai. Saskaņā ar PSKP XXI kongresa lēmumu izveidotas internātskolas. Kā izmainījies sieviešu strādnieču un kalpotāju īpatsvars strādnieku un kalpotāju kopskaitā, sk. 1. tabulā.

1. tabula

Sieviešu strādnieču un kalpotāju skaits¹ materiālās ražošanas nozarēs² (1950.—1963. g.)

Tautas saimniecības nozares	% no strādnieku un kalpotāju kopskaita uz 1. oktobri				
	1950. g.	1955. g.	1958. g.	1962. g.	1964. g. ³
Pavisam tautas saimniecībā	45	46	47	49	49
Rūpniecība	42	45	45	46	44
Celtniecība	23	18	15	17	17
Lauksaimniecība	35	29	37	44	46
Transports	23	26	25	26	26
Sakaru dienests	60	63	64	68	67
Tirdzniecība, sabiedriskā ēdināšana, sagāde, materiāli tehniskā apgāde un realizācija	60	68	69	74	77

Šie dati rāda, ka sieviešu darbaspēka īpatsvars Latvijas PSR tautas saimniecībā pieaug. Ražošanas procesa mehanizācijas un automatizācijas, sabiedriskā darba dalīšanas paplašināšanās rezultātā palielinājies sieviešu darbaspēka īpatnējais svars rūpniecībā. Šis process notiek vienlaicīgi ar sievietes atbrīvošanu no veselībai kaitīgiem, smagiem darbiem.

¹ Bez kolhozniecēm.

² Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālā statistikas pārvalde.

Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums, Rīgā, Valsts statistiskās izdevniecības Latvijas nodaļa, 1962, 236. lpp.

³ Padomju Latvija skaitļos, Statistisko datu krājums. Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 239. lpp.

Ražošanas procesa mehanizācijas un automatizācijas attīstība sekmē arvien vairāk sieviešu iesaistīšanu ne tikai rūpniecībā, bet arī citās tautas saimniecības nozarēs. Svarīga nozīme ir arī celtniecībai, kas veido un palielina ražošanas pamatfondus, kā arī transportam un sakaru dienestam.

Padomju Latvijā palielināties sieviešu strādnieču un kalpotāju skaits neražojošajās nozarēs.

2. tabula

**Sieviešu strādnieču un kalpotāju skaits neražojošajās nozarēs¹
(1950.—1963. g.)**

Neražojošās nozares	% no strādnieku un kalpotāju kopskaita uz 1. oktobri				
	1950. g.	1955. g.	1958. g.	1962. g.	1964. g. ²
Veselības aizsardzība	81	82	83	84	84
Izglītība	68	72	73	73	76
Zinātne un zinātni apkalpojošās organizācijas	55	55	52	51	53
Valsts un saimnieciskās pārvaldes orgānu, kooperatīvo un sabiedrisko organizāciju pārvaldes orgānu aparāts	50	57	57	61	62

Lai gan neražojošajās nozarēs nodarbinātie iedzīvotāji nerada materiālās vērtības, viņu darbs sabiedrībai ir ļoti nepieciešams. Tāpēc sabiedrība ir ieinteresēta neražojošajā nozarē nodarbināto īpatsvara un skaita palielināšanā.

Latvijas PSR no neražojošajā nozarē nodarbinātajiem strādniekiem un kalpotājiem sievietes visvairāk strādā veselības aizsardzībā un izglītībā, kur tās sastāda 84% un 76% no nodarbināto skaita.

Minētajās nozarēs strādājošo sieviešu skaits palielinās no gada gadā. Izņēmums ir valsts un saimnieciskās pārvaldes, kooperatīvo un sabiedrisko organizāciju pārvaldes orgānu aparāts, kur pēdējos gados samazinājās ne tikai vīriešu, bet arī sieviešu skaits (lai gan mazākos apmēros nekā vīriešu). Sakarā ar to arī šeit sieviešu darbaspēka īpatnējais svars palielinājās. Sociālisma apstākļos neražojošajās nozarēs nodarbināto skaita un īpatsvara palielināšanos veicina materiālās ražošanas attīstība, kura notiek uz tehnikas, zinātnes un izglītības progresu bāzes.

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālā statistikas pārvalde.

Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums. Rīgā, Valsts statistikas izdevniecības Latvijas nodaļa, 1962, 236. lpp.

² Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 239. lpp.

Tas prasa, lai arvien vairāk cilvēku būtu nodarbināti izglītības un kultūras iestādēs, dažādās zinātnes un mākslas nozarēs, komunālajā un dzīvokļu saimniecībā.

Padomju Latvijā, salīdzinot ar 1935. gadu, izmainījies arī sieviešu darbaspēka sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm (sk. 3. tabulu).

3. tabula

**Strādājošo sieviešu skaits tautas saimniecības nozarēs¹ (%)
(1935. un 1959. g.)**

Strādājošo sieviešu sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm	1935. g.	1959. g.
Visas strādājošās sievietes ²	100,0	100,0
Materiālās ražošanas nozarēs strādājošās sievietes	87,0	77,5
tajā skaitā:		
rūpniecībā	10,0	23,8
celtniecībā	0,1	2,3
transportā	0,8	3,2 ³
sakarū dienestā	—	1,4 ⁴
lauksaimniecībā	70,8	38,7
tirdzniecībā un sabiedriskajā ēdināšanā	5,4	6,8
pārējās nozarēs	—	1,3
Neražojošās nozarēs strādājošās	13,0	22,3
tajā skaitā:		
komunālajā saimniecībā un sadzīves pakalpojumu	7,1	3,9
izglītībā	3,2 ⁵	7,0
veselības aizsardzībā, sociālajā nodrošināšanā	1,3	6,8
zinātnē un zinātni apkalpojošās iestādēs	—	0,7
mākslas iestādēs	—	0,4
pārvaldē	1,4	2,6
Pārējās nozarēs	—	0,9

No 3. tabulas datiem redzams, ka Padomju Latvijā izmainījies sieviešu darbaspēka sadalījums materiālajā un neražojošajā nozarē. Sieviešu īpatsvars materiālās ražošanas nozarē samazinājies no 87,0% 1935. gadā uz 77,5% 1959. gadā, t. i., par

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP nepublicētie materiāli.

² Bez strādājošām lauku palīgsaimniecībās.

^{3,4} Ieskaitīti arī tie transporta un sakaru darbinieki, kuri apkalpo neražojošo nozari.

⁵ Ieskaitīti arī zinātnē un mākslā nodarbinātie.

10,3% mazāk nekā 1935. gadā. Tas izskaidrojams galvenokārt ar sieviešu īpatsvara palielināšanos neražojošajās nozarēs no 13,0% 1935. gadā līdz 22,3% 1959. gadā. 1959. gadā neražojošajās nozarēs nodarbinātas par 92,2% vairāk sieviešu nekā 1935. gadā. Tādās neražojošajās nozarēs kā izglītībā, veselības aizsardzībā, sociālajā nodrošināšanā pārsvarā strādā sievietes. Tā, piemēram, 1959. gadā no visiem Latvijas PSR izglītības iestādēs nodarbinātajiem 75% bija sievietes (bez tām, kas strādā zinātniskajās iestādēs), veselības aizsardzībā — 84 procenti. Neražojošajās nozarēs nodarbināto vīriešu īpatsvars ir neliels — 9,9% no visiem tautas saimniecībā nodarbinātajiem vīriešiem. Buržuāziskajā Latvijā no neražojošās nozarēs nodarbinātajām sievietēm visvairāk — 7,1% strādāja dzīvokļu un komunālajā saimniecībā, turpretim izglītības, zinātnes un mākslas iestādēs strādāja 3,2% sieviešu, veselības aizsardzībā — 1,3 procenti.

Padomju Latvijā ievērojami palielinājies nodarbināto sieviešu īpatsvars rūpniecībā — no 10,0% 1935. gadā līdz 23,8% 1959. gadā. Tādās nozarēs kā celtniecībā un transportā, kur vajadzīga liela fiziskā piepūle, galvenokārt nodarbināti vīrieši, sievietes īpatnējais svars ir neliels — attiecīgi 2,3 un 3,2 procenti. Visvairāk sievietes nodarbinātas dzelzceļu un automašīnu transportā. No visām transportā nodarbinātajām sievietēm dzelzceļu transportā strādā vairāk nekā puse — 55,1%, automašīnu transportā — 17 procenti. Ļoti mazs sieviešu īpatsvars ir smagajā un gaisa transportā. Gaisa transportā nodarbinātas 157 mūsu republikas sievietes.

Rūpniecībā nodarbināto sieviešu īpatsvara palielināšanās notikusi galvenokārt uz lauksaimniecībā nodarbināto sieviešu skaita samazināšanās rēķina. Latvijas PSR lauksaimniecībā nodarbināto sieviešu skaits un īpatsvars salīdzinājumā ar pirmskara periodu ievērojami samazinājies. 1959. gadā republikas lauksaimniecībā strādāja par 44,8% mazāk sieviešu nekā 1935. gadā. Ja ņem vērā lauksaimniecībā nodarbināto vecumu, tad faktiski sieviešu darbaspēks iesaistīts vēl mazāk. Tik ievērojamu lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju skaita samazināšanos sekmēja vairāki apstākļi. Notiekot sociālistiskajiem pārkārtojumiem laukos, izzuda bezdarbs, kas buržuāziskajā Latvijā pastāvēja apslēptās pārapdzīvotības veidā. Ievērojami sabiedriskajās un uzlabojās ražošanas process, kā arī pieauga mehānizācijas līmenis. Roku darbu arvien vairāk aizstāja modernā tehnika. Tā, piemēram, ja 1940. gadā Latvijā bija ap 1000 traktoru, tad tagad to ir 22 000 (rēķinot 15 zirgspēku traktoros).¹ Buržuāziskajā Latvijā vispār nebija kombainu, bet tagad ir

¹ «Padomju Latvijas Komunisti», 1964, 4. num., 21. lpp.

2400, nemaz nebija skābbarības kombainu, bet tagad ir 1650; kravas automašīnu tagad ir 10 200, t. i., par 3 reizēm vairāk nekā visā buržuāziskās Latvijas tautas saimniecībā.¹

Kolhozos un padomju saimniecībās darbojas 2100 slaukšanas ierīču. Visi kolhozi un padomju saimniecības pieslēgtas valsts elektriskajam tīklam. Enerģētiskā jauda lauksaimniecībā 10 gados palielinājusies divas reizes. Pilnīgi mehanizēta augšnes apstrādāšana, sējas darbi, labības un skābbarības kultūru novākšana. Govju slaukšana mehanizēta par 32%, liellopu fermu apgāde ar ūdeni par 49 procentiem. Bez šaubām, ka šāda strauja tehnikas ieviešana laukos samazināja vajadzību pēc darbaspēka.

Padomju varas gados Latvijas PSR ir kļuvusi par industriāli agrāru republiku. Rūpniecība specializējas aparātu būvē, transporta mašīnbūvē, ķīmisko izstrādājumu ražošanā, kokapstrādē. Rūpniecības attīstība sekmēja arī nodarbināto sieviešu īpatsvara palielināšanos no 10% 1935. gadā līdz 23,8% 1959. gadā. Padomju Latvijā 1959. gadā rūpniecībā nodarbinātas par 71,3 tūkst. vairāk sieviešu nekā 1935. gadā.

Sieviešu darbaspēka īpatsvara palielināšanās rūpniecībā izskaidrojama ar vairākiem faktoriem.

Pirmkārt, Padomju Latvijā likvidēta sieviešu darbaspēka diskriminācija, nodrošinātas vienādas tiesības uz darbu ar vīrieti. Otrkārt, radīti labvēlīgi apstākļi, lai likvidētu profesiju dalīšanu «vīriešu» un «sieviešu» profesijās. Sakarā ar tehnikas progresu, jaunu darba un ražošanas organizāciju sieviete strādā tādās nozarēs un profesijās, kurās agrāk vispār nestrādāja. Treškārt, paaugstinoties izglītības un kvalifikācijas līmenim, padomju sieviete šodien veiksmīgi izpilda vissarežģītāko darbu ražošanas tehnoloģijas procesos. Ceturtkārt, likvidēta nevienlīdzība darba samaksā. Buržuāziskajā Latvijā samaksa par sievietes darbu bija ievērojami zemāka nekā par vīrieša darbu. Pēc buržuāziskās Latvijas statistisko datu gadagrāmatas 1938. gadā strādnieka vidējā dienas izpeļņa bija no 2,9 līdz 5,85 latiem, bet strādnieces vidējā darba alga svārstījās no 1,6 līdz 3,6 latiem. Par vienādu darbu strādnieki un strādnieces saņēma nevienādu darba algu. Piemēram, audējs Rīgā dienā nopelnīja 5,1 latu, bet audēja — 3,85 latus, burtlicis un burtlice attiecīgi 7,1 un 6,4 latus, vērpējs — 4,8 un vērpēja — 2,9 latus.

Padomju Latvijā 1959. gadā rūpniecībā strādāja 123 618, bet 1963. gadā jau 153 638 sievietes. Sieviešu sadalījumu pa atsevišķām rūpniecības nozarēm sk. 4. tabulā.

¹ «Padomju Latvijas Komunisti», 1964, 4. num., 21. lpp.

Rūpniecībā strādājošo sieviešu sadalījums pa nozarēm 1959. gadā¹

Rūpniecības nozares	Strādājošo sieviešu skaits	Strādnieču skaits (%) no strādājošo sieviešu kopskaita
Pavisam rūpniecībā strādājošās sievietes	123 618	100,0
tajā skaitā:		
Tekstilrūpniecībā	25 389	20,5
Šūšanas rūpniecībā	16 859	13,6
Mašīnbūvē un metālapstrādē	21 584	17,4
Pārtikas rūpniecībā	10 543	8,5
Papīra un kokapstrādes rūpniecībā	9 832	7,9
Ādas, kažokādu un apavu rūpniecībā	5 537	4,5
Gaļas un piena	5 533	4,5
Zivju	5 447	4,4
Ķīmiskajā	4 578	3,7
Būvmateriālu	3 893	3,2
Poligrāfiskajā	2 671	2,3
Pārējās nozarēs	11 440	9,5

1959. gadā no visām republikas rūpniecībā nodarbinātajām sievietēm vislielākais īpatsvars bija tekstilrūpniecībā — 20,5 procenti. Latvijas PSR tas daļēji izskaidrojams ar tradīciju, jo sieviešu īpatnējais svars šajā nozarē vienmēr bijis lielāks. Tas tāpēc, ka atsevišķu darbu veikšanai — aušanai, vērpšanai — nepieciešama liela meistarība pirkstu darbības ātrumā un veiklībā.

Līdz ar ražošanas procesu mehanizāciju un automatizāciju tiek likvidēts smagais roku darbs, tā rezultātā palielinās strādājošo sieviešu īpatsvars mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecībā. Tajā strādā 17,4% no visām rūpniecībā nodarbinātajām sievietēm. Šūšanas rūpniecībā strādā 13,6%, pārtikas rūpniecībā — 8,5%, papīra un kokapstrādes rūpniecībā — 7,95 procenti.

Otrs svarīgākais faktors, kas veicina sieviešu īpatsvara palielināšanos kā rūpniecībā, tā visā tautas saimniecībā, ir viņu izglītības un kvalifikācijas līmeņa celšanās. Sieviešu izglītības un kvalifikācijas līmenis Padomju Latvijā audzis sevišķi strauji (sk. 5. tabulu).

¹ Latvijas PSR Ministru Padomes CSP npublicētie materiāli.

**Sievietes speciālistes ar augstāko izglītību, kas strādā republikas
tautas saimniecībā¹
(1956.—1963. g.)**

Speciālistu grupas	Uz 1. decembri (tūkst. cilv.)					
	1956. g.	1957. g.	1959. g.	1961. g.	1962. g.	1963. g.
Pavisam sievietes speciālistes ar augstāko izglītību	17,2	18,4	21,2	25,2	27,2	28,9
tajā skaitā:						
inženieres	1,8	2,0	2,6	3,2	3,6	4,0
agronomes, zootehniķes, veterinār- ārstes, mežsaimnieces	0,9	1,0	1,3	1,5	1,7	1,9
ekonomistes	—	0,8	—	1,4	1,5	1,7
ārstes (bez zobārstēm)	3,1	3,3	3,7	3,8	4,4	4,7
skolotājas, kas beigušas universitā- ti un pedagoģiskos institūtus . . .	8,6	9,6	10,3	12,1	13,0	13,9

Padomju Latvijā 1963. gadā tautas saimniecībā strādāja 28,9 tūkst. sieviešu ar augstāko izglītību, turpretim 1956. gadā tikai 17,2 tūkstoši. Nodarbināto sieviešu skaits ar augstāko izglītību Padomju Latvijā minētajā periodā palielinājies par 40 procentiem. Republikā 1963. gadā, salīdzinot ar 1956. gadu, vairāk nekā 2 reizes palielinājies tautsaimniecībā nodarbināto

6. tabula

**Sieviešu speciālistu skaits ar augstāko izglītību republikas
tautas saimniecībā²
(1956.—1963. g.)**

Procentos no visu speciālistu kopskaita uz 1. decembri						
1956. g.	1957. g.	1958. g.	1960. g.	1961. g.	1962. g.	1963. g.
58,6	57,5	57,5	57,0	56,5	56,6	57

sieviešu inženieru, ekonomistu, 2 reizes — sieviešu agronomu, zootehniķu, veterinārārstu, mežsaimnieču skaits, par 33,0% — sieviešu ārstu un 37,8% sieviešu pedagoģu skaits.

¹ Tabula sastādīta pēc šādiem datu avotiem:

Padomju Latvija skaitļos, Statistisko datu krājums, Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 249. lpp.

Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētie materiāli.

² Turpat.

No šiem datiem redzams, ka no visiem tautas saimniecībā nodarbinātajiem ar augstāko izglītību vairāk nekā puse ir sievietes. Vairāk nekā 80% no visiem speciālistiem augstāko izglītību ieguvuši padomju skolā. Padomju vara radījusi apstākļus, lai sievietes varētu aktīvi strādāt visās tautas saimniecības nozarēs, zinātnē un kultūrā, sabiedriskajā un valsts darbā.

Atcerēsimies, ka buržuāziskajā Latvijā 1939. gadā no visiem augstskolu beigušajiem sievietes sastādīja tikai 17 procentu. No tūkstoš iedzīvotājiem 1939. gadā bija tikai 2 sievietes ar augstskolas izglītību, bet 1959. gadā — 20 sievietes (vīrieši attiecīgi 13 un 23).

Padomju varas gados ievērojami pieaudzis arī sieviešu speciālistu skaits ar vidējo un vidējo speciālo izglītību, kas nodarbinātas tautas saimniecībā (sk. 7. tabulu).

Padomju Latvijas tautas saimniecībā 1963. gadā strādāja 44,4 tūkstoši sieviešu ar vidējo speciālo izglītību. Salīdzinot ar 1956. gadu, to skaits palielinājies par 41,8 procentiem. Vairāk

7. tabula

Sievietes ar vidējo speciālo izglītību, kas strādā republikas tautas saimniecībā¹ (1956.—1963. g.)

Speciālistu grupas	Tūkst. cilvēku uz 1. decembri					
	1956. g.	1957. g.	1959. g.	1961. g.	1962. g.	1963. g.
Pavisam sievietes speciālistes ar vidējo speciālo izglītību	25,9	28,4	33,7	39,7	42,4	44,4
tajā skaitā:						
tehniķes	3,2	3,5	5,3	6,4	6,8	7,3
agronomes, zootehniķes, veterinārās darbinieces	21,1	2,4	3,3	4,2	4,6	4,5
statistiķes, plānotājas	—	2,9	—	4,4	4,9	5,3
medicīnas darbinieces (ieskaitot zobārstes)	8,1	9,4	10,8	12,4	13,3	13,8
skolotājas, bibliotekāres, kultūras un izglītības darbinieces	7,0	7,1	7,5	7,6	7,8	8,2

nekā divas reizes palielinājies tautas saimniecībā nodarbināto sieviešu skaits, kam ir vidējā speciālā izglītība — tehniķu, agronomu, zootehniķu, veterināro darbinieču, gandrīz divas reizes — statistiķu, plānotāju, par 40% medicīnas darbinieču un par

¹ Tabula sastādīta pēc šādiem datu avotiem:

Padomju Latvija skaitļos. Statistisko datu krājums. Rīgā, izdevniecība «Statistika», Latvijas nodaļa, 1965, 249. lpp.

Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētie materiāli.

13,8% pedagogu, bibliotekāru, kultūras un izglītības darbinieču skaits.

Ja buržuāziskajā Latvijā 1939. gadā uz tūkstoš iedzīvotājiem bija tikai 48 sievietes ar vidējo izglītību, tad 1959. gadā jau 130 sievietes (vīrieši attiecīgi 68 un 116). Šie dati ir spilgts apliecinājums Padomju Latvijas sievietes izaugsmei. Padomju Latvijas tautas saimniecības un kultūras nozares arvien labāk nodrošina ar augsti kvalificētām speciālistēm. Tam ir liela nozīme mūsu zemes ražošanas spēku tālākā attīstībā komunisma uzcelšanā.

No iepriekšējiem datiem redzam, ka Latvijas PSR no visa darba spējīgo sieviešu skaita lielākā daļa — 68,4% strādā dažādās tautas saimniecības nozarēs.

Komunisma celtniecības periodā uzdevums ir tālāk sekmēt sieviešu iesaistīšanu sabiedriskajā ražošanā. Šā uzdevuma īstenošanai PSKP Programmā paredzēts veikt vairākus pasākumus, vispirms — plaši attīstīt ģimenes materiālo un sadzīves vajadzību apmierināšanas sabiedriskās formas. Pirmkārt, sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu produkcijas pieaugums. Līdz 1970. gadam, salīdzinot ar 1960. gadu, sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu produkcija palielināsies trīs reizes. Turklāt ēdienu cenas pazeminās straujāk nekā pārtikas preču cenas mazumtirdzniecībā.

Otrkārt, tālāk attīstīs bērnu sabiedrisko audzināšanu. Republikas bērnudārzos un mazbērnu novietnēs 1965. gadā bija 51 200 bērnu jeb par 4700 vairāk nekā 1964. gadā.

Ļoti svarīgs ir arī sevišķi plašais dzīvokļu celtniecības vēriens, kas uzlabos iedzīvotāju sadzīves apstākļus. Pēdējos sešos gados republikā izbūvēti vairāk nekā 2,5 miljoni kvadrātmetru apdzīvojamās platības. Vairāk nekā 320 tūkstoši strādnieku, kalpotāju un viņu ģimenes locekļu pilsētās un laukos pārcēlušies uz jaunām mājām. Salīdzinājumam jāatzīmē, ka šajos gados izbūvēts tik daudz apdzīvojamās platības, cik tās ir Liepājā, Daugavpilī, Ventspilī, Jelgavā, Rēzeknē un Jūrmalā kopā.

1965. gadā no visu finansēšanas avotu līdzekļiem bija ielānāts izbūvēt 410 tūkstošus kvadrātmetru apdzīvojamās platības (salīdzinājumā ar 383 tūkstošiem kvadrātmetru 1964. gadā).

Padomju cilvēka dzīves vajadzību apmierināšanā liela loma ir sadzīves pakalpojumu sistēmai. Rūpes par sadzīves vajadzību apmierināšanu ir rūpes par darba ražīguma celšanu, par labu garastāvokli cilvēkiem, par viņu ērtībām. Sadzīves pakalpojumu kopapjoms republikā 1965. gadā sasniedza 31,7 miljonu rubļu

kopsummā, t.i., par 10,5 procentiem lielāks nekā 1964. gadā. Sadzīves pakalpojumu apjoms uz vienu iedzīvotāju palielinājās caurmērā par 8 procentiem, tajā skaitā uz vienu lauku rajona iedzīvotāju — par 17 procentiem.

Minētie pasākumi pavērs plašas iespējas iesaistīt sabiedriskajā ražošanā lielu skaitu sieviešu, kas tagad nodarbinātas mājāsaimniecībā, un atvieglos mājas darbu tām sievietēm, kuras jau piedalās sabiedriskajā ražošanā. Tas būs liels ieguldījums komunisma materiāli tehniskās bāzes drīzākā radīšanā mūsu zemē.

—

Vec. pasn. U. GRIVIŅŠ

DARBA UN DARBA ALGAS UZSKAITES MECHANIZĀCIJA RŪPNICĀ VEF

Valsts elektrotehniskā rūpnīca VEF ir mūsu republikas lielākais rūpniecības uzņēmums. VEF ražojumu klāsts ir ļoti plašs, tajā ietilpst telefona centrāles, telefona aparāti, radioaparāti un daudz citu izstrādājumu. Rūpnīca saņem no citiem mūsu valsts uzņēmumiem dažādus materiālus, pusfabrikātus un radiodetaļas, kas nepieciešamas ražošanā. Lielu daļu detaļu izgatavo rūpnīcas speciālie cehi. Ražošanas procesa sagatavošanas un operatīvās vadības, kā arī saimniecisko operāciju uztveršanas un reģistrēšanas gaitā VEF pārvaldes personālam nākas apstrādāt plaša apjoma masveida ekonomisko un inženiertehnisko informāciju. Tas rada nepieciešamos priekšnoteikumus skaitļošanas tehnisko līdzekļu pielietošanai.

Mehanizētās skaitļošanas stacija (MSS) Valsts elektrotehniskajā rūpnīcā VEF noorganizēta 1947. gadā. Kopš tā laika rūpnīcas bruto produkcijas apjoms palielinājies vairāk nekā 15 reizes, strādājošo skaits pieaudzis gandrīz trīskārt, ievērojami paplašinājusies izlaižamās produkcijas nomenklatūra. Visā tā rezultātā ievērojami pieaudzis apstrādājamās ekonomiskās informācijas apjoms. Tomēr uzskaites darbinieku skaits rūpnīcā šajā laika posmā pieaudzis tikai par 40 procentiem. Tas liecina, ka MSS darbība bijusi ekonomiski izdevīga.

Mehanizētās skaitļošanas stacija ietilpst VEF galvenās grāmatvedības sastāvā un ir pakļauta galvenajam grāmatvedim. Rūpnīcas MSS veic ne vien grāmatvedības, bet arī uzņēmuma pārvaldes aparāta citu nodaļu aprēķinu mehanizēšanu. Ar skaitļojamo mašīnu palīdzību apstrādā darba un darba algas uzskaites un materiālu uzskaites dokumentus, kā arī sastāda dažus citus ekonomiska un inženiertehniska satura aprēķinus.

Skaitļojamo mašīnu pielietošana ekonomiskās informācijas apstrādāšanai saistīta ar uzskaites nomenklatūru kodu izveidošanu. Katras uzskaites nomenklatūras elementus (piem., detaļu nosaukumus, operāciju nosaukumus utt.) aizstāj ar pieņemtiem

apzīmējumiem — šifrām. Nomenklatūras elementu šifru kopums veido attiecīgo kodu.

Darba un darba algas uzskaites mehanizēšanai VEF MSS lieto šādus kodus: uzņēmuma struktūras vienību, strādājošo uzvārdu un vārdu, personāla kvalifikācijas kategoriju, darba uzdevumu, darba samaksas un ieturējumu veidu, rasējumu (zīmējumu) un operāciju kodu. Lielākā daļa rūpnīcā lietoto kodu pilnīgi atbilst skaitļojamo mašīnu pielietošanas izvirzītajām prasībām. Tie veidoti saskaņā ar vispārpieņemtajiem uzskaites nomenklatūru kodēšanas principiem. Turpretim dažu kodu izveidojums atšķiras no citu rūpniecības uzņēmumu prakses. Pie tādiem pieder strādājošo uzvārdu un vārdu, darba uzdevumu un rasējumu (zīmējumu) kodi.

Strādājošo uzvārdu un vārdu kodu (t. s. tabulāros numurus) veido pēc sēriju kodēšanas sistēmas, paredzot katrai darbinieku pamatkategorijai savu tabulāro numuru sēriju. Katram strādājošam piešķir savu tabulāro numuru attiecīgās sērijas ietvaros. Tabulārajam numuram ir piecas zīmes, augstākā no tām apzīmē darbinieka pamatkategoriju, bet pārējās — konkrētu personu. Tādējādi tabulārais numurs apzīmē noteiktu VEF strādājošo, norādot, pie kādas darbinieku pamatkategorijas tas pieder. Strādājošā darba vietas apzīmēšanai lieto uzņēmuma struktūras vienību kodu.

Darba uzdevumu kods rūpnīcā kalpo aprēķinātās darba algas (kā arī citu ražošanas izmaksu) grupēšanai pa ražošanas izmaksu veidiem. Atsevišķas kodā ietilpstošās šifras apzīmē svarīgākos izstrādājumus vai ražošanas izmaksu veidus. Tā, piem., darba uzdevuma šifra «2» norāda, ka izmaksas attiecas uz telefona aparātu ražošanu, šifra «5016» apzīmē izmaksas gatavās produkcijas iesaiņošanai, šifra «14 434» — izmaksas kadru sagatavošanai un tamlīdzīgi. Kodā ietilpstošo šifru zīmju skaits ir dažāds, tas svārstās no 1 līdz 6 zīmēm. Tāds koda izveidojums neatbilst vienai no kodēšanas pamatprasībām, proti, ka vienā kodā ietilpstošajām šifrām jābūt ar vienādu zīmju skaitu.

Pēc sava satura un būtības rūpnīcā VEF lietotais darba uzdevumu kods atgādina mašīnbūves uzņēmumos lietoto ražošanas izmaksu kodu. Patlaban tas izveidots saskaņā ar sēriju kodēšanas sistēmas pamatprincipiem, kas dod iespēju atsevišķas šifru sērijas piešķirt pamatražošanas, paligražošanas, cehu un citu ražošanas izmaksu veidu apzīmēšanai. Tāds darba uzdevumu koda izveidojums apgrūtina automātisku ražošanas izmaksu augstākās pakāpes kopsummu iegūšanu tabulogrammu sastādīšanas gaitā.

Būtu vēlams rūpnīcā VEF lietoto darba uzdevumu kodu pārveidot par ražošanas izmaksu kodu. Jauno kodu vajadzētu

veidot pēc grupu kodēšanas sistēmas, paredzot atsevišķas koda zīmes ražošanas izmaksu kalkulācijas kontu un izstrādājumu vai pasūtījumu apzīmēšanai. Tāds ražošanas izmaksu koda izveidojums dotu iespēju tabulācijas gaitā automātiski iegūt ražošanas izmaksu kopsummas pa izstrādājumiem (pasūtījumiem) un ražošanas izmaksu kalkulācijas kontiem, kas nav iespējams, lietojot pašreizējo darba uzdevumu kodu.

Rasējumu (zīmējumu) kods paredzēts apstrādājamo vai izgatavojamo detaļu, mezglu vai ražojumu šifrēšanai. Pēc sava satura un būtības tas atbilst mašīnbūves uzņēmumos lietotajam izstrādājumu, mezglu un detaļu kodam. Kā izriet no koda nosaukuma, rūpnīcā VEF izstrādājumu, mezglu un detaļu apzīmēšanai izmanto konstruktoru dokumentācijā lietojamo rasējumu numurus. Atsevišķos gadījumos tas sagādā zināmas grūtības MSS darbiniekiem, jo rasējumu numuri bez cipariem satur arī burtus.

Darba un darba algas uzskaitē VEF cehos lieto dažāda rakstura sākotnējos dokumentus. Pielietojamo dokumentu veids un saturs ir atkarīgs no attiecīgā ceha ražošanas procesa rakstura. Agrāk rūpnīcā lietoto dažādo darba un darba algas uzskaites sākotnējo dokumentu veidlapu skaits bija ievērojami lielāks nekā tagad. Rūpnīcas uzskaites darbinieku veiktā darba rezultātā sākotnējo dokumentu veidlapu skaits samazinājies. Veidlapas kļuvušas vienkāršākas, to izveidojums visumā atbilst skaitļojamo mašīnu pielietošanas prasībām. Tomēr vēl joprojām sastopamas tādas sākotnējo dokumentu veidlapas, kuru aizpildīšana un tālākā apstrādāšana sagādā grūtības gan cehu ekonomistiem, gan MSS darbiniekiem. Daudzos dokumentos ailu un rindu izmēri neatbilst tajos ierakstāmās informācijas raksturam. Dažos dokumentos nav visu vajadzīgo ailu, kas nepieciešamas to pilnīgai noformēšanai. Tā, piemēram, strādājošo atvaļinājumu un atlaišanas zīmēs nav paredzēta vieta atvaļinājuma naudas un galīgā norēķinā izmaksājamo naudas summu ierakstīšanai. Visus nepieciešamos aprēķinus šo dokumentu aizpildīšanas gaitā veic cehu ekonomisti. Atvaļinājuma naudas vai galīgajā norēķinā izmaksājamās naudas summas apmēra noteikšanai nepieciešamos izejas datus un aprēķina rezultātus viņi pieraksta dokumenta otrajā pusē. Katra ceha ekonomists šo informāciju uz dokumenta izvieta pēc saviem ieskatiem. Tas sagādā grūtības MSS darbiniekiem, jo rūpnīcā nav vienveidības šāda satura dokumentu noformēšanā dažādos tās cehos.

Padarītā darba un aprēķinātās darba algas sākotnējai uzskaitē lietoto dokumentu klāstā ietilpst dažādi individuālā gabaldarba norīkojumi (veidlapas T—21, T—22, T—23, T—33), ziņojums par izstrādi (veidlapa T—17), darba uzdevumi (veid-

lapas T—25, T—26, T—30), maiņas uzdevumi (veidlapas T—28, T—40), nostrādātā darba laika uzskaites lapa (veidlapa Nr. 3), dažādi piemaksu un izmaksu saraksti. Dažus no šiem dokumentiem aizpilda katru dienu par katru padarīto darbu, citus izmanto kā uzkrājošos padarītā darba uzskaites dokumentus ilgākam laika periodam (piemēram, mēnesim). Pēdējie pēc sava satura dalās divās grupās:

1) dokumentos, kurus izmanto viena un tā paša strādnieka padarītā darba uzskaitē ilgākā laika periodā sadalījumā pa darba veidiem, un

2) dokumentos, kuros uztver vairaku atsevišķu strādnieku padarīto darbu ilgākā laika periodā, veicot vienu un to pašu darba veidu.

Darba un darba algas uzskaites sākotnējos dokumentus noformē cehu ekonomiskā dienesta darbinieki. Viņi ieraksta dokumentos ziņas par izpildītā darba raksturu un daudzumu, kā arī atzīmē darba darītāja tabulāro numuru. Atsevišķos gadījumos ceha ekonomists aprēķina arī pienākošos darba algu par padarīto darbu. Tomēr lielākā daļa sākotnējo dokumentu pēc to aizpildīšanas cehā satur tikai izejas datus nopelnītās darba algas aprēķināšanai. Šādi noformētos darba un darba algas uzskaites sākotnējos dokumentus nodod MSS.

Dokumentu komplektēšana pa paciņām un to numurēšana notiek MSS dokumentu pieņemšanas iecirknī. Pirms tam saņemtos dokumentus rūpīgi pārbauda. Kļūdainus un nepilnīgi noformētos dokumentus atdod atpakaļ ceha ekonomistam izlabošanai. Katrā paciņā pa lielākai daļai ietilpina vienveidīgus dokumentus. Tomēr atsevišķos gadījumos, īpaši mēneša beigās, paciņās ietilpina dažāda satura dokumentus. Tādu kārtību nevar atzīt par pareizu, jo dažādu dokumentu ietilpināšana vienā paciņā apgrūtina MSS operatoru darbu un veicina perforācijas kļūdu rašanos.

Katrai dokumentu paciņai piešķir savu numuru. Numurēšana notiek katra ceha robežās paciņu izveidošanas kārtībā neatkarīgi no tajās ietilpināto dokumentu satura. Darba un darba algas uzskaites sākotnējo dokumentu paciņu skaits mēnesī katram ceham nedaudz mainās, tomēr tas nekad nepārsniedz 99. Tas nozīmē, ka katrai paciņai jāpiešķir divzīmju numurs neatkarīgi no paciņu kopskaita. Būtu vēlams dokumentu paciņas numurēt saskaņā ar tajās ietilpināto sākotnējo dokumentu saturu, izdalot katram dokumentu veidam (samaksas dokumentiem, ieturējumu dokumentiem, darba nespējas lapām u. tml.) savu paciņu numuru sēriju. Tas, protams, sarežģītis dokumentu komplektētāju darbu, toties atvieglots attiecīgā satura perforāšu sameklēšanu masīvā.

Nokomplektētās sākotnējo dokumentu paciņas ieraksta MSS kontrolžurnālā, kur atzīmē dokumentu saņemšanas datumu un paciņas numuru. Katram ceļam atver savu kontrolžurnālu, kuru noslēdz mēneša beigās. Reizē ar dokumentu registrēšanu izraksta MSS operāciju zīmi, kas kalpo kā dokumentu paciņas apstrādes maršruta karte. Tajā atzīmē visas skaitļošanas tehnoloģiskā procesa operācijas, kuras jāveic dokumentu paciņā atspoguļotās informācijas apstrādes procesā.

Pēc registrēšanas MSS kontrolžurnālā dokumentu paciņas līdz ar operāciju zīmēm nonāk rēķināmo mašīnu iecirknī. Šeit notiek katra atsevišķa sākotnējā dokumenta aritmētiskā apstrāde, t. s. taksēšana, kuras gaitā aprēķina katra strādnieka nopelnīto darba algu un normatīvo laiku, pamatojoties uz sākotnējos dokumentos ierakstītajiem datiem par padarītā darba daudzumu, izcenojumu un laika normām. Pēc tam veic taksēšanas kontroli, kuras gaitā pārbauda iepriekš izdarīto aprēķinu pareizību.

Līdz ar to noslēdzas atsevišķu darba un darba algas uzskaites sākotnējo dokumentu aritmētiskā apstrāde. Atliek sakopot sākotnējos dokumentos ierakstīto informāciju un sastādīt vajadzīgos darba un darba algas uzskaites kopsavilkuma dokumentus. Šim nolūkam rūpnīcā VEF izmanto perforācijas skaitļošanas mašīnas.

Aritmētisko apstrādi izgājušās sākotnējo dokumentu paciņas nonāk perforācijas iecirknī. Šeit visu kopsavilkumu sastādīšanai nepieciešamo informāciju no darba un darba algas uzskaites sākotnējiem dokumentiem pārnes uz perfokartēm saskaņā ar iepriekš izstrādātajiem perforācijas maketi (sk. 1. tabulu).

Perforācijas maketu sistēma paredz dažāda satura perfokaršu sagatavošanu un izmantošanu darba un darba algas uzskaites sākotnējo dokumentu informācijas mehanizētās apstrādes gaitā.

Aprēķinātās darba algas perfokartes (1. makets) sagatavo uz darba un darba algas uzskaites sākotnējo dokumentu informācijas pamata. Saskaņā ar izstrādāto maketu uz perfokartēm pārnes datus par padarītā darba apjomu, nostrādāto darba laiku un aprēķināto darba algu no katra individuālā gabaldarba norikojuma, darba uzdevuma vai kāda cita padarītā darba uzskaites sākotnējā dokumenta. Tādējādi aprēķinātās darba algas perfokartes satur visu sākotnējo informāciju, kas nepieciešama padarītā darba un aprēķinātās darba algas uzskaites registru un pārskatu sastādīšanai.

Darba algas kopsummu perfokartes pa tabulārajiem numuriem un samaksas veidiem (2. makets) izgatavo automātiski. To izdara ar kopsummu perforatora palīdzību, pārnesot uz perfo-

Perforēšanas kolonas	Perforācijas maketi						
	Aprēķinātās darba algas perfokartes (1. makets)	Darba algas kopsummu perfokartes pa tabulārajiem numuriem un samaksas veidiem (2. makets)	Atvilkumu perfokartes (3. makets)	Izmaksājamās darba algas (parāda summu) perfokartes (4. makets)	Darba algas kopsummu perfokartes pa darbinieku pamatkategorijām un samaksas veidiem (5. makets).	Darba algas kopsummu perfokartes pa darba uzdevumiem (6. makets)	
1	Mēnesis, paciņas numurs			Mēnesis		Maketa numurs	
2	Cehs			Paciņas numurs		Mēnesis	
3							
4	«2»	«5» un signālpazīme		Cehs			
5	Tabulārais numurs			«1» vai «3»	Darbinieka pamatkategorija	Cehs	
6				Tabulārais numurs		Darbinieka pamatkategorija	Cehs
7—8							
9	Samaksas veids			Izmaksājamā darba alga vai parāds	Faktiskais laiks	Darba uzdevuma numurs	
10							Ieturējuma vai atvilkuma veids
11				Kasieris	Aprēķinātā darba alga	Darba alga	
12—14	Darba uzdevuma numurs	Ieturējuma vai atvilkuma summa	Fakt. darba laiks				
15—16							
17							
18—20	Normatīvais darba laiks (normstundas)			Signālpazīme	Signālpazīme		
21	Aprēķinātā darba alga						
22							
23—24							
25—30	Brigāde			Daudzums			
31—32	Rasējuma numurs						
33—39	Operācija						
40—41							
42—45							

kartēm palīgtabulogrammas sastādīšanas gaitā iegūtos rezultātus. Šajās perfokartēs atspoguļojas strādājošiem aprēķinātās darba algas kopsummas sadalījumā pa samaksas veidiem.

Atvilkumu perfokartēs (3. makets) atspoguļojas informācija par dažādiem ieturējumiem un atvilkumiem no aprēķinātās darba algas. Šīs perfokartes pa lielākai daļai sagatavo, izmantojot strādājošo personīgajos rēķinos ierakstīto informāciju.

Izmaksājamās darba algas vai parāda summu perfokartes (4. makets) iegūst, pārnesot uz perfokartēm tabulogrammas «Algu saraksts» sastādīšanas gaitā iegūtos rezultātus. Šajās perfokartēs atspoguļojas strādājošajam izmaksājamā darba alga vai strādājošā parāds rūpnīcai.

Darba algas kopsummu perfokartes pa darbinieku pamatkategorijām un samaksas veidiem (5. makets) un darba algas kopsummu perfokartes pa darba uzdevumiem (6. makets) iegūst atbilstoša satura tabulogrammu sastādīšanas gaitā iegūto kopsummu automātiskās perforācijas rezultātā. Šajās perfokartēs atspoguļojas ceha personālam mēnesī vai kādā citā laika periodā aprēķinātās darba algas sadalījums pa strādājošo kategorijām un samaksas veidiem vai darba uzdevumiem.

Izveidotā perforācijas maketu sistēma nodrošina pilnīgu mēneša laikā aprēķināto un izmaksājamo darba algas summu uzskaiti, jo satur visu šim nolūkam nepieciešamo informāciju. Tomēr jāatzīmē, ka perforācijas maketu izveidojums varēja būt labāks. Perforējamo rekvizītu izvietojums perforācijas maketos ne vienmēr atbilst šo rekvizītu izvietojumam sākotnējos dokumentos. Sistēmā ietilpstošie maketi nav saskaņoti savā starpā. Dažu rekvizītu perforēšanai tajos atstāts par maz vietas (piem., mēneša un dokumentu paciņas numura perforēšanai vajadzīgas vismaz 2 kolonas katram no šiem rekvizītiem). Tas viss, protams, apgrūtina perforācijas operatoru darbu un palielina kļūdu rašanās iespēju.

Sākotnējo dokumentu informācijas perforācijas pareizību rūpnīcas VEF MSS pārbauda ar kontrolētāju palīdzību.

Pēc perforācijas kontroles darba un darba algas uzskaites sākotnējo dokumentu paciņas nodod skaitāmo mašīnu operatoriem, bet uz to pamata sagatavotās un pārbaudītās perfokartes — tabulācijas operatoriem.

Skaitāmo mašīnu operatori saskaita aprēķinātās darba algas kopsummas katrai sākotnējo dokumentu paciņai atsevišķi, ņemot informāciju no katra dokumenta un pierakstot visu aprēķina gaitu uz skaitāmās mašīnas papīra lentes. Iegūto kopsummu ieraksta dokumentu paciņai pievienotajā MSS operāciju zīmē šim nolūkam paredzētā ailē, bet aprakstīto skaitāmās mašīnas lentu pievieno apstrādātajai dokumentu paciņai.

Tajā pašā laikā tabulācijas iecirknī sastāda kontroles tabulogrammu, kurā pieraksta aprēķinātās darba algas kopsummas pa sākotnējo dokumentu paciņām. Sastādīto kontroles tabulogrammu salīdzina ar attiecīgās MSS operāciju zīmēs ierakstītajām kopsummām. Ja aprēķinātās darba algas kopsummas kaut kādu iemeslu dēļ nesaskan, atbilstošās sākotnējo dokumentu paciņas nodod atkārtotai kopsummu saskaitīšanai un nesaskaņu cēloņa noskaidrošanai. Saskaņotās kopsummas (t. s. kontrolskaitļus) ieraksta MSS kontrolžurnālā. Mēneša beigās, noslēdzot katra ceha kontrolžurnālus, saskaita visus tajā ierakstītos aprēķinātās darba algas kontrolskaitļus, iegūstot gala rezultātā ceha personālam mēneša laikā aprēķinātās darba algas kopsummu. Šo skaitli izmanto vēlāk sastādāmo pārskata tabulogrammu izgatavošanas pareizības pārbaudīšanai.

Jāatzīmē, ka rūpnīcas VEF MSS pieņemtā kontrolskaitļu aprēķināšanas kārtība rada nevēlamu sākotnējo dokumentu «ceļošanu» pa MSS sektoriem: pēc taksēšanas kontroles dokumentus nodod perforācijas iecirknim, tad perforācijas kontrolei, no kurienes tie atgriežas taustiņu skaitļojamo mašīnu grupā kontrolskaitļu saskaitīšanai. Lai novērstu šādu vairākkārtēju sākotnējo dokumentu pārsūtīšanu no vienas skaitļojamo mašīnu grupas uz otru, būtu vēlams saskaitīt kontrolskaitļus pa paciņām tūlīt pēc taksēšanas kontroles un tikai tad nodot perforēšanai.

Sākotnējie dokumenti tālākajā informācijas apstrādes procesā nepiedalās. To vietā stājas perfokartes.

Sagatavotās un pārbaudītās 1. maketa perfokaršu paciņas izmanto aprēķinātās darba algas paligtabulogrammas sastādīšanai (sk. 2. tabulu). Šādu tabulogrammu sastāda mēneša

2. tabula

Cehs	Tabulārais numurs	Samaksas veids	Brigāde	Faktiskais darba laiks	Normētais darba laiks (normstundas)	Aprēķinātā darba alga	Faktiskais darba laiks pa tabulāro numuru	Normstundas pa tabulāro numuru	Aprēķinātā darba alga pa tabulāro numuru	Ceha strādniekiem aprēķinātā darba alga
							normstundas cehā			

pēdējās dienās, kad no rūpnīcas cehiem saņemti gandrīz visi mēneša laikā sastādītie darba un darba algas uzskaites sākotnējie dokumenti. Tabulogrammas sastādīšanas gaitā ar kop-

summu perforatora palīdzību iegūst aprēķinātās darba algas kopsummu perfokartes (sk. 1. tabulu, 2. maketu) katram strādniekam par katru samaksas veidu. Iegūtās kopsummu perfokartes stājas sākotnējo perfokaršu vietā turpmāko darba algas aprēķina tabulogrammu sastādīšanas gaitā. Kopsummu perfokaršu skaits ir ievērojami mazāks par sākotnējo karšu skaitu, un tas dod iespēju samazināt darba laika patēriņu citu darba algas aprēķināšanas tabulogrammu sastādīšanai.

Mēneša beigās, kad no rūpnīcas cehiem saņemti pēdējie sākotnējie dokumenti par mēneša laikā aprēķināto darba algu un to informācija pārnesta uz sākotnējām perfokartēm, komplektē perfokaršus masīvu, lai sastādītu tabulogrammu aprēķinātās darba algas sadalījumam pa darbinieku pamatkategorijām un darba samaksas veidiem (sk. 3. tabulu). Šādas tabulogrammas

3. tabula

Cehs	Darbinieku pamatkatego- rija	Samaksas veids	Faktiski nostrādātais darba laiks	Aprēķinātā darba alga pa samaksas veidiem	Aprēķinātā darba alga pa darbinieku pamatkatego- rijām	Ceha strādnie- kiem aprēķinātā darba alga	Ceha strād- niekiem aprēķi- nātā darba alga

sastāda katram rūpnīcas ceham atsevišķi. Ja šīs tabulogrammas sastādīšanas laikā ir brīvs kopsummu perforators, tad ar tā palīdzību izgatavo aprēķinātās darba algas kopsummu perfokartes pa darbinieku pamatkategorijām un samaksas veidiem (sk. 1. tabulu, 5. maketu). Ja kopsummu perforators ir aizņemts citu darbu izpildīšanai, tad minētās perfokartes izgatavo ar rokas perforatora palīdzību. Iegūtās perfokartes vēlāk izmanto līdzīga satura tabulogrammas sastādīšanai kopā pa visu rūpnīcu.

Mēneša beigās rūpnīcas MSS saņem ieturējumu dokumentus no strādājošo darba algām. Informāciju no šiem dokumentiem pārnes uz perfokartēm, sagatavojot katram strādājošam vairākas ieturējumu perfokartes pa vienai katram ieturējumu veidam (sk. 1. tabulu, 3. maketu). Iegūtās perfokartes izmanto tabulogrammas sastādīšanai, kas raksturo ieturējumu sadalījumu pa veidiem. Šādas tabulogrammas sastāda katram rūpnīcas ceham atsevišķi.

Tālākajā informācijas apstrādes gaitā sastāda tabulogrammas, kas raksturo faktiski nostrādātā darba laika un norm-

summu perforācijas, jo šādā veidā iegūtās perfokartes «Algas izmaksas saraksta» sastādīšanai neder — tajās nav atspoguļoti labojumi, kurus «Algu sarakstos» izdara darba algas norēķinu nodaļas darbinieki. Tas rada pārtraukumu darba un darba algas uzskaites informācijas mehanizētajā apstrādē. Nākošā dokumenta — «Algu izmaksas saraksta» mehanizētai sastādīšanai nepieciešamā informācija no jauna jāpārnes uz perfokartēm, kas prasa ievērojamu perforācijas operatoru darba laika patēriņu.

«Algu izmaksas sarakstu» sastādīšanai nepieciešamās perfokartes iespējams iegūt bez papildu darba laika patēriņa iepriekš minētās izmaksājamās darba algas aprēķināšanas tabulogrammas sastādīšanas gaitā. Tikai tādā gadījumā būtu nepieciešams nedaudz izmainīt VEF MSS pieņemto darba un darba algas uzskaites informācijas apstrādāšanas kārtību, kā arī rūpēties par sākotnējo dokumentu sastādīšanas gaitā radušos kļūdu savlaicīgu izlabošanu.

Ieteicams darba algas aprēķināšanas pareizības kontrolei izmaksājamās darba algas aprēķināšanas tabulogrammas vietā izmantot aprēķinātās darba algas mēneša tabulogrammu, kuras sastādīšanai izmantota visa informācija par mēneša laikā aprēķinātajām darba algām. Šādas tabulogrammas saturs varētu būt līdzīgs palīgtabulogrammas saturam (sk. 2. tabulu). Šī tabulogramma būtu jāsastāda tūlīt pēc pēdējo darba un darba algas uzskaites sākotnējo dokumentu saņemšanas. Tas dotu iespēju visus nepieciešamos labojumus aprēķinātajās darba samaksas summās izdarīt pirms izmaksājamās darba algas aprēķināšanas tabulogrammas sastādīšanas. Reizē ar to būtu radīti nepieciešamie priekšnoteikumi izmaksājamās darba algas aprēķināšanas tabulogrammas sastādīšanas gaitā iegūstamo kopsummu perfokaršu izmantošanai «Algu izmaksas saraksta» sastādīšanai.

Tālākajā darba un darba algas uzskaites informācijas apstrādes gaitā sastāda vairākas tabulogrammas, kas nepieciešamās uzņēmuma darbības operatīvai vadībai un iegrāmatošanai grāmatvedības reģistros. Tajā skaitā ietilpst tabulogrammas, kuras atspoguļo aprēķinātās darba algas sadalījumu pa ražošanas izmaksu veidiem (katram ceham un visam uzņēmumam kopā), pa uzņēmumā strādājošo darbinieku pamatkategorijām un samaksas veidiem, atvilkumu un ietaupījumu sadalījumu pa to veidiem, slimības pabalstu sadalījumu pēc slimībām un citas.

VEF MSS darba un darba algas uzskaites mehanizācijas praktiskās pieredzes apskats rāda, ka, nedaudz pārkārtojot informācijas apstrādes tehnoloģisko procesu, iespējams paātrināt aprēķinu rezultātu iegūšanu. Šo iespēju izmantošana ir nepieciešams uzņēmuma automātiskās vadības sistēmas veidošanas priekšnoteikums.

S A T U R S

Prof. <i>K. BERZIŅŠ, J. KALNIŅŠ</i>	
Latvijas rūpniecības attīstība 1913—1964. gadā	3
Doc. <i>R. ROZE</i> , vec. pasn. <i>L. ZOLBERGS</i>	
Padomju Savienības Valsts bankas loma noreķinu un īstermiņa kredīta organizēšanā Latvijas PSR tautas saimniecības attīstībā 25 gados (1940.—1965. g.)	38
Doc. <i>B. KLAZS</i>	
Latvijas PSR kokvilnas rūpniecība	70
Vec. pasn. <i>Dz. STRAZDS</i>	
Latvijas PSR kūdras rūpniecība	97
Vec. pasn. <i>A. BRIEDE</i>	
Latvijas PSR rūpniecības strādnieku izaugsme padomju varas laikā	124
Vec. pasn. <i>B. ARABERE</i>	
Sabiedriskie patēriņa fondi un to izlietošana iedzīvotāju materiālās un kulturālās labklājības celšanai Latvijas PSR	141
Doc. v. i. <i>Ā. SPROĢE</i>	
Padomju Latvijas sievietes loma sabiedriskajā ražošanā	161
Vec. pasn. <i>U. GRIVIŅŠ</i>	
Darba un darba algas uzskaites mehanizācija rūpnīcā VEF	175

Redaktors S. Vosa
Tehn. redaktore G. Vanaga
Korektore N. Bērziņa

Nodota salikšanai 1966. g. 31. martā. Parakstīta
iespiešanai 1967. g. 17. janvārī. Papīra formāts
60×90/16 11,75 fiz. iespiedl.; 11,75 uzsk. iespiedl.;
11,56 izdevn. l. Metiens 520 eks. JT 09023. Maksā
3 kap. Izdevniecība «Zvaigzne» Rīgā, Padomju
bulv. 24. Izdevn. Nr. 62/52. Iespiesta Latvijas PSR
Ministru Padomes Preses komitejas Poligrāfiskās
rūpniecības pārvaldes 7. tipogrāfijā Rīgā, Akas
ielā 5/7. Pasūt. Nr. 1380

Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte
ZINĀTNISKIE RAKSTI
76. sējums
EKONOMIKAS ZINĀTNES

423571

0.90

44/5652

73. kap.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0509024050